

ВАЗОРАТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.77.067+336.774.5

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОЕВ АНИС ДАВЛАТОВИЧ

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР
ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси: 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Рохбари илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ.....	13
1.1.Таҳаввулоти назариявии хавф ва табиати иқтисодии он.....	13
1.2.Хавфҳои қарзӣ: фаҳмиш, намудҳо, омилҳои таъсиррасон ва ташаккули низоми идоракунии онҳо.....	26
1.3.Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккули низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ.....	39
БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	60
2.1.Таҳлили ҳолати муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	60
2.2.Нишондиҳандаҳои таҳлилию баҳодиҳии хавфҳои қарзии низоми бонкӣ.....	78
2.3.Таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ.....	93
БОБИ 3. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	116
3.1.Такмили заминаҳои меъёрию методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ.....	116
3.2.Моделҳои муосири баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ.....	134
3.3.Таҳияи дурнамои таҳлили хавфҳои қарзӣ ва баландбардории самараи қараёни қарздиҳии бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	149
ХУЛОСА.....	164
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	167
РӢҶҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	170
ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	183
ЗАМИМАҲО.....	186

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон
ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
КБНБ – Кумитаи байналмилалӣ оид ба назорати бонкӣ
КВД БА ҚТ – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон
КВД БССТ – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки саноатӣ содиротии Тоҷикистон
ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
НУМ – Нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ
ОПЕК – Созмони кишварҳои нафтасодиркунанда
СБҲМ – Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ
ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд
ТҚМ – Ташкилотҳои қарзии молиявӣ
ФПТИ – Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир
ФБМ – Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон
ХБА – Хазиная Байналмилалӣ Асёр
ҶДММ – Ҷамъияти дорои масъулиятш маҳдуд
ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода
ҶСП - Ҷамъияти саҳомии пӯшида
NPL – Қарзҳои ғайрифавол
FSIs – Низомҳои нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ
ROA – Даромаднокии дороиҳо
ROE – Даромаднокии сармоя
UBPR – Ҳисоботи ягонаи ғаволияти бонкӣ
NIM – Даромади фоизии ҳолис
IFC – Корпоратсияи Байналмилалӣ Молиявӣ
5C – шакли кӯтоҳгардидаи калимаҳои англисии: character, capacity, capital, conditions, collateral.
% – фоиз
б.ф. – банди фоизӣ
ҳаз. – ҳазор
мар. – маротиба
млн. – миллион
млрд. – миллиард

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини дараҷаи устувори сифати сандуқи қарзӣ ва дастрасии шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба сармояи қарзии дорои хусусиятҳои дарозмуҳлату ғоизнокии нисбатан пасттар масъалаи мубрам маҳсуб меёбад. Яке аз вазифаҳои муҳими ташкилотҳои қарзӣ бо сармояи қарзӣ таъмин намудани соҳаҳои баҳши воқеии иқтисодиёти миллии мебошад. Дар чараёни ба миёнарави муҳими инкишофи тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ табдил додани ташкилотҳои қарзӣ маҳз идоракунии хавфҳои қарзӣ масъалаи меҳварӣ мебошад. Хавфи қарзӣ ҳамчун нишондиҳандаи сифатии баҳодиҳии устувори молияии низоми бонкӣ баромад намуда, дараҷаи ноустувори он суботи молиявии низоми бонкиро осебпазир мегардонад. Вазеҳ аст, ки аз ғайриқарзӣ пурсамару босуботи низоми бонкӣ рушди беамалони иқтисоди миллии, шаклири мақсадноки муносибатҳои хориҷӣ, баътидолории мушкилоти иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи сифати зиндагии шаҳрвандон вобаста аст.

Мавқеи низоми бонкӣ дар сохтори баҳши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасон буда, зиёда аз 85 дарсади дороиҳои баҳши молиявии мамлакат маҳз ба қисми бонкӣ рост меояд. Аз ин лиҳоз, номуайяниҳо ва хавфҳои эҳтимолие, ки дар низоми бонкӣ дараҷаи баланди таъсиррасонӣ доранд, дар маҷмӯъ, барои низоми иқтисодии мамлакат таҳдидкунанда мебошанд. Дар низоми хавфҳои молиявӣ хавфи қарзӣ аз зумраи он номуайяниҳое мебошад, ки бо дигар хавфҳои молиявӣ алоқаманд буда, сабабгор ё тавлидгари намудҳои гуногуни хавфҳо низ шуда метавонад.

Талабот ба қарз ва дастрасӣ ба сармоягузори қарзӣ ҳамеша мавҷуд буда, омили таъсиргузор ба ин раванд идоракунии хавфҳои қарзӣ мебошад, ки аҳамияти мавзуи таҳқиқотро муайян мекунад. Оид ба хавфҳои баланди қарзӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки “...нокифоя будани ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллии, низоми сусти идоракунии корпоративӣ, зиёд будани хавфҳои амалиётӣ ва қарзӣ, боқӣ мондани қарзҳои ғайриқарзӣ, кофӣ набудани

чалби сармоя ба низоми бонкӣ ва таъсиси намоёндагии бонкҳои хориҷӣ чиҳати беҳтар намудани маблағгузорию корхонаҳои истеҳсолӣ аз ҷумлаи камбудихое мебошанд, ки бояд ҳарчи зудтар бартараф карда шаванд. Дар ин раванд, бояд яққоя бо ташкилотҳои қарзӣ оид ба беҳтар намудани сифати дороиҳои низоми бонкӣ, афзоиш додани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва ғайра намудани низоми рейтинги миллӣ барои ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои суғурта тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд”¹.

Ҳамзамон, аҳамияти тадқиқоти диссертсиониро зарурати муносибати махсус ба таҳлил ва арзёбии ҳавфҳои қарзӣ дар шароити муносири ғайолияти низоми бонкӣ бо мақсади тақмили низоми идоракунии онҳо тасдиқ мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи назариявии омӯзиш ва таҳқиқи ҳавфҳои молиявӣ бонкӣ аз ҷониби иқтисодчиён на танҳо дар шароити кунунӣ, балки дар охири асрҳои XVIII - XIX низ мавриди муҳокима қарор гирифт. Иқтисоддонҳои назария ва амалияи хориҷӣ ва ватанӣ ба омӯзиш ва таҳлили ҳавфҳои қарзӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардаанд. Муаммоҳои ҳавфҳои молиявӣ бонкӣ ва низоми идоракунии онҳо дар осори иқтисоддонони ватанӣ, аз қабили: Ҳ. А. Абдуалимзода, Ҳ.И. Аминов, Н. Ашуров, А.А. Бегматов, Р.Б. Бердиев, Ҷ.Ҷ. Боймуродов, Р.Ғ. Ғаниев, И.Ҳ. Давлатов, И.Р. Иброҳимзода, С.Ҷ. Махшулов, Ш. Раҳимзода, З.А. Раҳимов, Р.К. Раҷабов, Қ.С. Сафаров, А.А. Солеҳзода, З. Султонов, Х.У. Умаров, Д.У. Уроқов, Қ.Х. Хушвахтзода, Ш.Қ. Хайрзода, У.С. Ҳикматов, Б.Б. Хоҷаев, Б.М. Ҷӯраев, Б.М. Шарифзода, З.Н. Шодиева, Т.Г. Шодиева, М.К. Файзуллоев баррасӣ шудаанд.

Аз муаллифони хориҷӣ, ки оид ба ҳавфҳои бонкӣ таҳқиқот бурдаанд, метавон ба корҳои А.Н. Боршнёва, С.О. Беляев, Б.С. Бернанкенке, Д.В. Даймонд, Ф.Х. Дюбвиг, О.М. Ермоленко, В.В. Жариков, Р.В. Иванов, Н.И. Кабушкин, Н.С. Костюченко, Н.В. Костина, О.И. Лаврушин, И.В. Ларионов, Ҷ.П. Морган, А.К.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”.–26.01.2021с.–[Захираи электронӣ].–Ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 06.08.2021с.).

Солодов, В.Т. Севрук, Ч.Ф. Синки, Е.Г. Толкачева, А.Е. Фошкин, И.П. Хоминич, Н.В. Хохлов, А.Н. Хетагуров, А.С. Шапкин, Е.К. Шурина истинод кард.

Гарчанде, дар корҳои олимони ватанӣ муаммоҳои танзим ва идоракунии хавфҳои бонкӣ баррасӣ шуда бошанд ҳам, аммо, то ба имрӯз масъалаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ҳамаҷониба таҳқиқ нагардидааст. Дарачаи баланди қарзҳои ғайрифавол дар сохтори умумии сандуки қарзии низоми бонкӣ, механизми баҳодихӣ ва такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар шароити муносири низоми бонкӣ аҳамияти таҳқиқоти диссертатсиониро дар шароити кунунии иқтисоди миллӣ муайян намудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти анҷомёфта бо муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Нақшаи стратегияи солимгардонии ғаволияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва нақша - чорабиниҳои Кумитаи суботи молиявии назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон, ки ба масъалаи таъмини суботи молиявии кишвар нигаронида шудаанд, инчунин ба мавзӯи корҳои илмӣ таҳқиқоти кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ - “Таҳлили шароит ва омилҳои таъсирбахш дар таъмини рушди устувори миллӣ” мутобикат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз такмили ҷанбаҳои назариявӣ методӣ ва амалии таҳлил, коркард ва пешниҳоди механизми мукаммали баҳодихӣ идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки ба таҷрибаи пешрафта асос ёфта, ба шароити муносири ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқанд, иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноилгардӣ ба мақсади мазкур вазифаҳои зерин гузошта ва ҳал карда шудаанд:

- дар асоси умумигардонии усулҳо ва ақидаҳои, ки дар назарияи мактабҳои иқтисодӣ мавҷуданд, ошкор кардани моҳият, аломат ва хусусияти умдаи хавф,

таҳлили дарки назариявии хавфи қарзӣ ва асосноккунии мавқеи илмӣ муаллифӣ бо дарназардошти хусусиятҳои фароғирандаи ҳоси он;

- таснифи хавфҳои қарзӣ, омилҳои таъсирунанда ва таҳаввулоти низоми идоракунии ин хавфҳо дар асоси омӯзиши концепсияи назариявӣ ва амалии хавфҳои қарзӣ;

- таҳия ва пешниҳод намудани механизми тақмили низоми баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ;

- таҳлили ҳолати муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳодиҳии сифати сандуқи қарзии он ҳамчун нишондиҳандаи устувории молиявии низоми бонкӣ;

- тақмили заминаҳои меъёрӣ ва методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ чиҳати баландбардории самараи чараёни қарздиҳӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- коркарди тамсилаи оптималии баҳодиҳии хавфҳои қарзии ҷавобгӯй ба шароити муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки арзёбии дурнамои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ва самаранокии бозори хизматрасонии қарзиро дар кишвар таъмин намояд.

Объекти таҳқиқотро ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хавфҳои қарзӣ, ки ба фаъолияти онҳо таъсир мерасонад ташкил медиҳанд.

Мавзӯи таҳқиқотро муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ ва молиявӣ оид ба тақмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Фарзияи таҳқиқот бар муқаррароте асос ёфтааст, ки пешгирӣ накардан аз хавфҳои қарзӣ, илова бар он, ки ташкилоти қарзиро ба муфлисӣ меорад, ба тамоми иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои пешгирӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ баҳодиҳии дурусти қобилияти пардохтпазирии қарзгиранда дар асоси усулҳои тақмилёфтаи скоринги қарзӣ ва 5С, методикаи баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II, диверсификатсия ва мониторинги қарзҳо муҳим мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро табиати иқтисодии хавф ва дарки назариявии он, корҳои бунёдии илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ки ба масъалаи таҳлил, баҳодихӣ ва низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ баҳшида шудаанд ва инчунин маводҳои ниҳодҳои молиявии миллию байналмилалӣ ташкил додаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро консепсияҳо ва назарияи таҳлил, баҳодихӣ ва низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар заминаи суботи молиявии низоми бонкӣ, усулҳои муосири баҳодихӣ ва модели самараноки идоракунии хавфҳо, ҳуҷҷатҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва омили Бонки миллии Тоҷикистонро фаро мегиранд. Дар таҳқиқот усулҳои зерин: абстраксияи илмӣ, муқоиса, мушоҳида, пурсиш ва тестбандӣ, ҷадвалсозӣ ва графиксозӣ, таҳлили муқоисавӣ ва бенчмаркингӣ, таҳлили регрессионӣ, индуксия ва дедуксия, синтез, нишондиҳандаҳои алоқамандӣ, усулҳои низомнок ва ба монанди он истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати манбаъҳои иттилоотии таҳқиқот санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, КВД БА ҚТ-“Амонатбонк”, нашрияҳои Хазиная байналмилалӣ асёр, Бонки Ҷаҳонӣ, дигар ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ва сомонаҳои расмӣ Бонки марказии як қатор кишварҳои ИДМ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Давраи иҷрои диссертатсия солҳои 2019-2023- ро дар бар гирифта, таҳқиқот дар назди кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз коркарди муқаррароти назариявӣ методӣ ва амалии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки ба талаботҳои муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯянд, иборат мебошад. Дастовардҳо ва натиҷаҳои муҳими таҳқиқот, ки дорои навгониҳои илмӣ мебошанд, аз инҳо иборатанд:

- дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва табиати иқтисодии хавф категорияи хавф маънидод карда шуда, номуайяни ҳамчун асоси пайдоиши хавф шинохта гардид, ки дар ин замина таърифи муаллифии хавф ва хавфи қарзӣ дар

фаҳмишҳои зерин пешниҳод карда шуд: - хавф ин “нормуаҷияҳои фаъолиятро ихотакунанда, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин, ки баръакс - дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи алтернативӣ даромади иловагӣ ва ғоидаи пешбинишуда мебошад”; - хавфи қарзӣ “ин эҳтимолияти ба таъхир афтидани уҳдадорихои молиявӣ иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадорихои контрагент мебошад”;

- дар пойгоҳи таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ амалии хавфҳои қарзӣ алоқамандии онҳо бо хавфҳои молиявӣ муайян гардид, хавфҳои қарзӣ, омилҳои ба онҳо таъсиррасон, ки хусусиятҳои хоси шароити иқтисодии кишварро фаро мегиранд, инчунин низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд;

- аз таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ, ки доманаи васеи таҳлили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ва баҳодиҳии қобилияти пардохтпазирии қарзгирандаро дарбар мегирад, имконият фароҳам омад, ки методикаи хоси баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II пешниҳод карда шуда, сохтори низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба сатҳҳо таҳия карда шавад;

- зимни таҳлили ҳолати муосир ва устувории молиявӣ низоми бонкии кишвар муайян гардид, ки хавфи қарзӣ омили таъсиррасон ба сифати сандуқи қарзии низом буда, он ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ маҳсуб меёбад, ҷиҳати таъмини фаъолияти муътадили низоми бонкӣ тавсияҳои илмӣ амалӣ пешниҳод карда шуданд, ки тибқи онҳо истифодаи воситаҳои мухталифи баэътидолории хавфҳои қарзӣ мубрам доништа мешавад;

- ҷиҳати такмили заминаҳои меъёрӣ ва методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ асосҳои ниҳодии идоракунии хавфҳои қарзӣ ва услубҳои хоси таҳлили онҳо коркард гардиданд, ки онҳо дар шароити муосири низоми бонкии кишвар ҳамчун асос барои гузаронидани таҳлили хавфҳои қарзӣ имконияти истифодабарӣ доранд;

- бо мақсади таъмини суботи молиявӣ низоми бонкӣ ва баэътидолории қарзҳои батаъхирافتода дар асоси омори нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки аз

омилҳои таъсиррасони хавфҳои қарзӣ иборат мебошанд, тамсилаи регрессионӣ пешниҳод карда шуд, ки тибқи он таъсири мусбии дурнамои чараёни қарздиҳӣ ва воситаҳои самараноки раванди қарздиҳӣ дар баландбардории сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ муайян карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- ҷанбаҳои назариявии хавф таҳқиқ карда шуда, таърифи муаллифӣ оид ба хавф ва хавфи қарзӣ, бо дарназардошти нуқтаи назари олимони соҳаи иқтисодии ватанию хориҷӣ, санадҳои меъёрӣ ва ниҳодҳои молиявӣ таҳия карда шуд;
- таъсири хавфи қарзӣ ба муносибатҳои пулию қарзӣ асоснок карда шуд, алоқамандии хавфҳои қарзӣ бо дигар хавфҳо муайян ва ошкор гардида, хавфҳои қарзӣ, омилҳои ба он таъсиррасон ва таҳаввулот дар низоми идоракунии онҳо тасниф карда шуданд;
- дар асоси таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ оид ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ методикаи баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар заминаи Базел II ва низоми идоракунии онҳо таҳлил гардида, тавсияҳо оид ба истифодаи таҷрибаи пешрафта ва сохтори муосири низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳия гардидаанд;
- вазъи муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва арзёбӣ карда шуда, ҷиҳати таъмини устувории молиявии он воситаҳои муассири баъътидолории нишондиҳандаи қарзҳои ғайрифаъол таҳия карда шудаанд;
- заминаҳои меъёрӣ ва методии таҳлили хавфҳои қарзӣ, ҳамун унсурҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, мукамал гардонида шудаанд;
- дурнамои рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳия карда шуда, механизми такмили назорат ва идоракунии хавфҳои қарзӣ пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз инкишофи дарки назариявии табиати иқтисодии хавф, хавфи қарзӣ, низоми баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ ва тавсияи роҳу усулҳои баъътидолории хавфҳои қарзӣ иборат аст. Муқаррароти анҷомёфтаи диссертатсия метавонанд дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ дар ин самт, аз ҷумла фаъолияти бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, идоракунии хатари бонкӣ,

таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ, таҳлили молиявӣ ва дар рушди ниҳодии низоми бонкӣ истифода шаванд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҷанбаҳои асосии назариявӣ ва хулосаҳои диссертатсия то сатҳи пешниҳодоти мушаххас расонида шудаанд ва онҳо метавонанд барои таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мавриди истифода қарор гиранд. Ҳамчунин, аҳамияти амалии натиҷаҳои диссертатсия дар истифодаи онҳо дар ҷараёни коркарди санадҳои меъёриву ҳукукии нав ва ворид намудани тағйиротҳо ба санадҳои меъёриву ҳукукии амалкунанда, дар фаъолияти ҷорӣ ва дурнамои Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои тижоратӣ ва афзоиши сарчашмаҳои низоми бонкӣ зоҳир мегардад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо бо гузаронидани таҳлилҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди илмӣ натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо бар таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба сархатҳои зерини шиносномаи ихтисоси **08.00.07 –“Молия, муомилоти пулӣ ва қарз”**-и КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад: 5.4. Рушди методҳои арзёбии хавфҳо ва таъсири онҳо ба арзиши бозорӣ; 10.5. Устувории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стратегияи рушди он; 10.12. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; 10.14. Коркарди равишҳои арзёбии сандуқи дороиҳои бонкҳои Тоҷикистон ва самтҳои муносибгардонии сандуқи мазкур; 10.16. Системаи мониторинг ва ояндабинии хавфҳои бонкӣ.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ, инчунин таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он бевосита аз тарафи муаллиф гузаронида шудаанд. Муаллиф барои таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар шароити муносири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми худро гузошта, хулоса ва пешниҳодҳои илмиро ба даст

овардааст ва дар ин самт мақолаҳои илмиро ба чоп расонидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли хулоса ва пешниҳодҳо дар мақолаҳои илмӣ нашр ва дар конференсияҳо дар солҳои 2019-2023 маъруза карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва нуктаҳои муҳими диссертатсия дар маҷалаҳои илмӣ, маҷмуаи маводҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ рӯйи чоп омадаанд. Аз ҷумла дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон дар низоми муносири муносибатҳои байналмилалии молиявӣ ва қарзӣ» (Душанбе, ДДМИТ, 2021); «Иқтисод, молия, баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар иқтисодиёти рақамӣ» (Душанбе, ДМТ, 2022); «Илм ва технология» (Қазоқистон, Алмаато, МИТС 2022); «Самтҳои стратегии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ (Душанбе, 2022); «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити индустриализатсия ва иқтисодиёти инноватсионӣ» (Душанбе, ДМТ, 2023); «Вазъияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи कोरोनाвируси COVID-19» (Кӯлоб, ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, 2021); «Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: мушкилоти рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо» (Душанбе, ДДМИТ, 2023) ва ғ. Бештари мақолаҳои муаллифи диссертатсия дар солҳои 2019-2022 дар маводи конференсияҳои илмию амалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ва дар хориҷи кишвар ба таъб расидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 25 мақола, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, се боби дорои зерфаслҳо, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати адабиёт, истилоҳот ва замимаҳо иборат аст. Диссертатсия дар ҳаҷми 199 саҳифаи матни компютерӣ омода шуда, дорои 35 ҷадвал, 15 диаграмма, 15 расм ва 25 замима мебошад.

БОБИ 1

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ

1.1. Таҳаввулоти назариявии хавф ва табиати иқтисодии он

Иқтисодиёти имрӯзаи ҷаҳон бо як вижаи хоси худ дар ҳоли рушду тараққиёт қарор дошта, ба муҳити имрӯзаи он бисёр ҳодисаҳо, ҷангу мунозираҳо, бухрону пандемияҳо ва тағйироти олами моро иҳотакунанда таъсир мерасонанд. Марҳилаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо такмил додани мафҳумҳои назариявӣ, афзоиши зиддиятҳо, пайдоиши мушкилоти нави ҷаҳонӣ ва тақвияти вобастагии ҳамаҷонибаи ҳамаи иштирокчиёни низоми иқтисодии ҷаҳонӣ тавсиф мешавад. Дар баробари ин, солҳои охир мафҳумҳои ба монанди номуайянии ва хавф тамоми фаъолияти субъектони хоҷагидориро фаро гирифтаанд, ки моро водор мекунад, то дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ҷиҳати ба эътидол овардани чунин ҳолатҳо ҳамаҷониба чораҷӯӣ намоем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт шароити номуайянии иқтисодиёти ҷаҳониро асос намуда, чунин пешниҳод намудаанд, “Шиддат гирифтани рақобати тиҷоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем”². Дар ҳақиқат, бо мураккаб гардидани рақобатпазирии иқтисодиёт фазои номуайянии ва хавф низ васеъ гардида, донишҳои нави назариявӣ ва амалиро ҷиҳати ба низоми даровардани ин категорияҳо талаб менамоянд.

Агар ба адабиёти иқтисодӣ таваҷҷуҳ намоем, маълум мегардад, ки истилоҳи “хавф” дарки моҳияти яқранг ва шарҳи яқнавохт надорад. Яке аз онҳо, хавф ҳанӯз дар Чини қадим маълум буд. Ибораи онро тавассути омезиши устувори ду

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 26.12.2019. [Захираи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 22.08.2020с.).

иероглиф - «маосян» ё «фенсян» талаффуз карда мешавад, ки маънои он “гузариши душвор аз кӯҳҳои баланд ва нишеб” мебошад³. Яъне дарёфти роҳи ғимоя аз гузаргоҳҳои душвори кӯҳӣ, ки моҳиятан иҷрои қорҳои ҳатарнокро ифода мекунад.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки ҳавфи ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда хусусияти муштараки муносибатҳои моливу пулӣ, рақобати байни иштирокчиёни гардиши иқтисодиро баръало зоҳир намуд. Аз ин рӯ, бо пайдоиш ва рушди муносибатҳои сармоядорӣ, назарияҳои муҳталиф дар бораи ҳавф пайдо шуданд. Мушкilotи ҳавф дар иқтисодиёт нав набуда, аз даҳаи дуоми асри XX дар Федератсияи Россия як қатор санадҳои қонунгузорӣ қабул карда шуданд, ки мафҳуми истехсолот ва ҳавфи иқтисодиро дар бар мегирифт. Бо вучуди ин, дар нимаи солҳои 30-юм ҳавф ба зухуроти иқтисодиёти сармоядорӣ нисбат дода мешуд, зеро он бо хусусияти банизомоварандаи банақшагирии рушди иқтисодӣ омезиш надошт. Аммо, таҷрибаи рушди ҳама кишварҳо нишон медиҳад, ки нодида гирифтани ё ба ҳисоб нагирифтани ҳавфи иқтисодӣ ҳангоми таҳияи тактика ва стратегияҳои сиёсати иқтисодӣ, қабули қарорҳои мушаххаси ногузир ба рушди ҷомеа, пешрафти илмӣ ва техникӣ монеа мешаванд. Ҳавфи безътиной ё нодида гирифтани, эҳтимолан яке аз сабабҳои пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ гардид, зеро давлат ҳавфҳои тамоми субъектҳои хоҷагидориро ба дӯш гирифт.

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон ба фаъолияти соҳибкорӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дода шуд. Ин ҳам бошад, “...давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат дод”⁴.

Пайдоиши талабот ба идоракунии ҳавф дар фаъолияти иқтисодӣ бо гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисоди бозорӣ алоқаманд буда, унсурҳои иловагии номуайяниро ба фаъолияти соҳибкорӣ ворид ва самтҳои

³ Финансовый Ликбез. Risk, 冒险. [электронный ресурс]. - URL: https://vk.com/wall-177856413_295 (датаобращения: 19.12.2020).

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ш.Душанбе 26.07.2014, таҳти №1107.

аломати хавфро васеъ мекунад. Дар ин шароит, ҳангоми ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии интизорӣ, номуайянӣ ва номушаххасӣ ба миён меоянд ва аз ин рӯ, хавфи соҳибкорӣ низ меафзояд. Пас аз демонополизатсия ва хусусигардонӣ, давлат ба соҳибкорӣ озодӣ дода, ҳамзамон ҳама масъулиятро барои тасмимҳои иқтисодӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ мегузорад. Албатта, дар чунин шароит фаъолияти ин сохторҳо бидуни назардошти омили хавф ғайриимкон аст.

Бо рушди иқтисодиёт доираи фаҳмиши мафҳуми хавф хеле васеъ гардид ва вобаста ба ҷанба моҳияти хавф чунин дарк карда шуд: номуайянӣ дар шароити интиҳоб, эҳтимолияти оқибатҳои манфӣ, амал ба таври тасодуфӣ, ҳодисае, ки метавонад зараре расонад, чораи хавф, рафти амал, вазъи тасмимگیرӣ, талафот ва ғ.

Дар марҳилаи кунунии рушди муносибатҳои иқтисодӣ мафҳуми “хавф” қариб тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳибкорию фаро гирифт. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар адабиёти муосири иқтисодии ба мушкилоти эҷоди низоми самараноки идоракунии хавфҳо бахшидашуда ҳам коршиносони ватанӣ ва ҳам хориҷӣ дар соҳаи иқтисод ва молия ба тавсифи яқдилонаи моҳияти хавф дучор наомадаанд. Дар аини замон аз истилоҳи “хавф” ду мавқеи ба ҳам муқобил, ки якдигарро такмил медиҳанд, ба вучуд омадаанд. Чуноне А.И. Орлов ва О.В. Пугач пешниҳод намудаанд, мувофиқи мавқеи аввал, ҳамаи хавфҳо характери манфӣ, яъне талафоти имконпазир ё худ зарарро доранд. Мувофиқи мавқеи дуюм бошад, хавф на танҳо талафоти имконпазир ё хароҷоти иловагӣ, балки толеи имконпазир ва даромади иловагӣ низ мебошад⁵. Албатта, чунин зухуроти бисёрҷанба ва мураккаб, ба монанди хавф пояҳои мухталифу баъзан омехта дорад, ки аксар вақт табиати муқобил дошта, боиси вучуд доштани якчанд нуқтаи назар оид ба муайян кардани моҳияти ин категория мебошад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми “хавф” дар фаъолияти соҳибкорӣ аз соли 1830 дар амалиёти суғурта васеъ истифода шудааст. Қабл аз ин, Адам Смит калимаи “хавфу хатар”-ро дар асари худ «Таҳқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои

⁵ Орлов А.И. Подходы к общей теории риска // УБС. - 2012. - №40. [электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-obschey-teorii-riska> (дата обращения: 13.12.2019).

бойигарии халқҳо» истифода намуда, таҳлили ғоидаи соҳибкорӣ ва ҷузъиётеро ба монанди пардохт барои хавфи соҳибкорӣ дар шакли ҷуброни зиёни имконпазир қайд кардааст⁶.

Ҷиҳати мушаххаскунии концепсияи назарияи хавф ақидаҳои мавҷудаи доираи таълимоти хавфро пешниҳод менамоем (ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. - Назарияи таълимоти хавф

Назарияи хавф	Мавқеи назария
Классикӣ <i>Муаллифон:</i> Сениор Нассау Улям, иқтисоддон ва ҳуқуқшиноси англис (1790-1864) ва Майлз Ҷон Стюарт, файласуфи бритонӣ, иқтисоддон ва сиёсатмадор (1806-1873).	Аз нуқтаи назари ин таълимот, хавфи иқтисодӣ бинобар татбиқи амалии соҳибкорӣ зарари эҳтимолӣ (пешбинишаванда) ба ҳисоб меравад. <i>Унсурҳои асосии ин назария инҳоро буданд:</i> - ғоиз ҳамчун ҳиссаи сармояи сармоягузорӣ; - пардохт барои хавф ҳамчун ҷуброни зарари имконпазир ба тичорат; - интизории математикии зиёнҳо ҳамчун натиҷаи имконпазири ҳалли интиҳобшуда. Камбудии асосии назария ин яктарафа аст, яъне хавф танҳо бо талафот (зарар) алоқаманд аст.
Неоклассикӣ <i>Муаллифон:</i> Маршалл Алфред, иқтисодчии англис (1842-1924), Пигу Артур, иқтисодчии англис, (1877-1959).	<i>Ба андешаи онҳо:</i> Субъекти хавф соҳибкоре, ки дар ҳолати номуайяний бо ғоида ҳамчун тағйирёбандаи тасодуфӣ қарор қабул мекунад, бояд ба он роҳнамоӣ карда шавад; - андозаи даромади пешбинишуда; - арзиши тамоюлотии эҳтимолии он (дуршавӣ аз арзиши пешбинишаванда).
Гибридӣ <i>Муаллиф:</i> Фрэнк Хейнеман Найт, иқтисодчии англис (1885–1972).	Қисман ин назарияро метавон ба концепсияи нейроиқтисодӣ мансуб донист. Фрэнк Найт назари худро дар асарҳои "Хавф, номуайяний ва ғоида" (1921) ва "Этикаи рақобат" (1935) тавсиф карда, таърифи умумии хавфро додааст: - хавф роҳи ҳалли амалҳо дар шароити номуайян аст. <i>Моҳияти концепсияи Фрэнк Найт чунин аст:</i> -байни сатҳи даромади пешбинишуда ва дараҷаи хавфе, ки бо он алоқаманд аст, алоқаи мустақиме вучуд дорад. Ҷӣ қадаре, ки бозгашти талабшуда ё ҷашмдошт зиёдтар бошад, даромад аз сармояи сармоягузорӣ баландтар аст, дараҷаи хавф бо эҳтимолияти ба даст овардани ин даромад алоқаманд аст.
Нейроиқтисодӣ	Ин таълимот, пеш аз ҳама, рафтори субъекти хавфро баррасӣ мекунад - соҳибкоре, ки қарор қабул мекунад. Рафтори ӯ натиҷаи таъсири омилҳои гуногунест, ки ба татбиқи хавфҳо оварда мерасонад. Сифатҳои шахсии роҳбарон ба сохтори сармояи ширкат

⁶ Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. - М.: Наука., 1993 - 572 с.

идомаи чадвали 1.1.	
	бевосита таъсир мерасонанд, ин маънои онро дорад, ки онҳо бо хавфи аз даст додани устувории молиявии ӯ алоқаманданд. Аз ин нуқтаи назар, душмани хавф ин шахсест, ки барои гирифтани даромади пешбинишуда натиҷаи муайян ва кафолатнокро ба як қатор натиҷаҳои номуайян ва хавфнок бартарӣ медиҳад. Камбудии асосии назария ин ба ғоидаи бештар нигаронида шудааст.
Назарияи муосир <i>Муаллифгон олимони рус: Шохин Е.М, Лукасевич И.Я.</i>	Таърифҳои муосири истилоҳи “хавф”-ро олимони номбаршуда чунин шарҳ додаанд: Шохин Е.М.: Хавф ин ғайриамалияти субъектҳои соҳибкорӣ бо рафъи номуайянии дар вазъияти ногузир дар интиҳоби вариант мебошад, ки дар давоми он эҳтимолияти ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ, ноқомӣ ва саркашӣ аз ҳадафҳои алтернативии интиҳобшуда имконпазир аст. Лукасевич И.Я.: Хавф ҳамчун имконияти (эҳтимолияти) дуршавӣ аз натиҷаҳои воқеии амалиёт ва интизоришаванда (пешбинишаванда) шарҳ дода мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Беляев С.О. Классификация рисков: классический и неклассический подходы / С.О. Беляев // Философия права. – 2008. – № 1(26). – С. 125-129; Солодов А.К. Основы финансового риск-менеджмента: учебник и учебное пособие / А.К. Солодов. - М.: Издание Александра А.К. Солодов, 2018. - С. 10-13.

Қиёмати омӯзиши назарияи таълимоти хавф ва мавқеъгирӣ дар чадвали 1.1. панҷ назарияи мавҷудаи таълимоти он мавриди таҳлил қарор гирифт. Аз нуқтаи назари намояндагони ин назарияҳо бармеояд, ки онҳо оид ба фаҳмиши хавф нигоҳҳои гуногуни илмӣ доранд. Аммо дар ин самт мо бештар ба назарияи неоклассикӣ таъҷиб мекунем, ки сабаби асосиаш назария ба хавфҳои камтар, на ба ғоидаи бештар нигаронида шудааст. Камбудии асосии назария омодагиро барои фидокорӣ баҳри даромади назаррас ба инобат намегиранд. Метавон гуфт, ки дар айни замон ҳеҷ яке аз ин назарияҳо дар шакли аслии худ истифода намешаванд. Бинобар ин, ба ақидаи мо, аз ҳама эътирофшуда назарияи неоклассикии хавф аст. Онро дар солҳои 1940 аз ҷониби иқтисодшиноси англис Љон Мейнард Кейнс муаррифӣ карданд, ки назарияи неоклассикиро бо омилҳои “хушнудӣ” илова кардааст. Ин маънои онро дорад, ки соҳибкор ҳангоми интизории ғоидаи бештар эҳтимоли зиёди хавфро ба уҳда мегирад. Вай зарурати

чорӣ намудани “харочоти хавф”-ро барои пӯшонидани имконпазирии даромади воқеӣ аз арзиши пешбинишаванда асоснок кард⁷. Тибқи ин таснифот:

- хавфи қарзгиранда - бо шубҳаҳои ӯ дар гирифтани фоидаи пешбинишуда аз сармоягузорӣ дар маблағҳои ҷалбшуда алоқаманд аст;
- хавфи қарздиҳанда - бо хавфи муфлисшавии барқасд ё дигар амалҳои қарздор, ки барои канорагирӣ аз иҷрои ухдадориҳои қарзии худ ва амнияти нокифояи қарз равона шудааст;
- хавфи бо паст шудани арзиши пул алоқаманд – яъне, хавфи таваррум, маҳдудкунии иқтидори сармоягузории тижорат.

Дар ин ҷо хулоса карда мешавад, ки оянда норавшан аст, аммо гумон меравад, ки он чи мавриди назар аст, онро ба таври беҳтарин барои худ ба даст оварем. Дар ин замина, қарорҳо қабул ва онҳо муваффақона амалӣ карда мешаванд. Ҳама таърифҳои маълуми хавф хусусиятҳои умумӣ доранд. Аввалан, ҳузури субъекте, ки фаҳмидани натиҷаи қарорҳои қабулшуда ба ӯ имкон медиҳад, то бигӯяд, ки рӯйдоди хавфнок рух додааст. Ин ҷузъи субъективии хавф аст. Дуюм, омили номуайянии хавф зухуротро ифода мекунад, ки ин ҷузъи объективии хавф аст. Сеюм, хоҳиши аз байн бурдани таъсири омилҳои номусоид, ки ин ҷузъи ҳадафи хавф аст ва унсурҳои дар боло зикршударо дар бар мегирад.

Коршинос ва ширкати амрикоӣ -“Ҷ.П. Морган” хавфро ҳамчун дараҷаи номуайянии даромади софи оянда муайян мекунад⁸:

- хавф ин амалест, ки бо рафъи номуайянии дар вазъи интиҳоби ногузир алоқаманд буда, дар давоми он эҳтимолияти ноилшавиро ба натиҷаи пешбинишуда, нокомӣ ва дуршавӣ аз ҳадафро ба таври миқдорӣ ва сифатӣ арзёбӣ кардан мумкин аст;
- хавф - эҳтимоли оқибати номусоид, хатар, таҳдиди талафот ва хисорот;
- хавф - эҳтимолияти аз даст додани арзишҳо (захираҳои молиявӣ, захираҳои моддию молӣ) дар натиҷаи фаъолият, агар вазъ ва шароити фаъолият дар самти дар нақшаю ҳисобҳо пешбинишуда тағйир ёбад;

⁷ Костина, Н.В. Основные этапы развития теории риска / Н.В. Костина // Экономика. –2010 - №2. - С.197.

⁸ RiskMetrics, J.P.Morgan/Reuters. RiskMetrics – Technical Document. URL: <http://www.jpmorgan.com/Risk Management/ RiskMetrics/RiskMetrics.html>. Pp 5.

Агар ба адабиёту корҳои илмӣ олимони ватанӣ, аз ҷумла Х.И. Аминов, Н.А. Ашуров, Р.К. Раҷабов, А.А. Солеҳзода, Д.К. Хусейнова, Ҷ.Ҷ. Боймуродов, Б.Ф. Исупова, С.Ҷ. Махшулов ва Қ.С. Сафаров назар кунем, маълум мегардад, ки муҳаққиқони номбурда таҳқиқоти илмӣ худро доир ба намудҳои гуногуни хавфҳо бурда, назарияи таҳқиқоти худро вобаста ба мактаби неоклассикӣ татбиқ намудаанд. Аз ҷумла, Ҷ.Ҷ. Боймуродов дар таҳқиқи худ омӯзиши хавфро бо тақия ба мактаби неоклассикӣ ба роҳ монда, чунин меҳисобад, ки хавфи иқтисодӣ бояд бо номуайяний андозагирӣ карда шавад, ки он ҳам қобилияти зиёд кардани манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳам аз даст додани онро пинҳон мекунад⁹.

Муҳаққиқони дигари ватанӣ А. Хонҷонов ва Б.М. Шарипов оид ба хавф чунин нуқтаи назар доранд, “хавф ин ногаҳонист, ки оқибати он талафот буда, дар ин ҳол мумкин аст даромади дилхоҳ ба даст дароварда нашавад”¹⁰.

Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии БМТ оварда шудааст: “хавф – ин маҷмуи таҳдидҳо, осебпазирӣ ва фарорасии оқибатҳо барои ташкилотҳои бо маблағҳои пулӣ ё дигар молу мулк амалиёт анҷомдиҳанда мебошад”¹¹.

Бояд гуфт, ки калимаи “хавф” аз забони арабӣ гирифта шуда, маъноҳои зеринро, ба мисли хатар, таваккал, тарс, талафёбӣ, номуайяний ва ғайраро дар худ инъикос мекунад. Мафҳуми хавфро имрӯзҳо дар забони тоҷикӣ бештар бо хатар, таваккал, талафёбӣ, тарс ва номуайяний омезиш медиҳанд, ки ин калимаҳо ба ақидаи муаллиф дар алоҳидагӣ ба мафҳуми хавф баробар шуда наметавонанд. Бинобар ин, мафҳуми хавф дурусттар аст, ки шаҳодати он истифодаи мафҳум дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии кишвар, бевосита дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии бахши бонкии мамлакат мебошад.

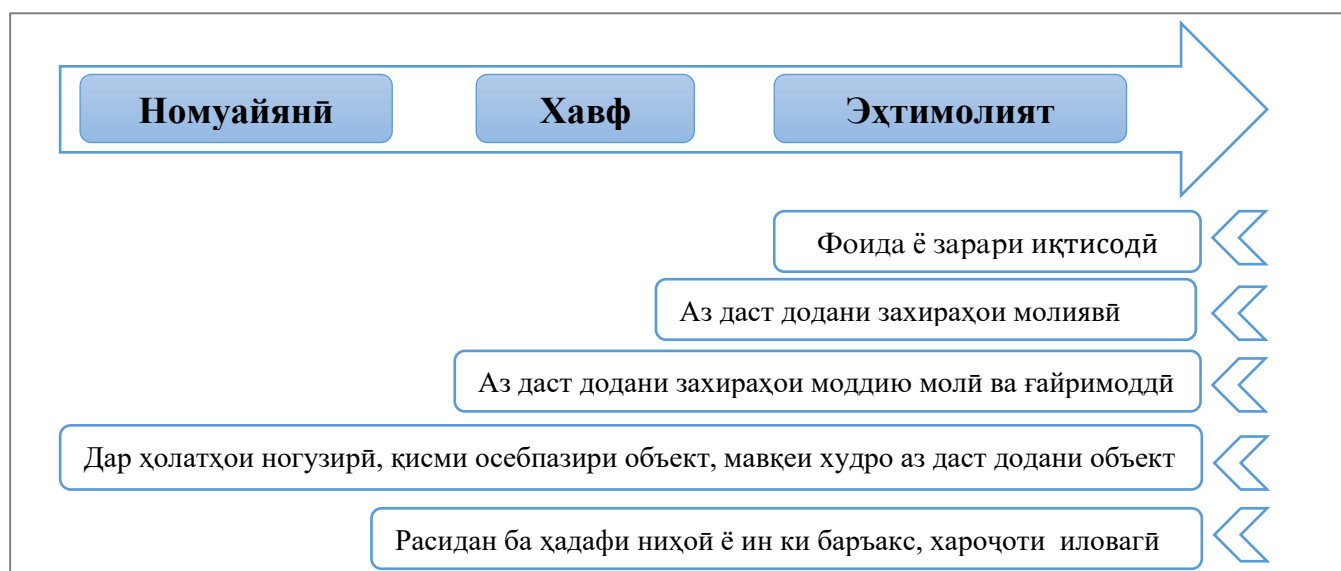
⁹ Боймуродов, Дж.Дж. Особенности банковского финансового риска и пути его снижения в современных условиях (на примере РТ): дисс. на соискание учёной степени к.э.н./Дж.Дж. Боймуродов. - Душанбе, 2019. – С.17-32.

¹⁰ Хонҷонов, А. Асосҳои фаъолияти бонкӣ. Модули таълимию методӣ барои тренерҳо, кормандони соҳаи бонкдорӣ /А. Хонҷонов, Б.М. Шарипов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – С.88.

¹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом”. – 2017, №1440.-С.2.

Хавф ин номуайяниҳои фаъолиятро иҳотакунада, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин ки баръакс, дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи алтернативӣ даромади иловагӣ ва фоидаи пешбиниишуда мебошад.

Ҳамаи таърифҳои дар боло зикршуда тавассути истифодаи истилоҳҳо, ба монанди эҳтимолият, имконият ва номуайяний муттаҳид карда шудаанд, ки баъзе аз онҳо мафҳумҳои ба монанди хавф ва номуайяний мебошанд. Чунин муносибат барои муайян кардани хусусияти хавф барои мактаби неокласикӣ хос аст. Дар айни замон ҷонибдорони анъанаҳои неокейнсионӣ чунин мешуморанд, ки ҷудо кардани чунин категорияҳо, ба монанди хавф ва номуайяний зарур аст, дар сурате ки ҳама намоёндагонӣ як мактаби муайян розӣ шуданд, ки пайдоиши хавфи иқтисодӣ бидуни мавҷудияти омили номуайян номумкин аст. Асоси ин гуфтаҳо дар расми 1.1. оварда шудааст.

Расми 1.1. Категорияҳои хавф

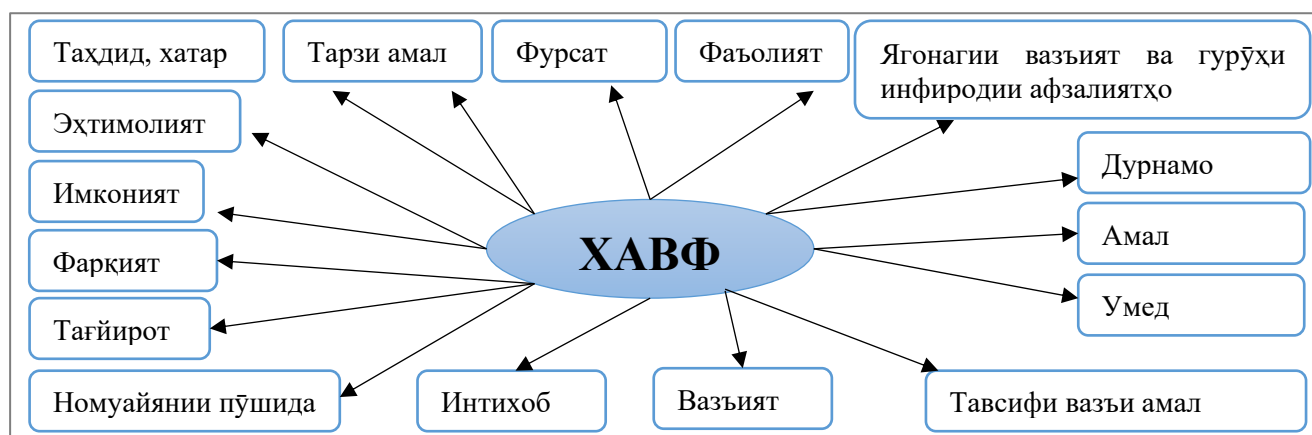
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Унсуре асосии ба пайдоиши хавф поягузор ин номуайяний мебошад, ки онро дар расми 1.1. пешниҳод сохтаем ва натиҷаи хавф ба эҳтимолияти оқибатҳои гуногуни иқтисодӣ оварда мерасонад. Ин тасдиқи он аст, ки хавфро аз номуайяний ҷудо кардан ғайриимкон аст. Ҳамин тавр, вазъияти номуайяний бо он далолат мекунад, ки эҳтимолияти оқибатҳои манфӣ ё мусбати қарорро чен кардан мумкин нест. Дар сурате ки ченаки ҳисоб ва андозаи хавфро ҳисоб кардан имконпазир аст,

ченаки он эҳтимолияти ба вучуд омадани натиҷаи мушаххасро аз қарори иқтисодӣ ифода мекунад.

Аз ин рӯ, фарқияти асосии байни мафҳумҳои хавф ва номуайянии баррасишаванда ба ҷенкунии андозаи он марбут аст. Категорияи хавф бо мавҷудияти имкониятҳои объективии ҷойдоштаи баҳодиҳии эҳтимолияти ҳодисаҳо, ки дар натиҷаи қарорҳои иқтисодӣ ба назар мерасанд, тавсиф карда мешавад¹². Бинобар ин, ба назар мерасад, ки робитаи наздики чунин мафҳумҳо, ба монанди номуайянӣ, хавф ва эҳтимолиятро муайян кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, барои ба таври дақиқ ифода кардани категорияи “хавф”, на танҳо мафҳуми “номуайянӣ”, балки мафҳуми “эҳтимолият”-ро низ муайян кардан лозим аст. Аз ин рӯ, асоси хавф табиати эҳтимолияти ғайолияти бозор мебошад, ки дар шароити номуайянӣ анҷом дода мешавад.

Барои муайянсозии мазмуни хавфи иқтисодӣ истилоҳи “аломати хавф” ва “огоҳии хавф” истифода бурда мешаванд. Дар ҷараёни ғайолияти иқтисодӣ тасмимгиранда бо ҳолатҳои дучор шуданаш мумкин аст, ки ҳалли аниқ надоранд. Агар тасмимгиранда дарк кунад, ки ӯ бо аломати хавф дучор шудааст, пас далели чунин фаҳмиш консепсияи огоҳӣ аз хавфро ифода мекунад. Фаҳмидани ин ҳолат имкон медиҳад, ки номуайяниро тавассути қабули яке аз роҳҳои ҳалли масъала бартараф намоем.

Расми 1.2. Аломатҳои хавф

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Жариков В.В. Управление кредитными рисками: учебное пособие / В.В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. Техн. ун-та, 2009. – С 8.

¹² Куликова, Е.А. Риск-менеджмент. Учебное пособие/ Е.А. Куликова. - Екатеринбург: Изд-во Ур-ГУПС, 2014. - С. 28-34.

Дар расми 1.2 якчанд аломати хавф оварда шудааст ва ҳаминро илова намудан лозим аст, ки вобаста ба тағйирёбии вазъи иқтисодӣ ва мураккабшавии рақобат аломатҳои хавф низ метавонанд васеъ гарданд. Аломати хавф аз сифатҳои номуайян хоссатан фарқ дорад. Аломати номуайяний (яъне номукаммалӣ ва номуайянии маълумот дар бораи оянда) бо он далолат мекунад, ки эҳтимолияти пайдоиши натиҷаҳои қарор ё ҳодисаҳо номаълум аст.

Барои ифшои мундариҷаи хавфи иқтисодӣ дар маҷмӯъ ду ҷанбаи асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки онро дар ибтидо зикр намудем. Дар таърифи аввал, хавф зарари имконпазирро (зарари молиявӣ, моддӣ ва ғ.) ҳангоми иҷрои қарор ифода мекунад. Таърифи дувум хавфро аз нуқтаи назари имконпазир будани даромад ё фоида аз иҷрои қарори қабулшуда ифода мекунад. Ғайр аз он, мафҳуми васеи хавфи умумӣ ва консепсияи мушаххаси хавфи иқтисодӣ (соҳибқорӣ)-ро аз ҳамдигар фарқ кардан лозим аст.

Хавфи иқтисодӣ маҷмуи оқибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ, ахлоқӣ ва ғайра мебошад, ки асоси пайдоиши он номуайяний аст ва ҳангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ ба назар мерасанд.

Дар ҷараёни фаъолияти худ субъектҳои иқтисодӣ ба хавфҳои мухталиф дучор меоянд, ки байни ҳамдигар дар ҷой ва вақти пайдоиш, маҷмуи омилҳои беруна ва дохилии ба дараҷаашон таъсиррасон ва дар усулҳои таҳлил ва усулҳои таъсири онҳо фарқ меkunанд. Бинобар ин, дар таснифи хавфҳо усулҳои зиёде мавҷуданд, ки аз рӯйи асоси таснифот фарқ меkunанд.

Самаранокии ташкили низоми идоракунии хавфҳо, пеш аз ҳама, бо дуруст муайян кардани хавф мутобиқи низоми илмӣ таҳиякардаи таснифот муайян карда мешавад. Чунин низом категорияҳо, гурӯҳҳо, намудҳо, зернизомҳо ва навъҳои хавфҳоро дар бар мегирад, ки барои идоракунии хавф заминаи мусоид фароҳам месозад (расми 1.3). Ҳар хавф вобаста ба мансубияти синфи худ усули идоракунии худро дорост, бинобар ин, таснифоти зикршуда мавқеи хавф ва ҷараёни идоракунии хавфҳоро муайян мекунад. Таснифоти хавфҳо дар адабиёт ва мақолаҳои илмӣ вобаста ба намуд, сарчашмаҳои пайдоиш, дараҷа ва шароити фарорасӣ гуногун пешниҳод шудаанд.

Намудҳои ҳавф вобаста аст, аз

натича

дарачаи пастшавӣ

субабҳои пайдоиш (аз рӯи минтақаи)

шароити фарорасии вазъияти ҳавф

беруна

дохилӣ

таваррумӣ

асъорӣ

қарзӣ

санҷуқӣ

интихобӣ

пардохтпазирӣ

амалиётӣ

имконпазирӣ сохторӣ

амалиёти низомӣ, бад шудани вазъи сиёсии дохилии кишвар, эмбарго

мараторияи пардохтҳои беруна

тағйир додани қонунгузории андоз

махдудиятҳои асъорӣ

соҳибкорӣ

табӣӣ

экологӣ

давлатӣ

нақлиётӣ

тиҷоратӣ

макроиктисодӣ

микроиктисодӣ

сиёсӣ

амволӣ

истехсолӣ

савдоӣ

молиявӣ

сармоягузорӣ

зарари мустақими молиявӣ

биржавӣ

муфлисшавӣ

интихобӣ

сӯғурташуда

имконияти сӯғурташавӣ

сӯғуртанашуда

аз дараҷаи имкониятҳо

аз микёси оқибатҳо

глобалӣ

минтақавӣ

махаллӣ

Хавфҳо марбут ба қобилияти харидории пул

фоидаи аздастрафта

пастшавии даромаднокӣ

фоизӣ

қарзӣ

муваққатӣ

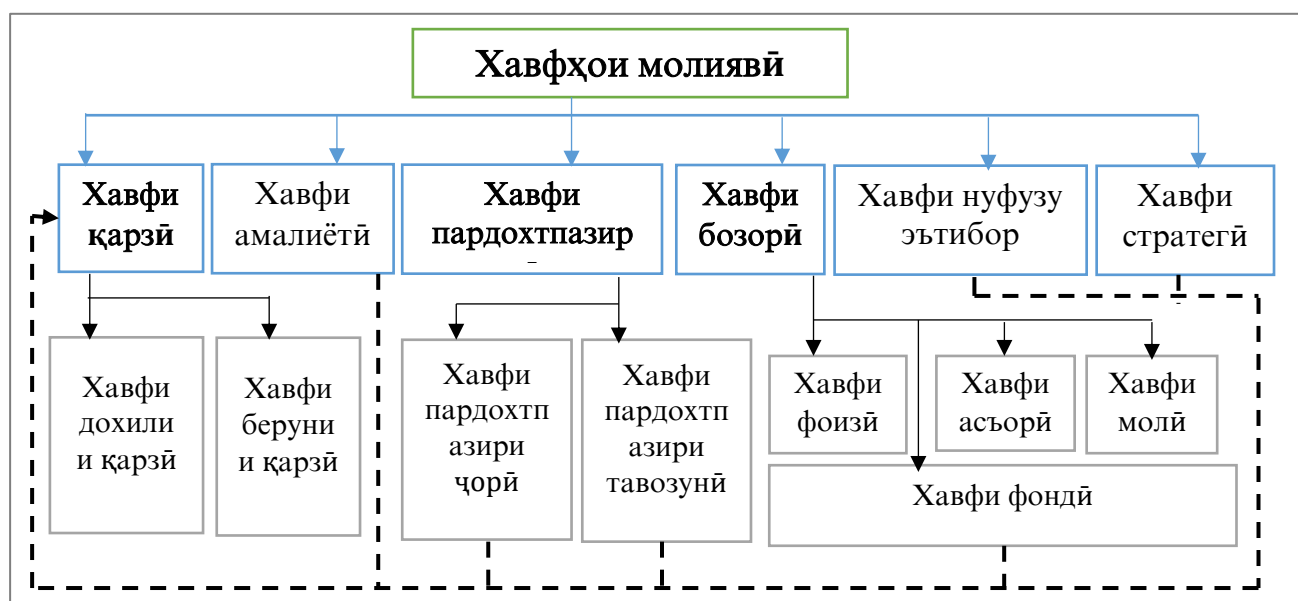
дохилӣ

аз рӯи давомнокии таъсирот

Намудҳои ҳавф вобаста аст, аз

Муҳиммияти асосие, ки расми 1.3. дорост, ин инъикоси имконпазири умумии хавфҳо мебошад. Чуноне дар расм мушоҳида мегардад, хавфи қарзӣ ба синфи хавфҳои баҳсомез, молиявӣ ва тичоратӣ марбут буда, ба гурӯҳи хавфҳои ғайринизомӣ шомил мебошад. Хавфи қарзӣ бештар аз амалиёти қарзӣ бармеояд ва натиҷаи манфии он ба пастшавии даромадноқӣ ва ғоидаи дарназардошта мебаррад.

Дар гурӯҳбандии хавфҳои молиявии бонкӣ хавфи қарзӣ яке аз намудҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, он дар баҳши бонкӣ яке аз хавфҳои анъанавӣ ва дар рафти фаъолият маъмул ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, сарчашмаи тавлиди дигар хавфҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Чуноне аз расми 1.3 мушоҳида мегардад, намудҳои гуногуни хавфҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, табиӣ ва молиявиро иқтисодӣ қайд шудаанд. Диққати асосӣ ба хавфи қарзӣ нигаронида шудааст, ки як шохаи хавфҳои молиявиро ташкил медиҳад. Маъмулан, дар баҳши бонкӣ ба се намуди асосии хавфҳои молиявӣ, яъне хавфи қарзӣ, пардохтпазирӣ ва бозорӣ таваҷҷуҳи хосса равона мегардад, ки ба ин намудҳо дар ҳуҷҷатҳои сатҳи байналмилалӣ - Кумитаи Базелӣ талаботи муайян муқаррар гардидааст. Дар баробари намудҳои зикршуда, инчунин дигар хавфҳои молиявии бонкиро, ки байни онҳо алоқамандии мутаносиб мавҷуд аст, пешниҳод мекунем.

Расми 1.4. Таснифи хавфҳои молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар расми 1.4 маъмултарин хавфҳои молиявӣ ва дар баробари ин, таснифи онҳо иборат аз чунин хавфҳо, ба монанди хавфи амалиётӣ, хавфи нуфузу эътибор, хавфи стратегӣ, хавфи дохилии қарзӣ, хавфи берунии қарзӣ, хавфи пардохтпазири бозорӣ, хавфи пардохтпазири тавозунӣ, хавфи фоизӣ, хавфи асъорӣ, хавфи молӣ ва хавфи фондӣ аз тарафи муаллиф пешниҳод гардидааст, ки бо чунин ҷанбаҳо фарқ мекунанд. Масалан, дар таснифоти бештари олимон ва мақомоти танзимкунанда асосан хавфи қарзӣ, бозорӣ, асъорӣ, амалиётӣ акс ёфтаанд, ҳол он ки дар таснифоти муаллифӣ он ҷанбаҳои иловагӣ, ки дар шароити муосир пайдо шуда, бо хавфи қарзӣ алоқамандии зич доранд, пешниҳод гардидааст. Аз сабаби он ки иллати асосии муфлисшавии фаъолияти тижоратӣ дар бештари мавридҳо хавфҳои қарзӣ дониста мешаванд, бинобар ин, онҳо дар таҳлил ва идоракунии хавфҳо маҳаки марказӣ маҳсуб меёбанд.

Олимони рус И.П. Хоминич ва И.В. Пешанская ҳангоми омӯзиши хавфҳои молиявӣ манбаъҳои хавфи қарзиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд¹³:

- контрагенти мушаххас ё қарзгиранда, яъне хавфи қарзии як шартномаи қарзӣ (қарзҳои гурӯҳӣ)-ро дар бар мегирад;
- сандуқи қарзӣ – маҷмуи маблағгузориҳои қарзиро ифода мекунад;

Захираҳои молиявиро дар шакли қарз ё ҳатти қарз гирифтани мумкин аст ва барои қарздиҳанда на танҳо далели пардохти маблағи қарз ва фоизи он муҳиманд, балки инчунин муҳлати пардохт низ аҳамиятнок ва муҳим мебошад. Таъхири муҳлат бо назардошти таваррум ба пастшавии воқеии даромаднокии қарзи додасуда, фоидаи аздастрафта ва дар ниҳоят, ба зиён оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, барои қарздиҳанда хавфи талафоти мустақим ҳангоми пардохт накардани маблағи қарз ё як қисми он ва хавфи зарари ғайримустақим, ки бо таъхири пардохти асосии қарз ва фоизҳои он вобаста аст, дарк карда мешавад.

Дар шароити имрӯза маҷмуи амалиёти қарзӣ бештари мавридҳо аз ҷониби бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ роҳандозӣ мегарданд. Бо ин мақсад,

¹³ Хоминич, И.П. Финансы организаций: управление финансовыми рисками. Учебник и практикум для СПО / под ред. И. П. Хоминич, И. В. Пешанской. - М.: Издательство Юрайт, 2018. – С.16.

фаъолияти бонкӣ соҳаи махсуси фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар он ҷалб ва ҷамъовариҳои маблағҳои муваққатан озод, тақсими онҳо байни воҳидҳои тиҷоратӣ дар асоси пулакӣ, фаврӣ ва пардохтшаванда сурат мегирад. Принципи асосии амалкунанда дар фаъолияти бонкҳо ин хоҳиши ба даст овардани даромади бештар мебошад, ки дар шароити кунунӣ дар амалиёти қарзии ин ташкилотҳо дида мешавад.

Хулоса, метавон гуфт, ки масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи хавфҳо дар шароити имрӯза мубрам арзёбӣ мегардад ва чиҳати дарки мавзӯи хавф дар зербоби мазкур пояҳои асосии ташаккул ва инкишофи мафҳуми хавф, дарки моҳияти иқтисодии он мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ки бо чунин натиҷаҳо мавқеи худро дар омӯзиши хавф муайян намудаем:

- дар асоси омӯзиши назарияи гуногуни илмӣ, ҷонибдорӣ аз назарияи неоклассикии хавф ва самти таҳқиқоти хешро асоснок равона намудан ба ин назария;
- дар баробари дигар муҳаққиқон пешниҳод намудани нуқтаи назар оид ба фаҳмиши хавф ва хавфи иқтисодӣ;
- асоснок кардани номуайяни ҳамаҷун ҷанбаи муҳимми табиати иқтисодии пайдоиши хавф ва баҳодиҳии натиҷаи хавф бо эҳтимолияти руҳдиҳии рӯйдодҳои иқтисодӣ;
- муайянкунии аломатҳои хавф, таснифоти низоми хавфҳо ва хавфҳои молиявӣ.

1.2. Хавфҳои қарзӣ: фаҳмиш, намудҳо, омилҳои таъсиррасон ва ташаккули низоми идоракунии онҳо

Қарз ин маблағи пулиест, ки бо шартҳои баргардонидан ва додани иловапулӣ муваққатан ба шахси дигари ҳуқуқӣ ё воқеӣ дода шудааст¹⁴. Қарздиҳӣ амалиёти таърихан анъанавии бонкӣ ва яке аз самтҳои муҳимми рушди амалиёти фаъоли бонкӣ мебошад, ки дар бештари ҳолатҳо даромаднокии қисмати дороии тавозуни бонкро таъмин менамояд. Таҷрибаи амалии бонкҳои ватанӣ нишон

¹⁴ Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Ш.Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018.- С.221.

медиханд, ки сандуки қарзӣ қисми зиёди ҳиссаро дар ҷамъи дороиҳои бонкҳо ташкил намуда, қарздиҳӣ дар баробари ин, аз ғоидаовартарин амалиёти онҳо махсус меёбад. Аз ин рӯ, ҳавфи асосие, ки ҳар бонк дар ғайолияти худ дучор меояд, ҳавфи қарзӣ мебошад.

Маҷмуи маблағгузориҳои қарзӣ ин маблағи қарзи додашуда ва уҳдадориҳои қарзии базиммадошта мебошад. Ҳавфи қарзӣ дар доираи сармоягузориҳои маҷмуии қарзӣ эҳтимолияти коҳиши арзиши қисми дороиҳо ё кам шудани даромаднокии воқеии қисми дороиҳои бонкро ифода мекунад.

Н.С. Костюченко назари худро оид ба ҳавфи қарзӣ чунин ибраз доштааст: “субъекти иқтисодӣ дар муносибатҳои қарзӣ агар ба сифати қарзгиранда баромад наояд, дар ин ҳолат ҳавфи қарзӣ ба миён меояд”¹⁵. Аз ин нуқтаи назар, ғайолият, ки дар он муносибатҳои қарзӣ дида мешаванд, ҳатман дар он ҳавфи қарзӣ вучуд дорад.

Бояд қайд намуд, ки ақидаҳо оид ба моҳияти мафҳуми ҳавфи қарзӣ гуногунанд, вале маҷмуан ба як мақсади мувофиқ нигаронида шудаанд. Дар ҷадвали 1.2.2. таълимоти илмии олимони ватанию хориҷӣ ва аснодҳои ҳукукии байналмилалию ватаниро оид ба ҳавфи қарзӣ дида мебароем.

Ҷадвали 1.2. -Тафсири назарияи ҳавфи қарзӣ

Муаллиф	Таърифи ҳавфи қарзӣ
Раҷабов Р.К., Исупова Б.Ф.	Ҳавфи қарзӣ ин эҳтимолияти аз ҷониби қарзгиранда пурра ё қисман пардохт накардани қарз ё ғоизи он мебошад ¹⁶ .
Ашуров Н. Раҳимов Ш.	Ҳавфи қарзӣ дар натиҷаи дар вақти муқарраршуда барнагардонидани қарзҳои гирифташуда ба вучуд меояд. ¹⁷
Ғаниев Р.Ғ.	Ғаҳмиши ҳавфи қарзӣ ҳамчун ҳавфи зиёни бонк дар натиҷаи эҳтимолан иҷро накардан, сари вақт ё нопурра иҷро накардани уҳдадориҳои молиявӣ аз ҷониби қарзгир тибқи шартҳои шартномаи қарзӣ буда, ҳадафи идоракунии он кам кардани эҳтимолияти пайдоиш ё кам кардани талафот эҳтимоли дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадориҳои молиявии қарзгиранда мебошад ¹⁸ .

¹⁵ Костюченко, Н.С. Анализ кредитных рисков / Н.С. Костюченко. - СПб: ИТД «Ски-фия», 2010. - С.58.

¹⁶ Раҷабов, Р.К. Оптимальный кредитный портфель коммерческих банков в условиях высокого риска / Р.К. Раҷабов, Б.Ф. Исупова. - Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 73.

¹⁷ Ашуров, Н. Управление банковскими рисками / Н. Ашуров, Ш. Раҳимов. - –Душанбе, 2000. – 183 с.

¹⁸ Ғаниев, Р.Ғ. Система управления кредитными рисками и ее эффективная реализация / Р.Ғ. Ғаниев // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – № 2/10(219). – С. 286.

идомаи чадвали 1.2.	
Лаврушин О.И. Валентсева Н.И.	Хавфи қарзӣ ин хавфи аз ҷониби шахси сеюм иҷро нагардидани уҳдадорихои қарзӣ дар назди ташкилоти қарзӣ мебошад. Хатари ин намуди хавф ҳангоми пешбурди қарзҳо ва дигар амалиёти ба онҳо Баробарқардашуда пайдо шуда, дар тавозун инъикос мешаванд ва метавонанд аз тавозун хориҷ карда шаванд ¹⁹ .
Жариков В.В. Жарикова М.В. Евсейчев А.И.	Хавфи қарзӣ хавфест, ки аз қобилияти пардохтпазирии қисман ё пурраи қарзгиранда ба вучуд меояд ²⁰ . <i>Минтақаи хавф:</i> - паст шудани қобилияти пардохтпазирии қарзгиранда; - коҳишёбии сифати сандуқи қарзӣ; - пайдоиши таъхири қарзи асосӣ ва фоизҳо; - пайдоиши қарзҳои мушкилситон; - пайдоиши омилҳои хавфҳои тичоратӣ; - ноустувории манбаъҳои пардохтии қарз.
Хоминич И.П. Пешанская И.В.	Хавфи қарзӣ ин эҳтимолияти талафот аз сабаби қобилияти иҷрои уҳдадорихои шартномавии ташкилот буда наметавонад. Оқибатҳои иҷро накардани ин уҳдадорихо бо маблағи пули нақд ситонида шуда ва бо эътимоди қисми дигар чен карда мешаванд ²¹ .
Кабушкин Н.И.	Кабушкин Н.И. итминон дорад, ки омӯзиши хавфи қарзи бонкӣ аз нигоҳи ду равиши асосӣ имконпазир аст. Аввалин таҳлили хавфи қарзи бонкиро маънои маҳдуди ибора дар бар мегирад: а) хавфи эҳтимолии пардохт накардани қарз; б) тавсифи вазъи фаъолияти қарзии бонк, ки эҳтимолияти аз даст додани арзиши дороиҳо ва иҷро накардани уҳдадорихои кафолатиро инъикос мекунад. Равиши дуюм мавҷудияти хавфи қарзии бонкиро бо соҳаи амалиёти амонатӣ васеъ мекунад ва омӯзиши онро ба маънои васеи мафҳум (бо дарназардошти ҷузъи амонатӣ) дар бар мегирад ²² .
Сервук В.Т.	Хавфи қарзӣ хавфе, ки бо ҳаракати қарз алоқаманд аст. Ин иқтидори аз даст додани қарз ва фоизҳои он аст, ки аз вайрон кардани тамомияти ҳаракати арзиши қарз вобаста ба таъсири омилҳои муҳталифи хавф бармеояд ²³ .

¹⁹ Лаврушин, О.И. Банковские риски. Учебное пособие / О.И. Лаврушин, Н.И. Валентсева. - М.: КНОРУС, 2007. -С. 30.

²⁰ Жариков, В.В. Управление кредитными рисками. Учебное пособие / В.В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – С. 11-23.

²¹ Хоминич, И.П. Финансы организаций: управление финансовыми рисками. Учебник и практикум для СПО / под ред. И. П. Хоминич, И. В. Пешанской. - М.: Издательство Юрайт, (Серия: Профессиональное образование). - 2018. -С.16.

²² Кабушкин, Н.И. Управление банковским кредитным риском / Н.И. Кабушкина. - М.: Новое знание, 2014. - С. 86.

²³ Севрук, В.Т. Банковские риски / В.Т. Севрук. - М.: Дело Лтд, 2012. – С.72.

идомаи ҷадвали 1.2.

Хохлов Н.В.	Хавфи қарзӣ имконияти татбиқи назарияи сандуқи дороиҳо дар идоракунии хавфи қарзӣ дар ҳамбастагӣ бо сармояи бонк ҳамчун “зарари қарзӣ аз рӯйи талафоти пешбинишуда ва талафоти ғайриҷашмдошт” мебошад ²⁴ .
Роуза П.С. Синки Ч.	Ба ақидаи П.С. Роуза, эҳтимолияти кам шудани арзиши як қисми дороиҳои бонк, бахусус қарзҳо, ба сифр кам карда шавад, хавфи қарзӣ номида мешавад. Ба ақидаи Ч. Синки, хавфи дефолт (хавфи қарзӣ) - номуайяни бо имконияти аз ҷониби қарзгиранда пардохтани фоизҳо ва арзиши номиналӣ алоқаманд аст ²⁵ .
Базел II	Хавфи қарзӣ - хавфи талафоти иқтисодӣ аз имконнопазирии (ноухдабароии) контрагент дар иҷрои ухдадориҳои худ ²⁶ .
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)”	Хавфи қарз - хавфи иҷро накардани ухдадориҳои шартномавӣ аз ҷониби яке аз тарафҳо ²⁷ .

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти марбута.

Таърифҳои мавҷудаи хавфи қарзӣ, ки дар ҷадвали 1.2. оварда шудаанд, ба назари мо, на ҳамаи хусусиятҳои хавфҳои қарзиро пурра ба назар мегиранд. Аз ҷумла, чунин омили субъективӣ, ба монанди ҳадафнок (барқасдона) барнагардонидани қарз на танҳо аз ҷониби қарзгиранда, балки аз ҷониби зомини ӯ ба назар гирифта намешавад. Дар баробари ин, гум кардани имкони иҷрои ухдадориҳои қарзӣ, ки сар мезанад, пурра ба назар гирифта намешавад.

Дар робита ба ин, зарур мешуморем, ки ҳангоми ифшои пурраи моҳияти хавфи қарзӣ ҳолатҳои зерини зуҳури онро ҷудо намоем:

- Талафот бинобар бад шудани вазъи молиявии қарзгир:
- пурра напардохтани қарзи асосӣ ва фоизи он;
- ба таъхир андохтани пардохтҳо аз рӯйи қарзи асосӣ ва фоизи он;
- қисман барнагардонидани қарзи асосӣ ва фоизи он;

²⁴ Хохлов, Н.В. Управление риском. Учебное пособие для вузов / Н.В. Хохлов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – С. 72.

²⁵ Хохлов, Н.В. Управление риском. Учебное пособие для вузов / Н.В. Хохлов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – С. 72.

Р.Я. Левиты, Б.С. Пинснера. - М.: Cattalaxy, 2010. – С. 68.

²⁶ Синки, Дж. Ф.-мл. Управление финансами в коммерческих банках. Пер. с англ. 4-го перераб. изд. / Науч. ред. Р.Я. Левиты, Б.С. Пинснера. - М.: Cattalaxy, 2010. – С. 68.

пераций. Документы и комментарии // Методический журнал. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.reglament.net/bank/reglament/2007_2_article.

²⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)”. – Душанбе, 2009.

- Талафот бинобар надоштани хоҳиши пардохти қарз:
 - бевосита аз ҷониби қарзгиранда;
 - радди кафил (зомин) аз пардохти қарз ва фоизи ба он ҳисобшуда.
- Фоидаи гумшуда:
 - бинобар набудани имконияти дубора сармоягузорӣ кардани захираҳои қарзӣ дар давраи баррасии ҳакамӣ барои напардохтани қарз ва муҳлати дароз барои фурӯши амволи гарав;
 - бинобар бармаҳал баргардонидани қарз, ки даромади дарназардоштаро барои бонк таъмин наменамояд;
- Талафот вобаста ба таҷдиди сохтори қарз бо фоизи камтар, ки хароҷоти адои қарзи онро пӯшонида наметавонад.

Аз ин лиҳоз, таърифҳои дар ҷадвали 1.2. овардашуда ва норасоӣҳои дар ҷараёни таҳлил ошкоргардидаро асос намуда, андешаи худро дар алоқамандӣ бо шарҳҳо, бахусус шарҳи ниҳодӣ, ки Кумитаи Базелӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” оид ба хавфи қарзӣ шарҳ додаанд, таърифи муаллифии хавфи қарзиро пешниҳод менамоем.

“Хавфи қарзӣ ин эҳтимолияти ба таъхир афтодани уҳдадориҳои молиявии иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадориҳои контрагент мебошад”.

Таърифи пешниҳодгардида аҳаммияти амалӣ дошта, ҷанбаҳои зухуроти хавфи қарзиро ба назар мегирад. Чунин меҳисобем, ки он имкон медиҳад, то дар асоси истифодаи ҳисоботи бонкӣ ва истифодаи роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ, инчунин усулҳои идоракунии хавфи қарзӣ татбиқ, хавф назорат карда шуда, омилҳои зухури он таҳлил ва баҳодиҳӣ карда шаванд.

Дар бозори бонкӣ қарздиҳӣ дар баробари амалиёти фоидаовари бонкҳо ба ҳисоб рафтан, инчунин дар навбати худ, яке аз фаъолиятҳои дорои хавфи зиёд мебошад. Аз ин хотир, хавфи қарзӣ намуди асосии хавфи бонкӣ ба шумор рафта, ин намуди хавф ҳангоми иҷрои амалиёти қарзӣ ва дигар амалиёти ба онҳо

баробаркардашуда, ки дар тавозун инъикос меёбанд ва метавонанд аз тавозун хориҷ карда шаванд, ба монанди:

- қарзҳои додашуда ва гирифташуда;
- дигар маблағҳои воридшуда, аз ҷумла талаботи гирифтани (баргардонидани) қарз, коғазҳои қиматнок, саҳмияҳо ва векселҳои тибқи шартномаи қарз додашаванда;
- векселҳои имтиёзнок;
- талаботи пулии ташкилоти қарзӣ дар бораи маблағгузори амалиёт барои гузашт кардани талаботи пулӣ (факторинг);
- талабҳои ташкилоти қарзӣ оид ба ҳуқуқе, ки тибқи аҳд ба даст оварда шудааст (гузашт кардани талабот);
- талаботи ташкилоти қарзӣ оид ба қарзи манзилӣ, ки дар бозори такрорӣ ба даст оварда шудааст;
- талаботи ташкилоти қарзӣ ба амалиёти хариду фурӯши дороиҳои молиявӣ бо пардохти батаъхиргузорӣ (тахвили дороиҳои молиявӣ);
- талаботи ташкилоти қарзӣ нисбати супорандагони аккредитивҳои пардохтшуда (аз рӯйи аккредитивҳои пӯшонидашуда ва содиротӣ);
- талабот ба контрагент дар бораи баргардонидани маблағ барои қисми дуҷуми транзаксия, харидани коғазҳои қиматнок ё дигар дороиҳои молиявӣ бо уҳдадории баргардонидани онҳо, бегона кардан ва ҳуқуқи баромадан аз коғазҳои қиматнок;
- талаботи ташкилоти қарзӣ (ичорадеҳ) нисбат ба иҷорагир барои амалиёти иҷораи молиявӣ (лизинг).

Аз сабаби он ки хавфи қарзӣ метавонад аз амалиёти гуногун ба вучуд ояд, онро дар шакли ҷамъ хавфҳои қарзӣ ном мебарем, ки асоси инро таснифоти ҳуди хавфҳои қарзӣ низ шаҳодат медиҳанд. Дар бисёр адабиёти илмӣ хавфҳои қарзиро аз рӯйи сарчашмаи пайдоиш ба ду гурӯҳ: дохилӣ ва берунӣ ҷудо намудаанд, ки онро низ дар расми 1.4. овардаем ва шарҳи онро бамаврид меҳисобем.

Хавфи қарзии дохилӣ - хавфи маҳсулоти қарзӣ дар натиҷаи эҳтимолияти талафот аз ҳисоби иҷро нагардидани уҳдадориҳои шартномавии контрагент

мебошад. Ба таркиби хавфи қарзии дохилӣ хавфи пардохт накардани маблағи асосӣ ва фоизҳои он, хавфи ба анҷом расонидани амалиёт ва хавфи таъминот дохил аст.

Хавфи пардохт накардани маблағи қарзи асосӣ ва фоизҳо ин хавфи пардохт накардани маблағи умумии қарз ва напардохтани фоизҳо дар муҳлати муқарраршуда мебошад.

Хавфи ба анҷом расонидани амалиёт ин хавфи аз ҷониби контрагент иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ дар вақти муайян ё иҷроиши он бо таъхирмонӣ аст.

Хавфи гарав ин хавфи зиён аст, ки бо паст шудани арзиши бозории гарав барои қарз ба амал омада, ба қобилияти пардохтпазирии молу мулки гарави қарз вобаста аст.

Хавфи қарзии берунӣ хавфи ҷониби дигар аст, ки аз эҳтимолияти пардохт бо дефолт (таъхирмонӣ) ва талафоти эҳтимолӣ дар ҳолати пардохт ба миён меояд. Ин намуди хавф бо баҳодиҳии пардохтпазирӣ, эътимодноки ва устувории молиявӣ алоқаманд аст.

Хавфи қарзии берунӣ хавфи контрагент, хавфи давлат ва хавфи таҷаммуъро дар бар мегирад.

Хавфи контрагент ин хавфест, ки контрагент уҳдадориҳои шартномавии худро иҷро намекунад.

Хавфи давлат хавфи эҳтимолияти боздоштан, кам ё пурра рад кардани пардохти фоизҳо ва (ё) маблағи асосии қарз бо сабабҳои марбут ба ҷониби қарзгиранда, ки дар он шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шудааст ва (ё) фаъолияти асосӣ дорад. Сабабҳои хавфи давлат метавонанд навовариҳои давлатӣ оид ба татбиқи чораҳои танзими асъор ва назорат бошанд, ки дар натиҷа иҷроиши уҳдадориҳои шартномавӣ аз ҷониби шарикон ғайриимкон мегардад.

Хавфи таҷаммуъ хавфи тақсимои ғайрисамараноки маблағҳои пулӣ дар байни бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, минтақаҳо ва шарикон мебошад.

Вобаста ба таснифоти хавфҳои қарзӣ, ки дар таҳқиқоти олимони ватанӣ Р.К.

Рачабов ва Б.Ф. Исупова²⁸ ва олимони рус О.И. Лаврушин, Н.И. Валентсева²⁹ оварда шудааст, дар асоси меъёрҳои арзёбии хавфҳои қарзӣ иловаҳо ворид намуда, таснифи хавфҳои қарзиро ба таври хосса чунин пешниҳод менамоем (ҷадвали 1.3).

Ҷадвали 1.3. - Таснифоти хавфҳои қарзӣ

Меъёрҳои таснифот	Гуруҳбандии намудҳои хавфи қарзӣ
Аз рӯйи сатҳи хавф	- макросатҳ (хавфи иқтисодӣ ва сиёсӣ); - микросатҳ (муносибатҳои микроиқтисодӣ байни бонк ва мизоч);
Вобаста ба дараҷаи таҳлил ва баҳодиҳӣ ё аз рӯйи сатҳи пайдоиш	- хавфи қарзии инфиродӣ ё гуруҳи қарзгирандагони алоқаманд; - хавфи қарзии сандуқи қарзии воҳидҳои сохторӣ (идораҳои иловагӣ / филиалҳо); - хавфи қарзии сандуқи қарзии бонк;
Аз рӯйи соҳаи пайдоиш	- хавфи қарзии дороиҳо (амалиёти фаъол); - хавфи қарзии уҳдадориҳо (амалиёти ғайрифавол);
Вобаста ба дараҷаи эҳтимолияти барнагардонидани қарз	- минималӣ (0-25%); - миёна (26-50%); - баланд (51-75%); - муҳим (аз 75% зиёд);
Мувофиқ ба дараҷаи пешгӯишавӣ	- интизорӣ (пешгӯишаванда); - ғайричашмдошт (пешгӯинашаванда, тасодуфӣ);
Аз рӯйи вақти пайдоиш	- ретроспективӣ; - ҷорӣ; - оянда;
Аз рӯйи марҳилаи қабули қарорҳо	- хавфи марҳилаи ибтидоии қарздиҳӣ (то дода шудани қарз); - хавфи дар марҳилаи минбаъдаи қарздиҳӣ (мониторинг, назорати раванди қарз то пурра пардохт шудани он);
Вобаста ба қарзгиранда	- хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби шахсони воқеӣ, соҳибкорони инфиродӣ; - хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ; - хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби ташкилотҳои тиҷоратӣ; - хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ; - хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби корхонаҳое, ки давлат назорат мекунад; - хавфи барнагардонидани қарз аз ҷониби мақомоти давлатӣ;
Аз рӯйи намуди маблағ	- хавфи қарзӣ бо пули миллӣ; - хавфи қарзӣ бо асъори хориҷӣ;

²⁸ Раджабов, Р.К. Оптимальный кредитный портфель коммерческих банков в условиях высокого риска. Монография / Р.К. Раджабов, Б.Ф. Исупова. – Душанбе, 2015. - С. 73.

²⁹ Лаврушин, О.И. Банковские риски. Учебник (Бакалавриат и магистратура) / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: КНОРУС, 2016. - С.34-35.; Лаврушин, О.И. Банковские риски. Учебное пособие / кол. авторов; под ред. проф. О.И. Лаврушина и Н.И. Валенцевой. - М.: КНОРУС, 2007. - С.37.

идомаи ҷадвали 1.3.	
Аз рӯйи намуди амалиёти қарзӣ	- додани қарзи мустақим; - амалиёт бо векселҳо; - амалиёти лизингӣ; - амалиёти факторингӣ; - амалиёти грантӣ;
Аз рӯйи самти қарз	- қарзҳо ба соҳаҳо; - вобаста ба маҳсулоти қарзӣ;
Вобаста ба таснифоти қарз ва баҳодихии хавфи қарзӣ	- қолабӣ; - зери назорат; - ғайриқолабӣ; - шубҳанок; - безътимод;
Аз рӯйи дараҷаи вобастагии хавф ба бонк	- вобаста (вақте ки бештар аз худӣ бонк ва роҳбарияти он вобаста аст); - новобаста (сиёсӣ, омилҳои умумииктисодӣ);
Вобаста ба даҳолати давлат ба ҷараёни қарздиҳӣ ба мизочон	- тичоратӣ бидуни даҳолати давлатӣ; - маъмурӣ бевосита бо даҳолати додани қарз дар ҳолати мавҷуд набудани қобилияти пардохтпазирии қарз аз тарафи мизоч;
Аз рӯйи натиҷаи молиявӣ	- хавфи қарзие, ки ба талафоти молиявӣ оварда мерасонад; - хавфи қарзие, ки натиҷаи он даромади аздастрафта аст; - хавфи қарзие, ки натиҷаи он даромади молиявӣ аст;
Вобаста ба андозаи талафоти молиявӣ	- ночиз; - қобили қабул (мақбул); - муҳим;

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таснифоти хавфҳои қарзӣ, ки дар ҷадвали 1.3. пешниҳод сохтаем, хавфи қарзиро вобаста ба намудҳои гурӯҳбандишуда дар бар мегирад ва доираи таҳлилшавандаи худро доранд, ки тафсири қисме аз онҳоро бамаврид меҳисобем.

Мувофиқи таснифи пешниҳодшуда, хавфи қарзӣ вобаста ба дараҷаи таҳлил ва баҳодихӣ ё аз рӯйи сатҳи пайдоиш дар умум ба хавфи қарзии инфиродӣ ва сандуқи қарзӣ ҷудо мегардад. Хавфи қарзии инфиродӣ ин эҳтимолияти он аст, ки қарзгиранда қарзро тибқи шартҳои шартнома пардохт карда наметавонад ва бонк қодир нест, ки таъминоти қарзро барои пӯшонидани зарари имконпазир сари вақт ва пурра истифода барад. Манбаи хавфи қарзии инфиродӣ контрагенти алоҳидаи бонки қарзгиранда, дебитор, эмитенти коғазҳои қиматнок ва дигар амалиёти вобаста мебошад. Баҳодихии хавфи қарзии инфиродӣ маънои баҳодихии қобилияти қарзадокунии чунин тарафҳои инфиродӣ, қобилияти инфиродии ӯ барои сари вақт ва пурра пардохт кардани ухдадорихи худро дар назар дорад.

Хавфи қарзии сандукӣ хавфи маҷмуи тамоми амалиёти қарзӣ ва уҳдадориҳои бонкро барои қарздиҳӣ тавсиф мекунад ва дар паст шудани арзиши дороиҳои бонкӣ зоҳир мешавад³⁰. Сарчашмаи хавфи қарзии сандуқи қарзи умумии бонк барои амалиёти ба хавфи қарз хос, яъне сандуқи қарзӣ, сандуқи коғазҳои қиматнок ва қарзҳои дебиторӣ мебошад.

Вобаста аз унсурҳои тавозунии бонк, хавфи қарзӣ ба фаъол (дориҳои) ва ғайрифавол (уҳдадориҳои) тақсим мешавад³¹, ки онро дар таснифот низ ҷойгир кардаем. Хавфи фаъоли қарзӣ (яъне, аз рӯи амалиёти фаъоли бонкӣ) маънои напардохтани қарзро аз ҷониби қарзгир дар назар дорад ва хавфи қарзии ғайрифавол маънои онро дорад, ки пеш аз бастанӣ шартнома хавфи ба вучуд омадани пасандозе пайдо мешавад, ки метавонад бинобар додани қарз хавфро ба вучуд орад.

Инчунин, як шарт муҳимми таснифи хавфҳои қарзӣ ин таваҷҷуҳи соҳавии қарздиҳӣ мебошад. Дар ҳар бахши иқтисодӣ ё соҳае, ки қарзгиранда фаъолият мекунад, метавонад хавф мавҷуд бошад: ин метавонад соҳаи кишоварзӣ, саноатӣ, тиҷорат ва дигар соҳаҳо бошад, ки онро дар ҷадвал ба қарзгиранда тасниф намудаем.

Дар асоси таснифоти дар боло зикршудаи хавфҳои қарзӣ омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи хавфи қарзиро роҳандозӣ намуда, дар ин ҷо таҳлил, баҳодиҳӣ ва раванди идоракунии хавфи қарзӣ низ гузаронида мешавад. Бо ин алоқамандӣ, донишмандони омилҳои таъсиррасон ба хавфҳои қарзӣ ва таҳлили онҳо, ки ба идоракунии хавфҳои қарзӣ таъсир мерасонанд, бо мақсади баъътидолории онҳо ва кам кардани эҳтимолияти зиён барои бонк ниҳоят муҳим мебошад. Ин омилҳо метавонанд чунин бошанд:

- вазъи иқтисодӣ ва сиёсии кишвару минтақа, яъне ба он майл мекунем, омилҳои макроиқтисодӣ ва микроиқтисодӣ (вазъи буҳронии иқтисодиёти давраи гузариш, ташаккули нопурраи низоми бонкӣ ва ғайра);

³⁰ Галустьян, К. Кредитные риски механизма оценки и пути снижения / К. Галустьян, А. Ильина // Банковское дело в Москве. – 2004. - №12. - С.20-22.

³¹ Гришина, О.В. Практика риск-менеджмента в российских банках: риски есть, системы нет / О.В. Гришина, П.А. Самиев // Управление финансовыми рисками. - 2006. - №2. - С.6-9.

- дараҷаи тамаркузи фаъолияти қарзӣ дар бахшҳои ҷудогонае, ки ба тағйирот дар иқтисодиёт ҳассос ҳастанд (яъне миқдори назарраси маблағе, ки ба доираи маҳдуди қарзгирандагон ё бахшҳо дода шудаанд);
- қобилияти қарзадоқунӣ, обрӯ ва намудҳои қарзгирандагон аз рӯйи моликият, вобастагӣ ва муносибати онҳо бо таъминкунандагон ва дигар қарздихандагон;
- муфлисшавии қарзгиранда;
- ҳиссаи калони қарзҳо ва дигар шартномаҳои бонкӣ, ки ба онҳо тааллуқ доранд;
- мизочон дар мушкилоти молиявӣ;
- мутамарказонидани фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба самтҳои бесамар омӯхташуда, нав ва анъанавии қарздиҳӣ (лизинг, факторинг ва ғайра);
- ҳиссаи муштариёни нав ҷалбшуда, ки дар бораи онҳо бонк маълумоти кофӣ надорад;
- суиистифода аз ҷониби қарзгир, қаллобӣ;
- ҳамчун гарави ба фурӯш гузошташуда ё ба зудӣ фарсуда шудани арзишҳо ё ғайриимкон будани гирифтани кафолати дахлдори қарз;
- гум кардани гарав;
- диверсификатсияи сандуқи қарзӣ;
- дақиқияти асоснокии техникӣ-иқтисодии шартномаи қарзӣ ва тичоратӣ ё лоиҳаи сармоягузорӣ;
- ба сиёсати ташкилоти қарзӣ мунтазам ворид кардани тағйирот дар қарзҳо ва ташаккули сандуқи қарзҳои додашуда;
- намуд, шакл, андозаи қарз, пешниҳоди он ва ғайра.

Барои ба низом овардани омилҳо онҳоро гурӯҳбандӣ намуда, дар шакли расм пешниҳод намудем (расми 1.5.). Бо ин мақсад омилҳои хавфи қарзиро ба ду гурӯҳ – макросатҳ ва микросатҳ, ки дар навбати худ, микросатҳ низ бо омилҳои алоқаманд ба қарзгирандагон ва алоқаманд бо бонк тасниф мешаванд, мувофиқ мебошанд. Хусусияти асосии таснифоти омилҳои ҷойдошта дар он зоҳир меёбад, ки таҳлили хавфҳои қарзиро аз се ҷониби таъсиррасон баҳо медиҳад ва ин чараён кору натиҷаи таҳлил ва идоракунии хавфҳои қарзиро самаранок мегардонад. Яъне

барои таҳлилгар имкон фароҳам меоварад, то ки мушкилоти идоракунии хавфҳои қарзӣ ошкор гардад ва вобаста ба он чораҳои лозима андешида шаванд.

Расми 1.5. Таснифоти омилҳои хавфҳои қарзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар замони пайдошавии муносибатҳои қарзӣ то пайдоршавӣ ва ба ҳолати имрӯзаи рушд мубаддалгардии ин муносибатҳо марҳилаҳои идоракунии хавфҳои қарзиро ба чор гурӯҳ, давраи қадим, ташкили бонкҳои тиҷоратӣ, ташкили бонки марказӣ ва рушд ва ташаккули низоми муосир ҷудо намудан мумкин аст, ки ҳар яке аз онҳо хусусиятҳои худро доранд. Ҷиҳати баҳодихии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ин марҳилаҳо мо дар ҷадвали 1.4. ҷузъҳои баҳодихии онро, ки аз субъектони муносибатҳои қарзӣ, намудҳои қарз, дараҷаи хавфи қарзӣ, фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ ва самаранокии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ иборатанд, истифода мебарем.

Чадвали 1.4. - Таҳаввулоти ташаккул ва рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ

Субъектҳои муносибатҳои қарзӣ	Намудҳои қарз	Дарачаи хавфҳои қарзӣ	Фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ	Самаранокии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ
Давраи қадим - Пайдоиши муносибатҳои қарзӣ				
Судхӯрон, калисо ва диндорон, доираи маҳдуди қарзгирон аз ҳисоби ғуломдорон ва ғуломон	Қарзҳои молӣ, қарз ба мол, қарзҳои истеъмолий, қарз ба тижорат	Баландтарин – ғайританзим	- гарави қарз ба намуди замин; - зиндон.	Пасттарин, ки доираи гирифтани қарзхоро маҳдуд мекард.
Ташкили бонкҳои тижоратӣ – ташаккули низоми муносибатҳои қарзӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ				
Бонкҳои тижоратӣ ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, фаъолияти хазина ва ганҷхона, касбияти мутахассис, омилҳо, методҳо ва меъёрҳои муқарраркардаи инфиродӣ	Қарзҳои истеъмолий, тижоратӣ	Баланд - тамзимшаванда дар доираи бонки тижоратӣ	- гарави қарз; - ғоизҳои нобаҳангоми ҷаримавай; - ҷавобгарӣ ва маҳдудкунии имкониятҳои иҷтимоӣ; - ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.	Паст, ки барои рушди амалиёти қарзӣ монеа буд.
Ташкили бонки марказӣ- ташаккули низоми идоракунии гардиши пул ва хавфҳои қарзӣ дар сатҳи макро				
Бонки марказӣ, бонкҳои тижоратӣ ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, таъмини низомнокии муносибатҳои қарзӣ, ташкили сохторҳои дахлдори идоракунии маълумотдиҳӣ, ҳисоботдиҳӣ, санҷиш ва мониторинг	Маҳсулотҳои қарзии гуногуннавъ вобаста ба соҳаҳо ва талаботи бозор	Миёна - тамзимшаванда дар доираи бонки марказӣ ва бонки тижоратӣ	-зомин, замонат; -гарави қарз; - маҳдудкунӣ бо сабтҳо дар бюроҳои қарзӣ; - ташкили фонд; - ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.	Баланд, ки имкониятҳои иқтисодии фаъолнокии қарзгирро ба инобат мегирад.
Рушд ва ташаккули низоми мӯсоири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва миллий				
Ташкилотҳои байналмилалӣ, Ҳукумати миллий, Бонки марказӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, худтанзимшаванда - ассотсиатсияҳои соҳавӣ, агентҳои мустақил дар муносибатҳои қарзӣ оид ба маълумотдиҳӣ ва хариди қарзҳои муаммодор	Маҳсулотҳои қарзии гуногуннавъ вобаста ба соҳаҳо ва талаботи бозор, қарзҳои мақсаднок, қарзҳои, ки ба ҳифзи муҳити зист ва саломатии инсон таҳдид надоранд.	Танзимшаванда - дар доираи меъёрҳои ташкилотҳои байнаминлафӣ, ҳукумати миллий, бонки марказӣ, бонки тижоратӣ, ташкилотҳои худтанзимшаванда, ассотсиатсияҳои соҳавӣ	-зомин, замонат; -гарави қарз; - ташкили фонд; - ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; - ҳамкорӣ бо агентҳои, ки оид ба харид ва қарбрии қарзҳои муаммодор машғуланд.	Баландтарин, ки ба рушди бозори қарзии бонкӣ ва таъмини ҷойҳои бахши бонкӣ дар низоми иқтисодӣ мусоидат менамояд.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Аз чадвали 1.4. вобаста ба чузъҳои баҳодихандаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ чуноне бармеояд, марҳилаи рушд ва ташаккули низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ аз ҳама марҳилаи баъътидоломада дар низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ махсуб меёбад, ки хусусияти асосии онро нишондихандаи дараҷаи хавфҳои қарзӣ - танзимшаванда ва самаранокии низоми идоракунии онҳо баландтарин арзёбӣ мегардад. Маълум аст, ки дар ин марҳила субъектони муносибатҳои қарзӣ, намуди қарз ва фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ доираи васеътарро доро мебошанд ва ба рушди бозори қарзии бонкӣ ва таъмини ҷойгоҳи баҳши бонкӣ дар низоми иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Маҷмуан, масъалаи омӯзиши хавфҳои қарзӣ то ба имрӯз мавриди таҳқиқи бисёр олимону мутахассисони соҳаи иқтисоду молия қарор гирифтааст. Чуноне дар зербоби мазкур назари олимони ватанию хориҷӣ ва институтҳои марбута мавриди таҳлил қарор гирифтааст, оид ба хавфи қарзӣ андешаҳо мухталифанд. Хулоса, аз натиҷаи чунин омӯзиш мо тафсиrotи хавфи қарзиро хулосабарорӣ намуда, ақидаи худро оид ба мафҳуми хавфи қарзӣ пешниҳод кардаем. Ҳамчунин, таснифоти муаллифии хавфҳои қарзиро пешниҳод сохта, омилҳои таъсиррасон ба онҳо ва таҳаввулотии низоми идоракунии онҳо гурӯҳбандӣ карда шудаанд, ки низомнокии таҳқиқотро таъмин менамояд ва ҷиҳати таҳқиқи самараноки хавфҳои қарзӣ замина фароҳам меорад.

1.3. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккули низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ

Дар шароити муосири рақобати шадид, ноустувории доимии рушди иқтисод, шиддат ёфтани равандҳои ҳамгирой таваҷҷуҳи хоссаро ба мушкилоти идоракунии хавфҳои фаъолияти бонкӣ, ҳам аз ҷониби олимони ва ҳам аз ҷониби мутахассисони амалкунанда талаб мекунад. Ғояҳои пешгирӣ ва камкунии хавфҳо дар доираҳои васеи ҷамъиятӣ ҳарчи бештар маъмултар мешаванд. Маҳз аз ин нигоҳ, мушкилоти идоракунии хавфҳои бонкӣ, усулҳои баҳодихӣ ва тадбирҳои танзим, ки ба такмили вазифаҳои назорат нигаронида шудаанд, бешубҳа, аҳаммияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ доранд.

Равандҳои ҳамгирӣ дар фаъолияти низоми бонкӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва густариши муносибатҳои иқтисодӣ зарурати тақмили таҷрибаи кӯҳнаро фароҳам меоранд ва роҳҳои нави низоми идоракунии хавфҳои бонкиро талаб менамоянд. Зухуроти буҳрон дар низоми бонкии ҷаҳонӣ вазифаи назоратро дар Бонки марказӣ инкишоф дода, ба таҳияи стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти бонкҳо ва дурнамои татбиқи онҳо дар мамлакати мо низ тақони нав бахшиданд.

Аз дигар тараф, оид ба баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳо, махсусан хавфҳои қарзӣ дар сатҳи байналмилалӣ меёру талаботи хос коркард ва пешниҳод шудаанд. Дар сатҳи байналмилалӣ ҷиҳати коркард ва интишори меёрҳо ё худ стандартҳо дар бахши бонкӣ як қатор ниҳодҳо амал менамоянд, ки маъмултарини онҳо КБНБ, ХБА, БҶ ва ФБМ маҳсуб меёбанд.

КБНБ ҷойгоҳи асосиро касб менамояд ва мақсади он таҳияи муштаракӣ стандартҳо дар соҳаи назорати бонкӣ, муайянсозии вазифаву қоидаҳои ягонаи мақомоти назорати бонкӣ ва ба ҳам наздик кардани равишҳои миллӣ ба танзими фаъолияти бонкӣ мебошад. Бо ин мақсад, КБНБ аз даҳаи охири асри гузашта то ба инҷониб ҳуҷҷатҳои меёриро дар шакли Базел I, Базел II, Базел III ва Базел IV пешниҳод намудааст, ки бо таҳияи созишномаи Базел I масъалаи идоракунии хавфҳо дар фаъолияти бонкӣ мубрамият пайдо намуд. Ҷиҳати андозагирии хавфҳои қарзӣ КБНБ ҳуҷҷатеро бо номи “Базел II” пешниҳод намудааст, ки мақсади асосии он баланд бардоштани сифати идоракунии хавфҳо дар фаъолияти бонкдорӣ ва таҳкими низоми молиявӣ мебошад, ки муҳтавои онро пешниҳод менамоем.

Навовариҳои асосӣ дар Базел II:

- ташкили низоми нисбатан ба хавф ҳассоси ҳисобкунии вазнини сармояи танзимшаванда аз рӯйи баҳодихии миқдории хавф, ки худ бонкҳо анҷом медиҳанд;
- эътирофи нисбатан васеи воситаҳои паст намудани хавфи қарзӣ;
- талаботи нави сармоя барои хавфи амалиётӣ;
- васеъ намудани нақши нозирон;

- ифшои ҳамаҷонибаи маълумот ва методология аз ҷониби бонкҳо.

Дараҷаи хавфи қарзиро бонк метавонад интихобан дар асоси ду равиш ҳисоб кунад:

Тибқи талаботи нав ба сармояи бонкӣ вазни хавф на аз рӯйи намуди дороиҳо, балки аз ҷониби гурӯҳҳои қарзгирандагон ва истифодаи рейтингҳое, ки агентҳои рейтингии пешрафта (Standard & Poor's, Moody's, Fitch Ratings) таҳия кардаанд, тақсим карда мешавад.

Ҷузъҳои Базел II:

1. Меъёрҳои минималии сармоя - ҳисобкунии талаботи умумии ҳадди ақалли сармояро барои хавфҳои қарзӣ, бозорӣ ва амалиётӣ пешниҳод менамояд. Таносуби сармоя ва дороиҳо бо истифода аз таърифи сармояи танзимшаванда ва дороиҳои андозашуда ҳисоб карда мешавад. Таносуби сармояи умумӣ ба дороиҳо набояд аз 8% камтар бошад. Сармояи сатҳи дувум набояд аз 100%-и сармояи сатҳи аввал зиёд бошад.
2. Раванди назорат - дар ин ҷузъ принципҳои асосии раванди назорат, идоракунии хавфҳо ва шаффофияти ҳисоботдиҳӣ ба нозирони бонкӣ, ки КБНБ нисбат ба хавфҳои бонкӣ таҳия кардааст, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба шарҳи хавфи фоизӣ дар сандуқи бонкӣ, хавфи қарзӣ санҷиши фишороварӣ, муайян кардани дефолт, хавфи боқимонда ва хавфи концентратсия (таҷаммуи қарз), хавфи амалиётӣ, афзоиши робитаҳои фаромарзӣ ва ҳамкорӣ, инчунин секюритизатсия пешниҳод менамояд.
3. Интизоми бозорӣ - ҳадафи ҷузъи сеюм талаботи ҳадди ақалли сармоя (Ҷузъи 1) ва раванди назоратиро (Ҷузъи 2) пурра мекунад. Таҳияи маҷмуи талабот оид ба ифшои маълумот ба иштирокдорони бозор имкон медиҳад, ки маълумоти асосиро оид ба соҳаи истифода, сармоя, мавҷудияти хавф, равандҳои баҳодиҳии хавф ва мутаносибан доир ба кифоятии сармояи муассиса баҳогузорӣ намоянд.

Ҷузъи аввал бевосита ба усулҳои ҳисоб кардани хавфҳо, аз ҷумла хавфи қарзӣ бахшида шудааст ва ду равиши ҳисоб кардани хавфи қарзиро пешниҳод мекунад:

Равиши стандартӣ - дар асоси андозагирии ҳаҷми талаботи қарзӣ аз рӯи коэффитсиенти вобаста ба рейтинг қарзии беруна, ки ба як қарзгиранда дода мешавад, яъне рейтинге, ки ин ё он агентии байналмилалӣ рейтингӣ муайян мекунад (Standard & Poor's, Moody's, Fitch Ratings ва ғ.). Дар муқоиса бо Базели I, навовариини ин самти арзёбии хавф ба рейтинг қарзии беруна ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои объективии фаъолияти як бонки муайян мебошад. Ҳангоми муайян кардани вазни хавф дар равиши стандартӣ бонкҳо метавонанд баҳодихиро аз ҷониби ташкилотҳои арзёбии қарзии беруна, ки аз ҷониби нозирони миллӣ мувофиқи мақсадҳои сармоя эътироф шудаанд, истифода баранд³².

Кумита дар асоси равиши стандартӣ ду варианти талаботро барои бонкҳо муқаррар намудааст³³. Аз рӯи ин талабот сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ аз ҷониби ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ ва агентии байналмилалӣ рейтингӣ баҳо дода мешавад. Усули баҳодихии сифати сандуқи қарзӣ барои бонкҳоро дар дар шакли ҷадвали иборат аз ду вариант пешниҳод менамоем (ҷадвали 1.3.5.).

Ҷадвали 1.5. - Баҳодихии сифати сандуқи қарзӣ дар доираи низоми рейтингӣ барои бонкҳо

Варианти 1						
Рейтинг қарзии мустақил	аз AAA то AA-	аз A+ то A-	аз BBB+ то BBB-	аз BB+ то B-	Пасттар аз B-	бе рейтинг
Вазни коэффитсиенти хавф дар варианти якум	20%	50%	100%	100%	150%	100%
Варианти 2						
Рейтинг қарзии бонкҳо	аз AAA то AA-	аз A+ то A-	аз BBB+ то BBB-	аз BB+ то B-	Пасттар аз B-	бе рейтинг
Вазни коэффитсиенти хавф дар варианти дуюм	20%	50%	50%	100%	150%	50%
Вазни коэффитсиент барои талаботи кӯтоҳмуддат дар варианти дуюм	20%	20%	20%	50%	150%	20%

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси: Базел II

Чуноне аз ҷадвали 1.5. бармеояд, дар варианти якум ҳамаи бонкҳои дар ин кишвар бақайдгирфташуда вазни хавфро барои як категорияи бадтар аз талаботи

³² The Application of Basel II to Trading Activities and the Treatment of Double Default Effects (July 2005).

³³ Базельский комитет по банковскому надзору. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы. Банк международных расчетов. – 2004. – июнь. - С. 23.

муқарраршуда барои ин кишвар мегиранд. Бо вуҷуди, ин даъвоҳо нисбати бонкҳои кишварҳои, ки рейтингҳои мустақилона байни **BB+** ва **B-** доранд ва ба бонкҳои кишварҳои, ки рейтинг надоранд, вазни хавф 100% таъйин карда мешавад.

Дар варианти дуюм вазни коэффитсиентии хавф ба рейтингҳои қарзи берунии худӣ бонк асос ёфта, ба талабот оид ба бонкҳои рейтингнашуда вазни коэффитсиентии хавфи 50% таъйин карда мешавад. Дар ин вариант вазни коэффитсиентии хавфи имтиёзнок барои як категорияи беҳтар метавонад ба даъвоҳо бо муҳлати аслии се моҳ ё камтар аз ҳадди ақалли 20% таъйин карда шавад. Ин низом нисбат ба бонкҳои бореитинг ва бореитинг татбиқ карда мешавад, аммо на ба бонкҳои, ки вазни коэффитсиентии хавфи 150%-ро доранд.

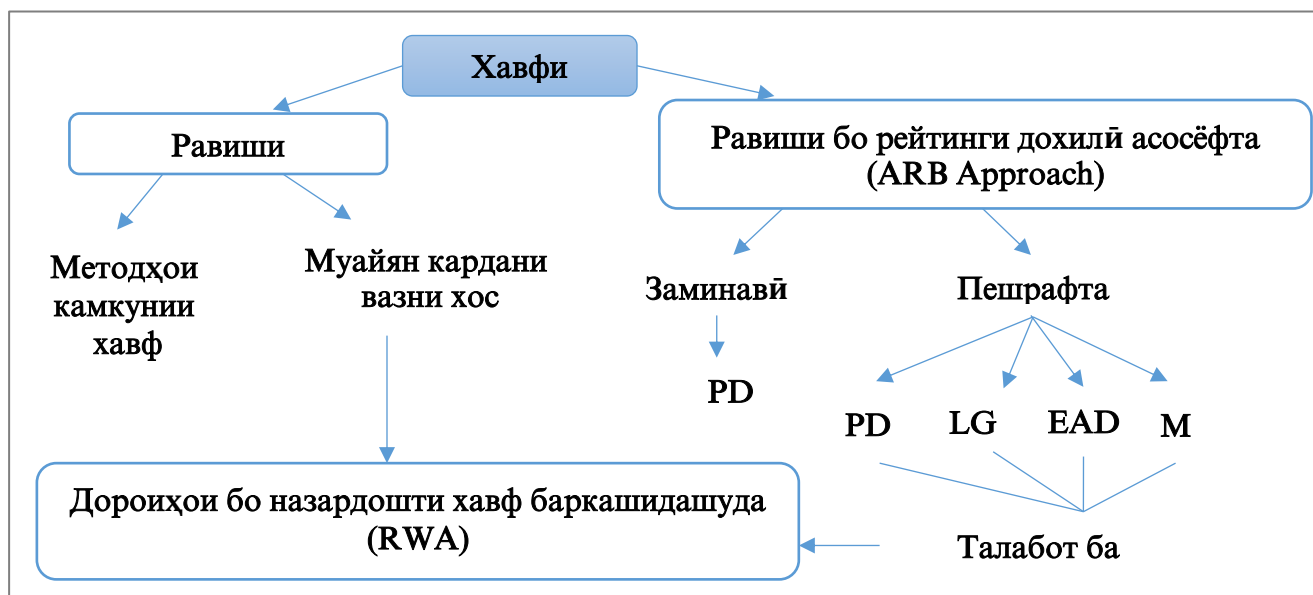
Бо истифода аз чунин низоми баҳодиҳии сифати сандуқи қарзӣ аз тарафи агентии байналмилалӣ, ки қаблан зикр гардид, ба роҳ монда мешавад ва бонкҳо мустақилона метавонанд бо истифода аз хизмати агенти баҳодиҳанда баҳравар гарданд. Қобили зикр аст, ки Агентии байналмилалӣ рейтингҳои Moody's Investors Service (Moody's) бори нахуст аз давраи соли 2018 дурнамои рейтингҳои байналмилалӣ қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз дараҷаи (ҳолати) “манфӣ” ба дараҷаи “устувор” тағйир дод ва ба кишвар рейтингҳои қарзии “B3”-ро бо дурнамои “устувор” сазовор донист³⁴.

Равиши ба рейтингҳои дохилии баҳо додашуда - рейтингро ин ё он оҷонсии байналмилалӣ рейтингӣ муайян мекунад. Дар расми 1.6. арзёбии равишҳои зикршуда оварда шудаанд, ки он ҳам равиши стандартӣ ва ҳам бо рейтингҳои дохилӣ асосёфтаре инъикос менамоянд. Аз рӯи равиши дуюм, чуноне дар расм дида мешавад, параметрҳои хавфи қарзӣ 4 - равиши (IRB-Approach)-ро дорост:

1. Эҳтимолияти дефолт (PD) – сатҳи хавф ҳангоми дефолт;
2. Вазни қиёсии талаф ҳангоми дефолт (LGD) - арзиши дороиҳо бе назардошти ҷуброни қисми онҳо (масалан, аз ҳисоби фурӯши гарав);

³⁴ Moody's Investors Service. [электронный ресурс]. - URL: https://www.moody's.com/research/Moodys-changes-outlook-on-Tajikistans-B3-rating-to-stable-affirms--PR_445330, (дата обращения: 01.07.2021.)

3. Бузургии хавф ҳангоми дефолт (EAD) - арзиши доройҳои (қарзҳои) ба хавф дучоршуда;
4. Муҳлати боқимондаи қарз ё гардиши коғази қиматноки қарзӣ (M);

Расми 1.6. Равишҳои баҳодихии хавфи қарзӣ мувофиқи Базел II

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Базел II

Бояд қайд намуд, ки шартҳои истифодаи равиши IRB-Approach мавҷуд аст:

- гирифтани розигии мақоми танзим;
- риояи талаботи ифшои маълумот;
- ҳисобкунии талафи ғайриҷашмдошт ва интизорӣ;

Қобили зикр аст, ки равиши бо рейтинги дохилӣ асосёфта дар амалияи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намегардад, чунки ниҳоди дохилии баҳодихандаи хавфи қарзӣ дар мо вуҷуд надорад.

Масъалаи омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ оид ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ҷиҳати арзёбӣ ва мавқеъгирӣ аз таҷрибаи пешқадам дар идоракунии хавфҳои қарзӣ муҳим аст. Бояд қайд кард, ки дар бозори қарзӣ сатҳи самаранокӣ ва даромаднокии муассисаи бонкӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза хавфҳои қарзиро дуруст баҳодихӣ ва сифатнок идора мекунад.

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки идоракунии хавфҳои бонкӣ шакли низомро дошта, бо мавҷудияти як қатор унсурҳои ташкилкуандаи низом фарқ мекунад. Чуноне ки Ю.С. Сколотянная ва А.Ю. Ачиева қайд менамоянд, низоми

идоракунии хавфҳои бонкӣ маҷмуи роҳу усулҳои кори кормандони бонк мебошад, ки имкон медиҳанд, то дар шароити номуайянии фаъолият ба натиҷаҳои мусбати молиявӣ ноил шаванд. Ин низом имкон медиҳад, ки фарорасии ҳодисаи хавфнок пешгӯӣ шавад, инчунин барои пешгирӣ, бартараф ва ё кам кардани оқибатҳои манфӣ чораҳо андешида шаванд³⁵.

Аз нуқтаи назари ташкили раванди идоракунии хавфҳо дар низом, хусусан дар идоракунии хавфҳои қарзӣ чунин ҷузъҳои идоракунии, ба монанди субъектҳои идоракунии, ошкоркунии хавф, баҳодихии хавф, мониторинг, назорат ва камкунии хавфро ҷудо мекунанд. Дар ҷузъи аввал ба сифати субъекти идоракунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба сохтор ва шакли ташкилии бонк метавонад роҳбарияти бонк, Шурои нозирон, кумитаҳо, зерсохторҳо (филиалҳо), хадамоти аудити дохила ва низоми назорати дохила баромад кунанд. Дар боқимонда ҷузъҳои идоракунии услубҳо ва равишҳои гуногун метавонанд истифода гарданд, ки ин аз интихоби субъектҳои идоракунида вобаста аст.

Дар рушди низоми бонкии Тоҷикистон мукамалгардонии низоми идоракунии хавфҳои қарзии он рӯз то рӯз авлабияти бештар пайдо мекунанд, ки дар ин самт тавассути истифодаи таҷрибаи муносиби пешқадами хориҷӣ метавон таъсири мусбат расонид. Бинобар ин, барои омӯзиши чунин таҷриба рӯй овардан ба сарчашмаҳои таърихӣ мувофиқи мақсад аст.

Бухрони молиявии ҷаҳонии солҳои 1929-1933, ки дар таърих бо номи “депрессияи бузург” маълум аст ва идомаи он солҳои 1937-1938-ро дар бар мегирад, баҳши молиявии ҷаҳонро тақон дод ва аз пайёмади он фаъолияти аксар муассисаҳои бонкӣ бозмонда, барҳам хӯрданд³⁶. Кишварҳое, ки аз бухрон зарари ҷиддӣ دیدанд, ин ИМА, Олмон, Австрия, Англия, Фаронса ва Ҷопон буданд.

Дар баҳори соли 1933 президенти ИМА Ф. Рузвелт барои аз бухрон баровардани кишвар қарори нав қабул кард. Тадбирҳои дар соҳаи молия

³⁵ Сколотянная, Ю.С. Система управления банковскими рисками / Ю.С. Сколотянная, А.Ю. Аджиева // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – № 5-3(87). – С.76.

³⁶ Гринин Л.Е., Коротаев А.В. Глобальный кризис в ретроспективе. Краткая история подъемов и кризисов: От Ликурга до Алана Гринспена. Материал является главой из монографии [электронный ресурс]. - URL: <http://worldcrisis.ru/crisis/3911583> (дата обращения: 21.07.2021.)

андешидаи ӯ аз инҳо иборат буданд: маҳдуд кардани қарздиҳӣ ба хориҷа, суғуртаи пасандозҳо, ба баҳши молиявии миллӣ ҷудо кардани захираҳои калони қарзӣ, девалватсияи асъор, миллӣ кунондани тилло ва нукра.

Ислоҳот дар соҳаи сохтмони манзил ва қарзи ипотекаӣ (қарзхое, ки бо ипотекаи амволи ғайриманқул таъмин карда мешаванд) дар рафъи таназзул ва рушди минбаъдаи иқтисодӣ нақши муҳим бозид. Дар соли 1934 Идораи федералии манзил ҳамчун як муассисаи махсуси давлатӣ таъсис дода шуд, ки ҳадафи он (кам кардани хавфи бонкҳо аз рӯйи қарзҳои дарозмуддат), суғуртаи қарзҳои ипотекаи аз ҷониби бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ ба таҳиягарон ва қарзгирандагон додашуда буд.

Пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ шумораи зиёди бухронҳои бонкӣ ба вучуд омаданд. Мамлакатҳои хориҷӣ механизмҳои гуногуни ҳалли мушкилоти қарзиро кор карда баромаданд³⁷. Ҳамин тариқ, дар замоне ки бонкҳои скандинавӣ бо мушкилоти қарзӣ дучор мешуданд, барои идораи дороиҳои ғайриқолабӣ ширкатҳои махсус таъсис дода шуданд, ки дороиҳоро омӯзанд, ба тартиб дароранд ва омодагии пеш аз фурӯши онҳоро анҷом диҳанд.

Дар Чин пас аз бухрони молии Осиё ба хотири танзими қарзҳои муаммодори бонкҳои тиҷоратӣ гавари қарзҳо ба тавозуни ширкатҳои идоракунанда гузаронида шуд. Фаъолияти ин гуна ширкатҳо аз ҳисоби ҷойгиркунии вомбаргҳо маблағгузорӣ мешуд. Ҳамчунин, мушкилоти дар тавозуни бонк ҷамъшавии амволи ғайриманқул ва замин ба миён омад. Дар моҳҳои аввали бухрони солҳои 2008-2009 бонкҳои Чин қарздиҳиро ба иқтисодиёт якбора беш аз 30% афзоиш доданд, ки ин яке аз омилҳои дастгирии суръати баланди рушди иқтисодӣ буд. Дар натиҷа, аз қарздиҳии аз ҳад зиёд, таваррум дар бозори манзил ва афзоиши қарзҳои безътимод зуд ба миён омад. Аз ин рӯ, ҳанӯз дар соли 2009 мақомоти Чин ба пурзӯр кардани таъсири танзимкунанда ба бонкҳо шуруъ карданд, аз ҷумла баланд бардоштани кифоягии сармоя ва талаботи

³⁷ Витчукова, Е.А. Зарубежный опыт урегулирования проблемной ссудной задолженности / Е. А. Витчукова // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. – 2017. – № 2(23). – С. 47.

захиравӣ, маҳдудиятҳои иловагӣ барои хариди объекти амволи ғайриманкули сатҳи дуюм ва сеюмро қорӣ карданд.

Муваффақтарин тадбири зиддибухронӣ дар Россия барои дастгирии бахши бонкӣ ин додани қарзҳои субординатӣ мебошад, ки то соли 2009 амалӣ мешуд. Дар шароити муосир механизми қарзҳои субординатиро барои зиёд кардани сармояи бонкҳо истифода бурдан мумкин аст, ки табилии захираҳои кӯтоҳмуддатро ба дороиҳои дарозмуддати сармоягузорӣ таъмин менамояд.

Таҷрибаи Туркия мусбат буда, дар соли 2000 28% қарзҳои безътимодно чамъ оварда, ба бонкҳо дар таҷдиди сохтори онҳо кумак кард ва вазъро дар ду сол ба эътидол овард. Корея аз буҳрони соли 1997 на он қадар зуд ва самаранок баромад, ки 35% қарзи муаммодор дошт. Сеул нақшаеро ба мисли харидани қарзҳои муаммодор ва ташкили бозори қарзи хусусӣ истифода кардааст.

Қоршиносон ба Шветсия таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунанд, ки дар он фаъолияти “захиракунӣ”-и давлатии дороиҳои муаммодор - Securum, ки соли 1992 ба фаъолият шуруъ кардааст, дар соли 1997, яъне 10 - сол пеш аз интизорӣ маҳдуд шуд. Муваффақияти Securum ба афзоиши якбораи талабот ба амволи ғайриманкул дар Аврупо ва идоракунии самаранок вобаста аст. Шветсия яке аз кишварҳои буд, ки аввалин шуда, воситаи ҳалли муаммои бонкиро эҷод кард ва пардохтҳои иловагиро аз бонкҳо ба фондҳои дахлдор қорӣ кард. Соли 2008 бо роҳбарии Идораи қарзи миллӣ Фонди суботи молиявӣ барои маблағгузориҳои нақшаҳои кумаки муваққатии молиявӣ дар доираи барномаи зиддибухронӣ таъсис дода шуд.

Бо назардошти таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ наметавон ба қораҳои зиддибухронии ИМА ишора кард, ки ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми бозор ва ҳам аз ҷиҳати мавҷудияти ҳамаи бахшҳои молиявӣ дар қаҳон яке аз пешрафтатарин бахшҳои молиявиро дорад, намудҳои наватарин воситаҳои молиявии инноватсионӣ ва ҳама намуди муассисаҳои молиявӣ пештар ба маркази буҳрони муосир табдил ёфтаанд. Тағйироти муҳимтарин дар қонунгузориҳои ИМА бо мақсади таҳкими низоми бонкӣ дар шароити муосир ворид карда шуданд, аз қабилӣ таъсиси мақомоти махсуси низоми баҳодихии хавфҳо, ки тадбирҳоро оид ба пурзӯр намудани танзими хавфҳо пешниҳод менамояд, таҳияи қоидаҳои қатъӣ барои ширкатҳои

муҳимми низомнок ва тавсия ба мақомоти танзимкунанда оид ба таҳияи “қоидаи Волкер” (Volcker Rule), ки ба бонкҳои тичоратӣ савдои коғазҳои қиматнокро ба манфиати худ манъ мекунад.

Дар Олмон имкони таъсиси бонки “бад” - муассисаи давлатии молиявие баррасӣ шуд, ки вазифаи ягонааш харидан ва чамъ овардани ҳуччатҳои проблемавии бонкҳои хусусӣ буд. Пас аз фаҳмидани он ки тамоми чораҳои аз ҷониби давлат барои дастгирии бахши молиявӣ андешидашуда натиҷаи мусбат надоранд, дар охири соли 2008 Фонди махсуси ба эътидол овардани бозорҳои молиявӣ бо ҳаҷми 480 млрд евро таъсис дода шуд.

Усули дигари самарабахши идораи қарзҳои муаммодор, ки дар амалияи Ғарб истифода мешуд, аз нав капитализатсиякунонӣ буд. Ин усул борҳо дар давраи бӯҳронҳои низоми бонкӣ, масалан, солҳои 2008-2009 дар Британияи Кабир, Нидерландия ва Ирландия истифода гардидааст. Мақомот милликунониро ба амал бароварда, барои зиёд кардани сармояи бонкҳо аз якҷанд восита истифода мебаранд, ки бозхаридаи саҳмияҳои одӣ ва имтиёзнок, додани қарзҳои субординатӣ аз қабili онҳост.

Аз таҷрибаи хориҷии мавҷуда дар самти низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки мавриди таҳқиқ қарор гирифт, барои шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати идоракунии хавфҳои қарзӣ таҷрибаи Шветсия ва Олмон, ҳамчунин татбиқи талаботи мавҷудаи муосир ва пурзӯрнамоии нақши танзимгарон мувофиқи мақсад мебошанд.

Қобили қайд аст, ки дар кишварҳои хориҷӣ фаъолияти назоратии танзимгарон дар соҳаи идоракунии хавфҳои бонкӣ ба таври назаррас фарқ мекунад ва дар давлатҳои гуногун метавонанд бо роҳҳои мухталиф амалӣ карда шаванд, ки дар байни онҳо гурӯҳҳои асосиро қайд намудан ба маврид аст. Масалан, бонки марказӣ (Нидерландия, Италия, Россия), мақоми махсуси назоратӣ аз бонки марказӣ (Британияи Кабир, Канада, Швейтсария), бонкҳои марказӣ якҷоя бо мақомоти давлатӣ (Олмон, ИМА, Фаронса, Ҷопон). Ҷиҳати арзёбии низоми назорати бонкӣ, танзим ва баҳодихии хавфҳои қарзӣ дар ҷадвали 1.6. таҷрибаи як қатор кишварҳоро пешниҳод менамоем.

Чадвали 1.6. - Низомии назорати бонкӣ оид ба танзим ва баҳодихии хавфҳои қарзӣ дар шароити муосири кишварҳои гуногун

Номи кишвар	Низоми назоратӣ	Вазифа	Услуби идоракунии хавфҳои қарзӣ
ИМА	1.Хадамоти назорати муомилоти пулӣ (барои сатҳи федералӣ). 2.Шубаи ваколатдор аз ҷониби бонк дар назди ҳукумати штатҳо (дар сатҳи штатҳо).	- таҳияи санадҳои меъёрӣ; - гузаронидани санҷишҳои назоратӣ ва машваратдиҳӣ бо роҳбарияти бонк - таҳлили иттилооти бонкӣ ва ғ.	Истифодаи низомҳои рейтингӣ барои арзёбии қобилияти пардохтпазирии муштарӣ, стресс-тест, барномаи SCAP
Британияи Кабир	Идораи танзим ва назорати молиявӣ (англ. Financial Services Authority (FSA))	- таҳлили иттилооти бонкӣ; - гузаронидани санҷишҳои назоратӣ; - мунтазам гузаронидани мусоҳибаҳои расмӣ бо роҳбарияти бонк; - барои бонкҳо муқаррар намудани меъёрҳои иқтисодӣ ва талаботи ғаёлият ва ғ.	Истифодаи низомҳои рейтингӣ барои арзёбии қобилияти пардохтпазирии муштарӣ
Фаронса	Комиссияи бонкӣ (мақомоти маъмурии давлатӣ, ки аз Бонки Фаронса мустақил аст)	- омӯзиши шароити ғаёлияти бонкҳо; - назорат аз болои вазъи молиявӣ ва риояи одоби касбӣ аз ҷониби кормандони бонк; таҳлили иттилооти бонкӣ ва ғ.	Истифодаи низомҳои рейтингӣ барои арзёбии қобилияти пардохтпазирии муштарӣ
Италия	1. Кумитаи байниидоравӣ оид ба қарз ва пасандоз. 2. Бонки Италия (идораи назоратӣ) бо дастгирии Ассотсиатсияи бонкҳои Италия. 3. Комиссияи миллий оид ба назорат аз рӯйи ташкилотҳои молиявӣ ва биржаи фондӣ.	- таҳлили иттилооти бонкӣ; - тадбирҳо оид ба солимгардонии молиявӣ; -ҳимояи пасандозҳои амонатӣ; - назорат аз болои ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок ва ғ.	Истифодаи низомҳои рейтингӣ барои арзёбии қобилияти пардохтпазирии муштарӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Султанов О. Зарубежный опыт управления банковскими рисками / О. Султанов // Аэтерна. - 2018. – С. 64.; Водолазкина, Т. В. Зарубежный опыт управления банковскими рисками / Т.В. Водолазкина, Е.И. Карпова. – Донецк, 2022. – С. 48.

Аз чадвали 1.6. бармеояд, ки назорати ғаёлияти бонкӣ ва танзими хавфҳои қарзиро дар кишварҳои гуногун субъектҳо амалӣ намуда, дар аксар кишварҳо услуби идоракунии хавфҳои қарзӣ бо истифода аз низомҳои рейтингӣ чиҳати арзёбии қобилияти пардохтпазирии муштарӣ амалӣ карда мешавад. Бояд зикр

намуд, ки дар низоми рейтингӣ бонкҳо барои қарзгирандагон низоми таснифот муқаррар намуда, ба ҳар як мурочиаткунанда коэффитсиентҳои муайян медиҳанд. Онҳо бо маълумоти анкетавӣ муайян карда мешаванд ва хавфи молиявиро нишон медиҳанд. Ҳамчунин, аз ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар ИМА ниҳоди назоратӣ бо истифода аз низоми рейтингӣ, санчишҳои фишороварӣ (стресс – тест) ва барномаи SCAP идоракунии хавфҳои қарзиро ба роҳ мемонад, ки шарҳи онҳо бамаврид аст.

Низоми идоракунии устувории бонкӣ, ки ҷузъи асосии онро хавфҳои бонкӣ ташкил медиҳанд, дар ИМА яке аз низомҳои пешрафтатарин дар ҷаҳон маҳсуб меёбад. Намунаи фаъолияти амалии он дар шароити муосир ва мисоли равшани усулҳои идоракунии ва баҳодиҳии хавфҳо, ки аз ҷониби танзимгарони амрикоӣ истифода мешаванд, дар доираи Барномаи назорати баҳодиҳии сармоя (Supervisory Capital Assessment Program - SCAP), ки иҷрои соли 2009 мебошад, ташкил медиҳад³⁸. Барномаи мазкур ҳамчун намунаи татбиқи равиши муосир дар қори идоракунии хавфҳои бонкӣ дар сатҳи низом буда, хусусиятҳои хоси принсипи ҳамкориҳои самарабахши мақомоти танзимкунандаи давлатӣ ва муассисаҳои алоҳидаи бонкӣ барои ҳалли мушкилоти идоракунии хавфҳо, ҳалли мушкилоти баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои низоми бонкиро дар шароити муайяни бухронӣ махсус дар доираи худ таҳия ва амалӣ менамояд.

Услуби санчиши фишороварӣ маҷмуи методҳо барои арзёбии ҳассосият ба таъсири пешбинишудаи омилҳои муайяни хавф аст, ки ба рӯйдодҳои истисноӣ, вале эҳтимолӣ мувофиқат мекунанд. Мақсади ин усул арзёбии талафоти эҳтимолӣ дар сурати ба амал омадани “шокҳои” муайян мебошад.

Муҳаққиқи белорусӣ Е.Г. Толкачева яке аз вазифаҳои асосии санчиши фишоровариро таҳияи тадбирҳо оид ба кам кардани таъсири манфии хавфи қарзӣ

³⁸ Дыдыкин, А.В. Зарубежная практика управления банковскими рисками / А.В. Дыдыкин // Финансы и кредит. – 2011. – № 9(441). – С. 76.

Стешина М.О., Михайлова Н.А. Совершенствование международных принципов управления банковскими рисками // Международные банковские операции. - 2008. - № 4. [электронный ресурс]. - URL: <https://wiseeconomist.ru/poleznoe/43788-sovershenstvovanie-mezhdunarodnyx-principov-upravleniya-bankovskimi-riskami> (дата обращения: 13.08.2022.)

ба вазъи молиявии бонк меҳисобад³⁹. Санчишҳои фишороварии хавфҳои қарзии бонк метавонад аз рӯйи қарзгирандагони гурӯҳӣ ва инфиродӣ дар алоҳидагӣ гузаронида шавад.

Дар таҷрибаи хориҷӣ, инчунин дигар усулҳои маъмули таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда истифода мешаванд⁴⁰, ки қобили зикр мебошанд, ба монанди:

- усули 5C- (5C-ихтисори калимаҳои англисии: character, capacity, capital, conditions, collateral.) ба таври васеъ дар шароити имрӯза истифода мегардад, ки чунин унсурҳоро дорост: нуфузу эътибор, имкониятҳо, сармоя, шароит ва гарав;

- усули скоринг - дар таҷрибаи ватанӣ васеъ истифода гардида, моделҳои математикиро дар асоси таърихи қарзии муштариёни бонкӣ муаррифӣ мекунанд, ки барои муайян кардани эҳтимолият ва қобилияти қарзгиранда барои сари вақт баргардонидани қарз истифода мегардад;

- CAMELS истифодаи ин усул дар таҷрибаи Россия низ дида мешавад, ки чунин унсурҳоро дорост: кифоягии сармоя, сифати дороиҳо, ҳассосият ба бозор, менечменти роҳбарият, амалҳо, пардохтпазирӣ;

- PARSER чунин усул дар сатҳи хосса дар бонкҳои Британияи Кабир истифода мегардад, ки аз чунин унсурҳо иборат аст: гурӯҳи нишондиҳандаҳо, баҳодиҳии нуфузу эътибори қарзгиранда, маблағи қарз, имконияти баргардонидани он, инчунин таъмини маблағи қарз ва имкони ҷалби қарзро барои лоиҳаи мушаххас баҳо медиҳад;

- PARTS ин усулро бонкҳои бритонӣ низ истифода мебаранд, аз усули қаблӣ бо доштани шумораи камтари унсурҳои арзёбӣ (таъйинот, маблағ, баргардонидани қарз, муҳлат ва гарав), ки ҳар кадоме аз онҳо гурӯҳи калони нишондиҳандаҳоро арзёбӣ мекунанд, фарқ мекунад;

³⁹ Толкачева, Е.Г. Технология стресс-тестирования кредитного риска банка / Е.Г. Толкачева // Молодежь в науке и предпринимательстве. Под науч. ред. А. П. Бобовича, 2018. – С. 190.

⁴⁰ Байрамова, Ж.М. Зарубежные методы анализа кредитоспособности заемщиков, как важный инструмент в управлении кредитными рисками банка / Ж.М. Байрамова, В.А. Толмачева // International correspondence scientific specialized conference. – Boston, USA: PROBLEMS OF SCIENCE, 2019. – С. 19-24.

- CAMPARI дар бонкҳои аврупоӣ мавриди истифода қарор дорад, ки аз чунин унсурҳо иборат аст: нуфузу эътибори қарзгир, қобилияти баргардонидани қарз, даромаднокии қарз, таъминот, мақсади қарз, ҳаҷми қарз, шартҳои пардохти қарз;

- усули Dun & Bradstreet ба таҳлили муфассали ҷузъҳо (шиносоии ташкилот, натиҷаи таҳлилҳои қарз, иттилооти нашршуда оид ба ташкилот, ҳайати роҳбарикунанда, иттилооти молиявӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, нишондиҳандаҳои ғойа, нишондиҳандаҳои ҳолати молиявӣ, нишондиҳандаҳои дороиҳои гардон) ба маълумоти баҳисобгирӣ ва моделҳои рейтингӣ барои арзёбии хавфи қарзгир асос ёфтааст.

Дар шароити имрӯза низоми идоракунии хавфҳои қарзиро дар доираи васеи низоми иқтисодӣ ё худ иқтисодиёти умумичаҳонӣ метавон ба шаш сатҳ тасниф намуд, ки он дар маҷмӯъ бахшҳои истехсолӣ ва хизматрасониро фароғир аст.

Ҷадвали 1.7. - Сохтори низоми муносири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳҳои гуногун (глобалӣ, зерсохторҳои милливу бахшҳои он, микро)

Субъектҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ	Ҷишангҳои идоракунии
Сатҳи мега - Байналмилалӣ	
Шурои суботи молиявии глобалӣ-G20, ХБА, IFC	- тавсияҳои методӣ; - қарзҳо барои дастгирии мамлакатҳои дорои хавфҳои зиёд;
КБНБ	- тавсияҳои методӣ - Базел I, II, III ва IV ҷишангҳои муосир дар идоракунии корпоративӣ;
Агентҳои байналмилалӣ рейтингӣ: Standard & Poor's, Moody's, Fitch Ratings	- баҳодиҳии рейтингҳои қарзӣ;
Бонкҳои молиявии байналмилалӣ (Бонки аврупоӣ таҷдид ва рушд, Бонки осӣи таҷдид ва рушд, Бонки исломӣ рушд ва ғ.)	- қарзҳо барои дастгирии мамлакатҳои дорои хавфҳои зиёд;
Сатҳи макро - Миллӣ	
Ҳукумат	- таҳия ва татбиқи барномаҳо; - дастгириҳои молиявӣ;
Шурои суботи молиявӣ	- мониторинг ва машваратдиҳии ҳамгиро;
Ташкилотҳои миллии идоракунии амволи зери хавф қарордошта	- баҳодиҳии амволи ба сифати гарав гузошташуда; - харид ва фурӯши амволи ба гарав гузошташуда;
Агентии назорати иҷроии қарордодҳои судӣ оид ба қарзҳои батаъҳиравтода	- баррасии даъвоҳои қарзӣ;
Сохторҳои баҳодиҳии амвол ва қарзҳо	- меъёрҳои стандартӣ баҳодиҳии дороиҳои гардон ва ғайригардон;
Бозори дуҷумдараҷаи хариду фурӯши амволи ба бонк ҳамчун гарав гузошташуда	- харид ва фурӯши амволи ба гарав гузошташуда;
Махзани ягонаи иттилоотӣ	- дастрасӣ ба маълумот;
Сатҳи мезо - Низоми молиявӣ	

идомаи ҷадвали 1.7.	
Бонки марказӣ	- таҳияи заминаҳои меъёрӣ; - муқарраркунии меъёрҳои мақбул; - маблағгузорӣ бо ғоизҳои паст;
Кумитаи Шурои суботи молиявӣ дар назди Бонки марказӣ	- тавсияҳои методӣ;
Вазорати молия	- миёнарави асосӣ;
Сатҳи соҳавӣ – Баҳши бонкӣ	
Фонди суғуртаи пасандозҳо	- суғуртаи қарзҳо ва пасандозҳо; - додани қарзҳо барои нигоҳ доштани пардохтпазирӣ; - идоракунии зиддибухронии бонкҳои тичоратӣ;
Бюроҳои қарзӣ	- таҳияи маълумот оид ба таърихи қарз; - ҳисоботи қарзӣ; - рейтингҳо;
Баҳши ғайрибонкӣ	
Вазорати қорҳои дохилӣ Вазорати адлия Кумитаи сармоягузорӣ Судҳо	- қор бо қарздорони муаммодор; - қор бо амволи ба ғарав гузошташуда; - қор бо амволи ба давлат гузаронидашуда бар ивази қарзҳои қалон; - ҳалли баҳсҳои қарзӣ;
Ташкилотҳои баҳодихӣ Ассотсиатсияҳои соҳавӣ	- баҳодихии амволи ғарав; - ташкили омӯзиши қор бо қарзҳои ғайрифаол
Сатҳи микро - ташкилотҳои қарзии молиявии бонкӣ ва ғайрибонкӣ	
Бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ташкилотҳои маблағгузории хурд	- Кумитаи идоракунии хавфҳо дар назди Шурои нозирон; - Кумитаи идоракунии хавфҳо дар назди Раёсат; - Кумитаи аудити дохила; - Департаменти идоракунии хавфҳо; - Департаменти қарздихӣ; - Департаменти ҳуқуқӣ ва сохторҳои онҳо дар сатҳи филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ;
Сатҳи дохилӣ – дар сохтори қорхонаҳои соҳаҳои воқеӣ	
Қорхонаҳои қалон, миёна ва хурд	- менечерони молиявӣ; - шуъбаи идоракунии хавфҳо; - мутасаддиёни хавфҳо;

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ҳамон вақт самаранок мегардад, ки агар қор бо субъектҳои он ҳамоянг бошад. Чуноне аз ҷадвали 1.7. бармеояд, вобаста ба сатҳҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ субъектҳои онҳо тасниф ва фишангҳои асосии онҳо дар идоракунии хавфҳои қарзӣ инъикос ёфтаанд. Вобаста ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорӣ бахшҳои иқтисодии кишвар, аз ҷумла баҳши бонкӣ дар идоракунии хавфҳои қарзӣ аз рӯйи сатҳҳои қайдшуда то андозае ба мушоҳида мерасад, лекин барои боз ҳам мустаҳкамкунии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар кишвар ва баъътидолории дараҷаи хавфҳои қарзӣ татбиқи муқаррароти субъектҳои сатҳҳои қайдшуда ва истифодаи фишангҳои онҳо муҳим аст. Аз рӯйи “сатҳи макро – миллий” аксар субъектҳои он

дар мо амал намекунад, ба монанди Ташкилотҳои миллии идоракунии амволи зери хавф қарордошта, Агентии назорати иҷроии қарордодҳои судӣ оид ба қарзҳои батаъхирافتода, Сохторҳои баҳодиҳии амвол ва қарзҳо, Бозори дуҷумдараҷаи хариду фурӯши амволи ба бонк ҳамчун гарав гузошташуда ва Маҳзани ягонаи иттилоотӣ. Бо дар амал татбиқ намудани ин талабот метавон дараҷаи хавфҳои қарзӣ ва ҳиссаи қарзҳои ғайрифайолро коҳиш дода, самаранокии бахши бонкӣ ва дар маҷмӯъ низоми иқтисодиёро ҳифз намуд.

Самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ ҳолатеро ифода мекунад, ки дар он низом ба ҳадафҳои стратегӣ мувофиқи талаботи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор бо назардошти мавҷудияти омилҳои берунӣ ва мувофиқ ба тамоюлҳои муносири фаъолияти бонкӣ дар натиҷаи амалисозии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, ки ба рушди устувор мусоидат мекунад, инъикосгар аст. Аз сабаби он ки нишондиҳандаи сифати сандуқи қарзӣ аз унсурҳои асосии баҳодиҳандаи самаранокии фаъолияти бонкҳо мебошад, бинобар ин, арзёбии онро ба устувории фаъолияти бонкҳо муҳим меҳисобем.

Ш.Қ. Хайрзода устувории низоми бонкиро чунин шарҳ додааст, “... ҳолате мебошад, ки зимни он низом қодир аст ба таъсири номатлуби омилҳои мухталифи беруниро дохилӣ истодагарӣ кунад ва ҳолатро дар мавриди инҳироф аз тавсифот ва андозаҳои амниятӣ дубора барқарор созад, инчунин ба таври бемайлони рушд кунад, рисолат ва вазифаҳои худро дар иқтисодиёт бо назардошти вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба таври муносиб ва самаранок иҷро намояд⁴¹”.

Самаранокии фаъолияти ташкилоти қарзӣ ин амнияти суботи молиявӣ низоми бонкии мамлакатро аз ҳар гуна шокҳо, таҳримҳо, пандемияву бӯҳронҳо таъмин намуда, рушди бемайлони иқтисоди миллиро устувор нигоҳ медорад. Солҳои охир дар ҷаҳон ба озмоиши саривақтии бахши бонкӣ, вақте ки мушкилот дар марҳилаи аввал муайян карда мешавад, тавачҷуҳи бештар зоҳир карда

⁴¹ Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология ва амалия): дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ д.и.и. / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе, 2021. – С.142.

мегардад. Ин имкон медиҳад, ки бо роҳи андешидани чораҳои мушаххас оқибатҳои бухрон бартараф карда шавад.

Дар даҳсолаи охири асри гузашта суботи молиявӣ ҳамчун набудани бухронҳои молиявӣ муайян карда мешуд. Баъдтар дар зерӣ таъсири мубоҳисаҳои ҷамъиятӣ ва рӯйдодҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ таърифи устувории молиявӣ шакл гирифтааст, ки суботи молиявӣ аз омили асосии таъмини устуворӣ шинохта шудааст.

Тибқи шарҳи БМТ, суботи молиявӣ ҳолатест, ки дар он бахшҳои низоми молиявӣ (бозорҳои молиявӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва сохтори молиявӣ) муътадил ва бе осебпазирӣ фаъолият намуда, дар муқобили таъсири хавфҳо ва шокҳои берунӣ сатҳи баланди истодагарию таъмин менамоянд.

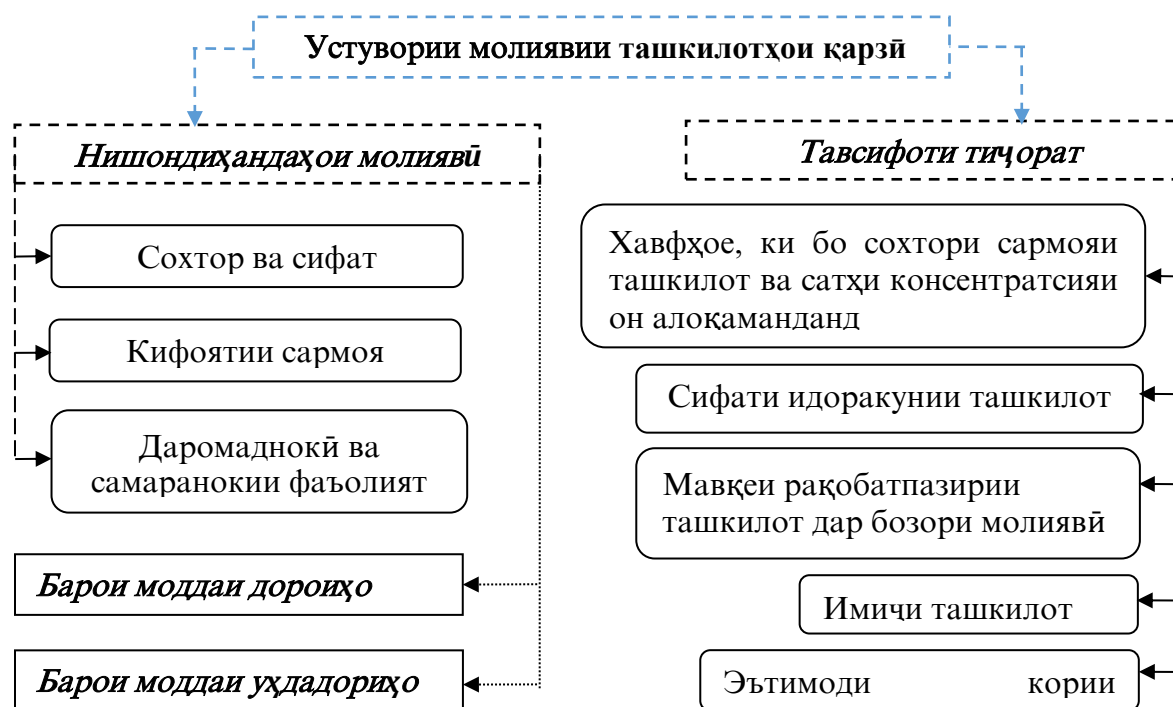
Суботи молиявӣ фаъолнокии бахшҳои низоми молиявӣ ва миёнаравии молиявии босамарро муайян намуда, барои устувор гардидани рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Бинобар ин, дар тамоми кишварҳои ҷаҳон мақомоти ваколатдори соҳа (дар ҚТ - Вазорати молия ва БМТ) барои нигоҳ доштани суботи молиявӣ саъю кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо дастгирии ХБА соли 2016 дар назди Раёсати БМТ Кумитаи суботи молиявӣ ва бо мақсади баррасии масъалаҳои таъмини суботи молиявӣ, ошкор намудани хавфҳо дар низоми молиявӣ ва пешниҳоди тадбирҳои баҳри коҳиш додани хавфҳо қарори «Шурои миллии суботи молиявӣ» - ро соли 2018 таҳти №331 қабул намуд, ки он имрӯз фаъолияти худро мақсаднок ба роҳ мондааст. Кумитаи мазкур бо мақсади чораандешӣ аз таъсири манфии хавфҳои эҳтимоли ба низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарббарӣ намуда, қарорҳои саривақтӣ қабул менамояд, ки фаъолияти он дар шароити имрӯза барои ташкилотҳои қарзӣ низ мубрам мебошад.

Барои он ки ба вазъи фаъолият дар ташкилотҳои қарзӣ баҳои дурусту самарабахш дода шавад, дар бораи фаъолияти он маълумоти кофӣ ва воқеӣ доштан лозим аст. Талаботи асосие, ки дар айни замон ба иттилооти таҳлилшаванда гузошта шудааст, инҳо эътимодноки, мукаммалӣ, муттасилӣ ва муқоисашавандагӣ мебошад.

Вобаста ба фаъолияти устувори бонкҳо се намуди устувори молиявии онҳоро фарқ кардан мумкин аст:

- устувори муътадил, ки пардохт накардан ё ба таъхир мондани уҳдадориҳо ва даромаднокии устувор бо фаъолияти муътадил тавсиф мешавад;
- вазъи ноустувори молиявӣ, ки бо таъхири пардохтҳо, сари вақт иҷро накардани уҳдадориҳои муайян, сатҳи пасти даромаднокӣ ва монанди инҳо тавсиф мешавад;
- ҳолати бухрони молиявӣ, ки бо пардохт накардани мунтазам, мавҷудияти чашмраси қарзҳои батаъхирафта ва ғайра тавсиф карда мешавад.

Устувори молиявии бонкҳоро ҳамаи ҷонибҳои манфиатдори он, ба монанди саҳмдорон, роҳбарият, мизочон, ташкилотҳои контрагент, сармоягузoron, сохтори танзимкунанда ва давлат баҳо медиҳад. Одатан дар ин равандҳо маҷмуи нишондиҳандаҳо истифода мешаванд, ки онҳоро ба ду гурӯҳи калон тақсим кардан мумкин аст (ниг. ба расми 1.7.).

Расми 1.7. Таснифи устувори молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар алоқамандӣ бо хавфҳои қарзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Гурӯҳи якуми нишондиҳандаҳои молиявӣ барои устувории ташкилотҳои қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, чунки таъмини сифати баланди он гурӯҳи нишондиҳандаҳои дуҷумро ба низом медароранд.

Таснифоти дигареро, ки аз рӯйи моддаҳои дороиву уҳдадорихо дар расм овардаем, метавон онро низ ба гурӯҳҳо ҷудо намуд.

Барои моддаҳои дороихо:

- дороиҳои пардохтпазир (онҳо метавонанд барои ташкилоти қарзӣ бе талафоти назаррас бошанд, дар ҳолати зарурӣ ба пули нақд табдил дода шаванд);
- дороиҳои муҳлатнок (сандуқи қарзӣ ва сандуқи воситаҳои молиявие, ки дар бозор муомилот мешаванд);
- дороиҳои ғайриманқул (қарзҳои таснифшуда, сармоягузорӣ ва амволе, ки ба ташкилоти қарзӣ даромади доимии нақдӣ намеоранд).

Барои моддаҳои уҳдадорихо:

- уҳдадорихои ноустувор (захираҳои қарзии ташкилоти қарзӣ, ки метавонанд дар вақти дилхоҳ аз ҷониби мизочон бозпас гирифта шаванд);
- уҳдадорихои устувор (захираҳои қарзие, ки ташкилоти қарзӣ метавонад дар муддати барои худ муайян нигоҳ дошта бошад, аз ҷумла бақияи ҳадди ақал дар сурутҳисобҳои муомилоти мизочон);
- воситаҳои худӣ.

Дар маҷмӯъ, масъалаи ташкили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ доираи васеи таҳлилро фарогир мебошанд, ки он дар зербоби мазкур матраҳ гардид. Ҷиҳати таҳлили ҳамаҷонибаи хавфҳои қарзӣ услуби баъътидолномадаи баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ нақши муҳим мебозад. Бо ин хусусияти умда мо дар диссертатсия аз таҷрибаи хориҷӣ, ки ҳам ҷанбаи назариявӣ ва ҳам амалиро дар самти низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ фарогир аст, тамаркуз намудем. Таҳлилҳои гузаронидашуда имкон дод, ки услуби баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II арзёбӣ карда шуда, таҷрибаи як қатор мамлакатҳои хориҷӣ дар бораи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ омӯхта шаванд. Ҳамзамон, усулҳои хоси баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда арзёбӣ ва низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар

сатҳи глобалӣ тасниф карда шаванд, инчунин асоси алоқамандии хавфҳои қарзӣ бо устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ баён гардад.

Хулосаи боби 1

Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ, рушди динамикии иқтисодиёт, ба вучуд омадани бухронҳои молиявӣ, инчунин зарурати нигоҳ доштани устувории низоми молиявӣ дар ин шароит яке аз шартҳои асосии омӯзиши хавфҳо мебошанд. Дар шароити густариши чунин номуайяниҳои иқтисодӣ мавқеи хавф низ васеъ гардида, барои қабули қарорҳои мушаххас монеаҳо эҷод мекунад. Хавфи қарзӣ аз зумраи он хавфҳои молиявие мебошад, ки дар баҳши бонкӣ таъсиррасонии он ба фаъолият бе натиҷа набуда, дар баробари ин, сарчашмаи пайдоиши дигар хавфҳо низ шуда метавонад.

Дар боби мазкур баҳодиҳии хавфи қарзӣ вобаста ба донишҳои назариявӣ ва таҷрибаи амалии ҷойдоштаи дохиливу хориҷӣ, инчунин пояҳои концептуалии омӯзиш ва баҳодиҳӣ дар самти хавфҳои қарзӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва барои пешбурди таҳқиқот чун заминаи методии таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ хизмат мекунад:

1. Ҷонибдорӣ назарияи неоклассикӣ дар бораи фаҳмиши хавф ва шинохти номуайянӣ ҳамчун асоси пайдоиши хавф;
2. Арзёбии табиати иқтисодии хавф ва дар ин асос, пешниҳоди дарки мафҳуми “хавф”, таснифи аломатҳои хавф ва гурӯҳбандии он;
3. Муайянкунии мавқеи муаллиф дар баробари дигар таърифҳое, ки аз ҷониби олимон ва институтҳои молиявӣ назоратӣ дар бораи хавфҳои қарзӣ пешниҳод шудаанд;
4. Баҳодиҳии мавқеи хавфҳои қарзӣ дар низоми хавфҳои молиявӣ, таснифоти хавфҳои қарзӣ, муайянкунии омилҳои ба хавфҳои қарзӣ таъсиррасон ва таҳаввулоти рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ;
5. Арзёбии алоқамандии хавфҳои қарзӣ бо устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ;

6. Циҳати такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҷрибаи хориҷӣ омӯхта шуда, барои татбиқи онҳо услубу равишҳои зерин пешниҳод шудаанд, ба монанди:

- равишҳои баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II;
- таҷрибаи идоракунии хавфҳои қарзии як қатор кишварҳои хориҷӣ дар замони бухронҳои молиявӣ;
- усулҳои таҳлил ва баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда - 5C, скоринг, CAMELS, PARSER, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet.

БОБИ 2

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили ҳолати муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми муосири бонкӣ яке аз муҳимтарин соҳаи иқтисодии ҳар як давлати пешрафта маҳсуб меёбад ва дар бештари ҳолатҳо онро маҷозан ҳамчун рағҳои хунгарди иқтисодиёт низ арзёбӣ менамоянд. Нақши он дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ хеле бузург буда, ҳамаи дигаргуниҳое, ки дар низоми бонкӣ ба амал меоянд, аз ин ё он ҷиҳат ба иқтисодиёт таъсири мусбат ё манфии ҳудро мерасонанд. Аз ин лиҳоз, самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ рушди бемайлони низоми иқтисодиётро дар маҷмӯъ, таъмин менамояд.

Низоми бонкии Тоҷикистон ба мисли бисёр кишварҳои дигар аз ду сатҳ иборат буда, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” он аз Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои дигари қарзии молиявии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда иборат мебошад⁴². Бояд қайд намуд, ки сохтори ташкилии Бонки миллии Тоҷикистонро дастгоҳи марказӣ ва шӯъбаҳои минтақавии амалкунандаи он дар бар гирифта, ба сохтори ташкилотҳои дигари қарзии молиявӣ, бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузори хурд шомил мебошанд.

Нақши амалии низоми бонкӣ имрӯзҳо дар баҳши молиявии мамлакат аз идоракунии низоми пардохт ва ҳисоббаробаркуниҳо иборат аст. Бештари муомилоти тиҷоратии низоми бонкӣ тавассути пасандозҳо, сармоягузориҳо ва амалиёти қарздиҳӣ сурат мегирад. Аз дигар тараф, нақши низоми бонкиро дар рушди иқтисодиёт тавассути иҷрои чунин вазифаҳо метавон арзёбӣ намуд: амалигардонии сиёсати пулию қарзии давлат, ҷалбкунии маблағҳои муваққатан озод, азнавтасимкунии захираҳо аз доираи ҷалбшуда ба доираи истеҳсолот ва истеъмолот, инчунин нигоҳдории сарватҳои моддӣ ва молиявӣ. Низоми бонкии мамлакат ба воситаи амалиёти худ мувофиқи сиёсати пулию қарзии давлат ҳаракати гардиши пули нақдро танзим намуда, ба суръати муомилот, интишор,

⁴² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” 28.06.2011, №722

пешниҳоди умумии онҳо, аз ҷумла ба маблағи пули нақди дар муомилотбуда таъсир мерасонад. Ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун миёнаравҳои молиявӣ маблағҳои озоди аз пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷалбнамударо ба дигар ширкатҳо ва сохторҳои гуногуни истеҳсоли хизматрасонӣ ба таври пасдиҳӣ равона намуда, талаботи рӯзмарраи низоми молиявӣ иқтисодии мамлакатро қонеъ мегардонанд.

Барои арзёбии ҳолати низоми бонкӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди миллӣ дар ҷадвали 2.1. сохтори онро пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 2.1. - Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи субъекти низоми бонкӣ	Солҳо									Тағ. мут. 2022 / 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	138	123	104	84	79	75	69	63	64	-74
Бонкҳо	17	17	18	17	17	17	19	14	15	-2
Бонкҳои давлатӣ	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1
Бонкҳои ғайридавлатӣ	16	16	17	16	16	16	17	12	13	-3
Шумораи филиалҳо	344	355	353	266	250	247	252	194	207	-137
Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	894	1012	1157	1078	1050	1226	1241	1204	1205	311
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Ташкилотҳои маблағгузори хурд:	120	106	86	67	62	58	50	49	48	-72
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	42	39	38	27	25	22	18	18	19	-23
Шумораи филиалҳо	71	78	84	77	82	81	84	84	84	13
Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	238	223	263	251	286	274	260	269	262	24
Ташкилотҳои қарзии хурд	42	31	14	7	6	6	5	4	3	-39
Фондҳои қарзии хурд	36	36	34	33	31	30	27	27	26	-10
Дороиҳои маҷмӯи низоми бонкӣ, (млрд сомонӣ)	14,9	18,6	21,2	20,9	21,2	22,0	26,3	22,4	30,03	15,13
Таносуби дороиҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД, бо %	32,6	38,4	38,9	34,2	30,8	28,4	31,9	22,6	25,9	-6,7

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси омили расмии БМТ

Дар ҷадвали 2.1. тағйироти маҷмӯӣ аз рӯйи шумораи субъектҳои низоми бонкӣ ба мушоҳида мерасанд, ки он тағйирёбии мутлақро ифода мекунад. Аз рӯйи шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давраи таҳлилшаванда зиёда аз як маротиба, яъне 53,6 б.ф. қоҳиш ёфтаанд, ки сабаби асосии он, ин таъсири манфии омилҳои беруна ва бӯҳронҳои молиявӣ дар солҳои 2015-2018 мебошад, ки дар ин замина

БМТ ҳамчун мақоми танзимкунанда чораандешиҳоро ҷиҳати солимгардони низоми бонкии кишвар роҳандозӣ намуд, ки сиёсати гузариш “аз миқдор ба сифат” аз ҷумлаи онҳост. Тағйироти назаррас дар сохтор ба ташкилотҳои маблағгузори хурд рост меояд, ки дар давраи таҳлилӣ аз 120 адади соли 2014 ба 48 адад дар соли 2022 омада расидааст, ки он мунтаносибан ба 60 б.ф. коҳиш ёфтааст. Дар давраи таҳлилӣ новобаста аз коҳишёбии миқдори умумии ташкилотҳои қарзӣ воҳидҳои дигари сохтори он, аз ҷумла шумораи марказҳои хизматрасони бонкӣ рӯ ба афзоиш ниҳодааст, ки ин нишондод ҳам дар бонкҳо (34,8 б.ф.) ва ҳам дар ташкилотҳои маблағгузори хурд (10,1 б.ф.) ба мушоҳида мерасад. Дороиҳои низоми бонкӣ аз 14,9 млрд сомонӣ дар соли 2014 ба 30,03 млрд сомонӣ дар соли 2022 баробар гардид, ки афзоиши он зиёда аз 1 маротибаро ташкил медиҳад. Аз дигар ҷониб, афзоиши умумии дороиҳои низоми бонкӣ дар баробари ММД қонеъкунанда нест, чунки ҳамроҳ бо низоми бонкӣ рушди бемайлони дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мамлакат низ рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Таносуби дороиҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД дар давраи таҳлилӣ 20,6 б.ф. коҳиш ёфтааст, ки ин фаъолнокии низоми бонкиро дар рушди иқтисоди миллӣ наоқадар хуб арзёбӣ менамояд ва дар шароити имрӯза яке аз муаммоҳои ҷалталаб дар низоми бонкӣ маҳсуб меёбад.

Бо мақсади баҳодиҳии тамоюли рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ – сандуқи қарзӣ, амонатҳо (пасандозҳо) ва нишондиҳандаҳои вобаста ба онҳо мо дар ҷадвали 2.2. маводи таҳлилиро пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 2.2. - Динамикаи рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									Тағ. 2022 / 2014с., бо %.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ (млн сомонӣ)	9 783,2	11341,7	9 930	8 608,1	8 741,4	9 789,5	10 965,4	12 051,1	13 656,9	139,6
<i>бо пули миллӣ</i>	3905,8	4186,2	3810,2	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8089,5	9795,7	2,5мар.
<i>бо асъори хориҷӣ</i>	5877,4	7155,5	6119,7	5070,6	4828	4768,4	4594,8	3961,6	3861,3	65,9
Нисбат ба ММД, %	21,67	23,4	18,2	14,09	12,7	12,7	13,3	12,2	11,8	-9,87

идомаи ҷадвали 2.2.										
меъёри фоизи миёнавазн аз рӯи қарзҳо	21,69	27,1	30,02	29,28	20,51	20,48	18,93	20,65	20,87	-0,82
Бақияи амонатҳо (пасандозҳо) (млн сомонӣ)	6690,6	8613,5	9243,2	9283,5	9723,8	9742,2	11414,2	10159,3	15507,8	2,3мар.
Нисбат ба ММД., %	14,67	17,8	16,98	15,2	14,12	12,6	13,8	10,27	13,4	-1,27
Меъёри фоизи миёнавазн аз рӯи амонатҳо	2,11	1,17	2,65	2,78	6,38	6,84	6,36	6,59	9,19	7,08

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ БМТ оид ба омори баҳши воқеъ [Заҳираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/statistics/real_sector.php (санаи муроҷиат: 22.03.2023)

Чуноне аз маълумоти ҷадвали 2.2. бармеояд, рушди сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар давраи таҳлилӣ 39,6 б.ф.-ро нишон медиҳад, ки суръати рушди он ба 104,8% баробар аст. Бақияи сандуқи қарзӣ бо пули миллӣ нисбат ба асҳори хориҷӣ солҳои охир мавқеи устувортарро касб намуда, дар соли 2022 таносуби нишондиҳанда 71,7% аз бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкиро ташкил медиҳад, ки ин аз устуворгардии пули миллӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамчунин, афзоиши назарраси бақияи амонатҳо низ ба мушоҳида мерасанд, ки суръати афзоиши он дар давраи таҳлилӣ ба 112,5% баробар аст. Чунин тамоюли мусбат, аз ҷониби дигар, аз нишондиҳандаҳои сифатии арзёбӣ, “боварӣ ба низоми бонкӣ” мебошад, ки он дар ҳоли рушд қарор дорад. Қобили қайд аст, ки яке аз омилҳои асосии ҷалби амонатҳо (пасандозҳо) дар низоми бонкӣ солҳои охир ин иқдоми пешагирифтаи Ҳукумати кишвар оид ба расмикунонии маблағҳо вобаста ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авф бинобар қонунигардонии дороиҳо ва маблағҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад, ки натиҷаи самарабахши он дар ҷалби сармояи шаҳрвандон ба иқтисоди миллӣ хело муҳим мебошад. Нишондиҳандаи меъёри миёнавазнии фоизҳои амонат нисбат ба соли базисӣ 7 б.ф. афзуншавиро нишон медиҳад, ки ҳолати мазкур шароити мусоидро дар ҷалби маблағҳо бозгӯй буда, паёмадҳои он метавонад дар коҳишдиҳии фоизҳои қарзҳои бонкҳо заминаи мусоид фароҳам оварад.

Қиҳати арзёбии фаъолнокии низоми бонкӣ дар баҳши молиявии мамлакат нақши амалии онро аз рӯи идоракунии низоми пардохт мавриди таҳлил қарор медиҳем (диаг. 2.1.).

Диаграммаи 2.1. - Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (адад)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ 12 (245) 2015; 12 (281) 2018; 12 (293) 2019; 12 (305) 2020; 12 (315) 2021; 12 (329) 2022.

Чуноне аз диаграммаи 2.1. бармеояд, дар давраи таҳлилӣ аз рӯйи инфрасохтори пардохт кулли нишондиҳандаҳои он тамоюли мусбатро инъикос менамоянд, ки ин аз шароити хуби фароҳамовардаи низом баҳри беҳтаргардии хизматрасониҳои молиявӣ дар мамлакат шаҳодат медиҳад. Дар давраи таҳлилӣ микдори терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 86,4 б.ф., микдори терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 7,9 маротиба ва микдори банкоматҳо наздик ба 1,5 маротиба афзудааст. Ҳамчунин, бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар давраи таҳлилшаванда инфрасохтори ташкилотҳои қарзӣ динамикаи рушдбанда доштанд ва аз миёни воситаҳои дарҷёфта ҳисоббаробаркуниҳо тавассути QR-рамзҳо, ки динамикаи босуръати рушдро дорост, ҷойгоҳи хоссаро касб менамояд. Ҳамчунин, аз рӯйи микдори умумии қортоҳои пардохтии дар муомилот қарордошта аз 1107,1 ҳаз. дар соли 2014 ба 5060,6 ҳаз. адад дар соли 2022 баробар гардидааст, ки афзоиши он 3,6 маротибаро ташкил медиҳад. Аз омили асосии ба ин қараён мусоидаткунанда гузариши ТҚМ ба низоми муосири интиқоли маблағҳо “Моделҳои мутавозуни ниҳодии шаффофияти гардиши воситаҳои асъории Маркази миллии протсессингии интиқоли маблағҳо” мебошад. Ҳадаф аз гузариш ба ин низом

тақвият дар самти дастрасӣ, шаффофият ва усули ягона барои ҳама ТҚМ, муътадил нигоҳ доштани қурби пули миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ, пешгирии хавфҳои эҳтимолии асъорӣ, бартарафсозии омилҳои инсонӣ, беҳтарсозии нишондиҳандаҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар рейтинги байналмилалӣ, вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва бо ин восита коҳиш додани ҳиссаи пули нақд дар муомилот, беҳтар кардани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ, баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ, баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли чиҳати заминагузорӣ ба рушди низоми бонкӣ дар сатҳи сифатан наву муосир мебошад.

Таносуби рушди чунин инфрасохтори низоми бонкӣ дар шароити муосир сифати хуби хизматрасониҳо дар низом бозгӯӣ буда, шаффофияти амалиётҳо ва самаранокии фаъолияти онро таъмин ва ба ин восита ба устувории молиявии он мусоидат менамояд.

Дар асл устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи маълумоти миқдорӣ (нишондиҳандаҳои молиявӣ) муайян ва баҳо дода мешавад, лекин дар асоси тавсифоти тичоратӣ баҳодиҳии устувории молиявии бонкҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои сифатӣ амалӣ мегардад ва он нисбатан нозуктар ва ба ҷамъият содафаҳм аст, чунки дар шароити номуайяний ва буҳрон ба рақобатпазирии бонк хавфи зиёд ба бор меорад. Чунин ҳолат дар таҷрибаи бонкҳои муфлисгардидаи ватанӣ, ки сабаби он паёмадҳои буҳрони солҳои 2014-2015 мебошад, ба амал омад, ки маҳз “воҳима” воситаи ҷамъшавии мизочон дар назди бонкҳо барои гирифтани пасандозҳо гардид ва таъсири манфии он ба косташавии эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ оварда расонид.

Таҷрибаи нишон дод, ки таҳаввулот дар низоми бонкӣ, бамиёноии буҳронҳо ва дигар тағйироти дар иқтисодиёти мамлакат бавучудодада, сараввал, таъсири манфии худро ба баҳши молиявии мамлакат расонида, қисми осебпазири онро ҳалалдор ва дар бештари ҳолатҳо фалаҷ мегардонад. Барои ҳулосабарориҳои амиқ дар бораи осебпазириҳои ҷойдошта дар низоми бонкии кишвар шарҳи расмӣ ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ мувофиқи мақсад мегардад.

Тибқи хулосаи ниҳии гузориши комиссияи махсуси Конгресси ИМА оид ба таҳқиқи сабабҳои бӯҳрони дар соли 2008 ба вуқӯмада омилҳои зерин маҳз сабаби асосии ба вуҷуд омадани бӯҳрон гардид: ноқомӣ дар танзими молиявӣ, вайронкунии дар идоракунии корпоративӣ, ки боиси хавфҳои аз ҳад зиёд шуданд; қарзи аз ҳад зиёди хонаводаҳо; паҳнкунии васеи қоғазҳои қиматноки "экзотикӣ" (ҳосилаҳо); афзоиши низоми бенизоми "соҷафкан"-и бонкӣ⁴³. Бояд қайд намуд, ки Амрико ба иқтисодиёти ҷаҳон дар соли 2008 бо қарз, бахусус бӯҳрони ипотекаӣ (манзилӣ) ворид шуд ва дар нимаи дуюми соли 2008 барои бонкҳое, ки қарздиҳиро қатъ карданд, боиси бӯҳрони шадиди пардохтпазирӣ гардид. Дар натиҷа, як қатор ташкилотҳои молиявӣ, аз ҷумла бонкҳо муфлис гардиданд, ки таъсири худро ба низоми бонкии ҷаҳонӣ, аз ҷумла ба низоми бонкии Тоҷикистон расонид, ки анҷезаи он дар соли 2009 ба мушоҳида расид.

Хулосаи мухтасари гурӯҳи кормандони ХБА ва Бонки Ҷаҳонӣ оид ба арзёбии суботи молиявии низоми бонкии Тоҷикистон дар семоҳаи аввали соли 2008 "Дар маҷмӯъ, бонкҳо хуб сармоядор ва пардохтпазир боқӣ мемонанд, аммо тавсеаи босуръати сандуқи қарзии онҳо буферҳои (ҳимоятгарҳои) сармояро дар замоне ки идоракунии ва назорати низоми молӣ нигаронкунанда аст, зуд хароб мекунад. Ин зухуротро бодикқат назорат кардан ва ба онҳо посух додан лозим аст. Натиҷаи санҷишҳои фишороварии охир нишон медиҳад, ки устувории бонкҳо нисбат ба як соли пеш хеле пасттар аст"⁴⁴. Дар ин асос, бо тавсия ва пешниҳодҳои ХБА ва Бонки Ҷаҳонӣ заминаҳои меъёрии бонкдорӣ дар низоми ба талабот мувофиқ гардонид шуда, мавқеи Бонки миллии ҳамчун мақоми назоратиро танзимоти пурзӯр карда шуд. Чуноне, дар ҳисоботи БМТ давоми солҳои 2008-2009⁴⁵ мушоҳида мегардад, дар ин давра ба як қатор санадҳои меъёрии бахши бонкӣ, пеш аз ҳама, он меъёрҳое, ки хусусияти назоратии ТҚМ-ро инъикосгар

⁴³ Мировой экономический кризис. [электронный ресурс]. - URL: [\(https://ru.wikipedia.org/wiki/\(2008\)\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(2008)) (дата обращения: 08.10.2021).

⁴⁴ Международный Валютный Фонд. Оценка стабильности финансовой системы РТ. Декабрь 2008 года. Доклад МВФ по стране №08/371. [электронный ресурс]. - URL: <http://pdf.knigi-x.ru/21ekonomika/135322-1-respublika-tadzhikistan-ocenka-stabilnosti-finansovoy-sistemi-vklyuchaya-dokladi-soblyudeni.php> (дата обращения: 25.12.2021).

⁴⁵ Ҳисоботи БМТ аз 1-уми майи соли 2008 то 30-юми апрели соли 2009. – Душанбе. - С.38.

мебошанд, ба онҳо тағйирот ворид карда шуданд. Ҳамчунин, чиҳати татбиқи принципҳои Базелии самаранокии назорати бонкӣ ҳамкориҳои БМТ бо мақомоти назоратии кишварҳои дигар густариш ёфт. Дар соли 2010 Шартнома оид ба ҳамкорӣ байни мақомоти назоратии БМТ ва Бонки марказии Ҷумҳурии Ислонд Эрон (9 июли соли 2010) ва Комиссияи танзими фаъолияти бонкии Ҷумҳурии Халқии Хитой (25 ноябри соли 2010) баста шуд⁴⁶. Тадбирҳои андешидашудаи мақоми ваколатдори бахши бонкии мамлакат то андозае заъфҳои ҷойдоштаро дар низом бартараф ва таъсири манфии падидаҳои бухрониро дар ин давра пешгирӣ намуд.

Бухрони дар соли 2014 баамаломата бештар сабабҳои сиёсӣ иқтисодӣ доштанд. Дар натиҷаи якбора поён рафтани нархи нафт дар бозори ҷаҳонӣ, истихроҷи зиёди он дар дохили ИМА ва бар замми он, розӣ нагардидани кишварҳои аъзои узви ОПЕК барои коҳиши истихроҷи нафт сабаби бухрони ҷаҳонӣ гардид⁴⁷. Яке аз сабабҳои асосии бухрон ин аз ҷониби як қатор кишварҳои Ғарб ҷорӣ намудани таҳрим алайҳи Федератсияи Россия бар иллати мавқеи сиёсии он буд. Ин вазъ ба он оварда расонид, ки гардиши савдои берунаи Федератсияи Россия тамоили манфиро касб намояд ва беқурбшавии рубли русӣ ба миён ояд. Азбаски Федератсияи Россия яке аз шарикони асосии тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё аз зумраи шарикони стратегии рушд махсуб меёбад, аз ин хотир, таъсири бухрони бамиеномада ба иқтисодиёти кишвари мо низ, бахусус ба бахши бонкӣ, бенатиҷа намонд. Таъсири он дар бахши бонкӣ ба сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва ба тамоили афзоиши ҳиссаи қарзҳои ғайрифаволи он оварда расонид. Вобаста ба ин масъала И.Х. Давлатов дар мақолаи худ ҷораҳои ҷилавгирӣ ва вазифаҳои зиддибухронии низоми бонкиро мавриди таҳқиқ қарор додааст⁴⁸.

⁴⁶ Ҳисоботи солони БМТ барои соли 2010. – Душанбе. - С.21.

⁴⁷ Экономический кризис 2014 года в России и в мире: причины и последствия. [электронный ресурс].- URL: <https://promdevelop.ru/economy/ekonomicheskij-krizis-2014-goda-v-rossii-i-v-mire-prichiny-i-posledstviya/> (дата обращения: 16.10.2021).

⁴⁸ Давлатов, И.Х. Антикризисные задачи банковской системы и их решения / И.Х. Давлатов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2015. – № 1(48). – С. 129-137.

Арзёбии Бонки Чаҳонӣ чунин буд, ки “Баҳши бонкии Тоҷикистон дар соли 2014 рӯ ба заифӣ овард. Бисёре аз бонкҳо низ ба далели камбудии муҳлат бо пардохтпазирӣ рӯ ба рӯ ҳастанд ва бонкҳо барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти молӣ ба БМТ вобастагии бештари қарзҳои пардохтпазир доранд. Баҳши молиявии Тоҷикистон дар баробари шокҳо осебпазир боқӣ мемонад. Қарздиҳии мақсаднок дар солҳои 2009-2011, инчунин дар соли 2013 боиси бад шудани сандуқи қарзӣ аз таъсири манфӣ ба низоми идоракунии хавфҳо дар бонкҳо ва вазъи молиявии онҳо, коҳиши мустақилияти БМТ ҳамчун мақоми танзимкунанда, инчунин паст шудани фарҳанги рушдбандаи қарздиҳӣ гардид⁴⁹”. Баъд аз бӯҳрони соли 2014 суботи низоми бонкӣ ноустувор ва осебпазирии зиёди он боиси коҳиши эътимод ба низоми бонкӣ гардид. Сарчашмаҳои асосии осебпазирро дар ин давра хавфи қарзӣ концентратсия, дараҷаи баланди долларизатсия дар иқтисодиёт ва мавҷудияти камбудии дар қариб қарздиҳии бонкҳо ташкил меод, ки ин паҳлӯҳо дар зербоби минбаъда шарҳ ёфтаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви бевоситаи созмони бонуфузи ҷаҳонӣ - ХБА мебошад ва ҳамкориҳои дуҷониба миёни БМТ ва ХБА ҷиҳати таҳкими суботи молиявӣ дар кишвар ҳамеша дар мадди аввал қарор дорад, аз ин хотир, аз рӯйи нишондиҳандаҳои устувори молиявӣ (НУМ, FSI), ки аз тарафи ХБА пешниҳод гардидааст, таҳқиқоти минбаъдaro ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст. Бо таҳлилҳои муосир, ки дар таҷрибаи пешрафта мавриди истифода қарор доранд, баҳодиҳии самаранокии фаъолияти низоми бонкиро ибраз менамояд (ҷадвали 2.3.).

Ҷадвали 2.3. - Нишондиҳандаҳои устувори молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи нишондиҳандаҳо (бо фоиз)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Тағ. 2022 / 2014, бо %
Меъёри кифоятии сармоя										

⁴⁹ Группа Всемирного Банка. Отчет о программе партнерства группы Всемирного Банка и Республики Таджикистан. - 2015. – апрель. - С.3. [электронный ресурс]. - URL: <https://studylib.ru/doc/2496122/otchet-o-programme-partnerstva-gruppy> (дата обращения: 25.12.2021).

идомаи ҷадвали 2.3.										
Сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳо бо назардошти хавф баркашидашуда	16,6	13,1	17	22,9	22,1	19,9	18,2	23,4	25,3	8,7
Сармояи танзимшавандаи дараҷаи I нисбат ба дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда	4,2	10,6	26,7	28,1	29,2	26,3	23,5	19,0	19,1	14,9
Сифати дороиҳо										
Қарзҳои ғайрифайол тарҳи фондҳои ташаккулдода нисбат ба сармояи танзимшаванда	38,6	66,7	106	36,6	23,1	19	16,2	3,2	-0,5	-38,1
Қарзҳои ғайрифайол нисбат ба қарзҳои умумӣ	21,2	26,3	47,6	36,5	31,1	27	23,8	13,7	12,2	-9
Даромаднокӣ										
Даромаднокии дороиҳо (ROA)	-2,5	0,8	-2,8	0,5	1,9	2,1	2,5	1,1	5,9	5,9
Даромаднокии сармоя (ROE)	-14,4	5,5	-21	1,7	7	7,6	9,1	4,8	28,3	28,3
Даромади фоизи ҳолис нисбат ба даромади умумӣ	40,6	52,2	63,7	65,2	65,3	66,3	73,5	60,9	42,6	2
Хароҷоти ғайрифойзӣ нисбат ба даромади умумӣ	63,6	63,7	131	61,7	56	60,2	61,9	64,6	49,3	-14,3
Пардохтпазирӣ										
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ	20	24,1	30,9	30,1	30,8	27,7	30	31,9	43,4	23,4
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба уҳдадорҳои кӯтоҳмуддат	75,8	70,4	83,9	73,8	72,3	67,4	70,5	87,7	94,9	19,1
Ҳассосият ба хавфи бозорӣ										
Мавқеи қушодаи асъори ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда	1,7	-17	-10	-9,5	-9,6	-1,1	-12	4,7	2,3	0,6
Иловагӣ										
Сармояи тавозунӣ нисбат ба дороиҳои умумӣ	14,8	12,1	25,5	26,6	27	27,4	26,3	20,9	19,5	4,7
Қарзҳои калон нисбат ба сармояи танзимшаванда	80,1	140	132	72,2	62,9	71,8	73,5	68,0	53,5	-26,6
Даромад аз амалиётҳои савдо ва фӯруш нисбат ба даромади умумӣ	25,5	11,9	-6,5	11,2	15,7	14,3	6,1	7,8	1	-24,5
Хароҷоти кормандон нисбат ба хароҷоти ғайрифойзӣ	54,7	56,8	55,3	56,9	58,7	60	58,6	58,7	55	0,3
Амонатҳо нисбат ба сандуқи қарзии умумӣ	71,2	78,6	96,4	112	115	103	108	87,2	117	45,8
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ нисбат ба қарзҳои умумӣ	62,5	65,3	63,8	61	57,2	50,5	43,2	34,0	29	-33,5
Уҳдадориҳо бо асъори хориҷӣ нисбат ба уҳдадорҳои умумӣ	65,6	70	67,1	60,3	53,2	46,7	48,2	49,4	46,2	-19,4

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омили расмӣ БМТ www.nbt.tj, Гурӯҳи ҷаҳонии банки. Тоҷикистон - иқтисодӣ меморандум по стране. Май 2019. -С. 26

Аз нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 2.3. зикршуда аксар маврид ҷиҳати арзёбии устувории молиявӣ таваҷҷуҳ ба сифати сандуқи қарзӣ, даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE) рағона қарда мешавад. Ҷиҳати арзёбии устувории молиявӣ низоми бонкии кишвар таҳлили нишондиҳандаҳои онро бо як қатор кишварҳои ИДМ ба роҳ мемонем (ҷадвали 2.4.).

Чадвали 2.4. - Нишондиҳандаҳои устувории молиявии як қатор кишварҳои ИДМ, ба ҳолати 2021с.

Маълумоти охирини дастрас, кишварҳои минтақа (FSI) Фоиз, агар тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад	Номгӯи кишварҳо						
	Қазо-қистон	Қирғи-зистон	Тоҷи-қистон	Ўзбе-қистон	Укра-ина	Россия	Бела-рус
	2021Q2	2021Q2	2015Q3	2021M7	2021 Q3	2021Q3	2021Q2
<i>Нишондиҳандаҳои устувории молиявии (НУМ) асосӣ барои муассисаҳои амонатӣ</i>							
Сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда	27,0	24,6	16,1	18,4	22,0	12,5	17,2
Сармояи танзимшавандаи дараҷаи 1 нисбат ба дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда	21,3	21,6	13,5	15,2	15,7	9,7	13,9
Қарзҳои ғайрифайёл тарҳи фондҳои ташаккулдода нисбат ба сармояи танзимшаванда	6,1	13,4	34,9	3,6	21,9	12,5	18,8
Қарзҳои ғайрифайёл нисбат ба қарзҳои умумӣ	6,9	10,1	19,1	2,1	41,0	8,8	4,8
Тақсимооти соҳавии қарзҳо ба маблағи умумии қарзҳо							
Резидентҳо	98,5	99,6	100,0	100,0	96,1	90,3	99,7
Муассисаҳои амонатӣ	0,0	0,2	0,6	0,6	0,3	10,4	1,0
Бонки марказӣ		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Дигар корпоратсияҳои молиявӣ	5,2	1,1	0,2	0,2	0,6	9,0	4,3
Ҳукумати марказӣ	0,6	0,0	0,0	2,9	1,2	1,0	0,2
Корпоратсияҳои ғайримолиявӣ	45,0	52,5	57,5	75,0	73,1	43,8	69,3
Дигар соҳаҳои ватанӣ	47,6	45,8	41,7	21,3	20,9	26,2	25,0
Ғайррезидентҳо	1,5	0,4	0,0	0,0	3,9	9,7	0,3
Даромаднокии дороиҳо (ROA)	2,9	1,0	2,6	2,2	2,8	2,0	1,5
Даромаднокии сармоя (ROE)	23,2	5,5	18,5	10,3	21,7	17,5	10,6
Маржаи фоизӣ аз даромади умумӣ (Даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумӣ)	45,5	65,5	46,3	54,3	45,0	52,4	14,1
Харочоти ғайрифойзӣ нисбат ба даромади умумӣ	44,7	70,6	59,4	45,1	60,8	39,5	94,0
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ	40,6	29,9	22,4	15,4	69,1	22,9	15,8

идомаи ҷадвали 2.4.							
Дороиҳои пардохтназир нисбат ба уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	103,6	64,9	82,3	39,9	86,8	118,6	122,9
Мавқеи кушодаи асъори ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда	0,4	2,5	0,3	4,0	32,8	4,5	3,9
<i>НУМ-ии ҳавасмандгардонии муассисаҳои амонатӣ</i>							
Сармояи тавозунӣ нисбат ба дороиҳои умумӣ	12,7	17,6	12,9	13,1	11,7	10,0	14,2
Қарзҳои калон нисбат ба сармояи танзимшаванда	106,4	40,5	118,9	223,9	87,4	187,8	189,1
Тақсими ҷуғрофии қарзҳо ба маблағи умумии қарзҳо							
Иқтисодиёти дохилӣ	98,3			100,0	96,1		99,7
Иқтисодиёти пешрафта	0,3				3,9		0,2
Дигар бозорҳои рушдбанда ва кишварҳои рӯ ба инкишоф	1,4				0,1		0,1
Аз он ҷумла,							
Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ	0,0				0,0		0,0
Осиёи инкишофёфта	0,0				0,0		0,0
Ховари Миёна	0,1				0,0		0,0
Африқои ҷанубии Саҳрои Кабир	0,0				0,0		0,0
Нимкураи Ғарбӣ	0,0				0,0		0,0
Мавқеи умумии дороиҳо дар ҳосилаҳои молиявӣ ба сармоя	3,5	6,8	1,4	0,2	0,3		0,0
Мавқеи масъулияти умумӣ дар ҳосилаҳои молиявӣ ба сармоя	3,0	7,0	0,0	0,2	0,2		0,7
Даромади савдо ба даромади умумӣ	1,9	13,6	15,0	2,1	11,6	5,6	4,4
Хароҷотҳои кормандон нисбат ба хароҷотҳои ғайрифоидаӣ	23,5	51,5	48,1	45,2	37,1	91,5	6,4
Тафовут байни меъёри қарз ва меъёри пасандоз (нуқтаҳои базавӣ)	838,9				788,0	259,4	-119,8

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сомонаи расмии ХБА - НУМ (FSI), [Захираи электронӣ]. – URL: www.imf.org, <https://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA> (санаи муроҷиат: 06.12.2021.)

Самаранокии фаъолияти бахшҳои низоми молиявӣ устувории молиявии низоми бонкиро таъмин менамояд. Барои гузаронидани таҳлили муқоисавии (Benchmarking – “бенчмаркинг” вожаи ҳозиразамон ва мӯдест, ки дар паси он воситаи таҳлили бартариятҳои таҷрибаи муваффақи ягон ширкат ё мамлакати дигар қарор дорад) устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нави таҳлили муосирро истифода менамоем. Дар ҷадвали 2.4 маълумотро дар бораи устувории молиявии Тоҷикистон ва кишварҳои шароити иқтисодӣташон бо мо наздикро тибқи маълумоти омили расмии ХБА пешниҳод намудаем. Бояд зикр намуд, ки маълумотҳо давоми соли 2021-ро дар бар гирифта, аз он танҳо маълумоти мамлакати мо нисбатан кӯҳнатар мебошад. Бо ин мақсад барои муқоиса ва таҳлил ҳолати устувории молиявӣ бо истифода аз маълумоти ҷадвали 2.3 ва 2.4. таҳқиқоти худро ба роҳ монем.

Сараввал ба муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии НУМ, ки даромадноқӣ, пардохтпазирӣ ва сифати дороиҳоро дар бар мегиранд, диққати асосӣ дода мешавад.

Аз нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳо (ROA)-и низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҷадвали 2.3. оварда шудааст, рушди тамоюли мусбати он аз соли 2018 инҷониб ба назар расида, он нисбати нишондиҳандаҳои кишварҳои дар ҷадвали 2.4. пешниҳодшуда дар сатҳи миёна қарор дорад. Албатта, таъсири бухрони дар соли 2014 бавуқӯмада ва баъдан ноустувор гардидани фаъолияти ду бонки низомсоз (ҶСК “Агроинвестбанк” ва ҶСК “Тоҷиксодиротбанк”) тадриҷан таъсири худро дар умум ба низоми бонкии мамлакат расонида, нишондиҳандаи даромаднокии сармоя (ROE)-ро низ дар ин давра ба тамоюлҳои нисбатан манфӣ дар давраҳои муайян оварда расонидааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2014 ба -14,4% ва дар соли 2016 ба -21,0% баробар гардидааст. Дар семоҳаи охири соли 2021 ба 11,2% ва дар интиҳои ҳамин давра ба 4,8% баробар гардида, бо муқоиса нисбат ба мамлакатҳои дар ҷадвали 2.1.4 овардашуда дар сатҳи паст қарор дорад. Чуноне мушоҳида мегардад, дар нимсолаи аввали соли 2021 аз рӯйи ин нишондиҳандаи ROE Қазоқистон ба 23,2%, Қирғизистон 5,5%, Беларус ба 10,6% баробар мебошад. Аз рӯйи маржаи фоизӣ аз

даромади умумӣ дар нимсолаи аввали соли 2021 Қазоқистон 45,5%, Қирғизистон 65,5%, Узбекистон 54,3% ва дар семоҳаи охири соли 2021 Тоҷикистон 60,9%, Украина 45,0%, Россия 52,4%-ро доро мебошанд, ки ин маънои аз даромади умумӣ даромади ғоизии ҳолисро нишон медиҳад. Харочоти минималии ғайриғоизиро аз даромади умумӣ дар нимсолаи аввали соли 2021 Қазоқистон 44,7% ва дар семоҳаи охири ҳамин сол Россия 39,5%-ро доро мебошанд.

Пардохтпазирӣ нишондиҳандаҳои дороиҳои пардохтпазирро нисбат ба дороиҳои умумӣ ва уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат дар бар мегирад ва дар давраи таҳлилшавандаи низоми бонкии Тоҷикистон, ки дар ҷадвали 2.1.3 оварда шудааст, ҳар ду нишондиҳанда мавқеи афзуншавиро касб намудаанд. Пардохтпазирӣ умумӣ ба ҳисоби миёна, ки солҳои 2014-2021-ро дар бар мегирад, ба 27,8% баробар аст. Дар нимсолаи аввали соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ин нишондиҳанда ба 37,4%⁵⁰, Қазоқистон 40,6%, Қирғизистон 29,9%, Узбекистон 15,4%, Беларус 15,8% ва ҷуноне дар ҷадвали 2.4. дида мешавад, дар семоҳаи охири соли 2021 Федератсияи Россия 22,9 ва аз рӯи ин нишондиҳанда Украина 69,1%-ро ташкил медиҳад. Аз рӯи нишондиҳандаи пардохтпазирӣ ҷорӣ дар давоми соли 2021 Беларус 122,9%, Россия 118,6%, Қазоқистон 103,6, Тоҷикистон 87,7% ва Узбекистон 39,9% доранд.

Дар нимсолаи аввали соли 2021 аз рӯи қарзҳои таснифшуда Қазоқистон 6,9%, Қирғизистон 10,1%, Узбекистон 2,1%, Беларус 4,8% ва дар семоҳаи охири соли 2021 Россия 8,8%, Украина 41,0% ва Тоҷикистон ба 14,9%-ро рӯи қарзҳои ғайрифаъол нисбат ба қарзҳои умумӣ доро мебошанд.

Тибқи муқаррароти Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ” БМТ меъёрҳои мақбули ҳатмиро қабул намудааст, ки меъёри кифоятии сармоя аз ҷумлаи онҳост. Мувофиқи ин санади меъерӣ талабот оид ба сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳо бо назардошти хавф баркашидашуда (К1-1) на камтар аз 12% ва барои сармояи танзимшавандаи дараҷаи 1 нисбат ба дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда (К1-2) ба андозаи на камтар аз

⁵⁰ Нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. URL: https://nbt.tj/files/suboti-moliyavi/2021_new/FSI_2Q_2021_tj.pdf (санаи мурочиат 17.12.2021)

10% муқаррар карда шудааст⁵¹. Бояд қайд намуд, ки талаботи Базел II-ро низ дар зербоби 1.3.-и диссертатсия дар бораи меъёрҳои мақбул дида баромадем. Чуноне аз ҷадвали мушоҳида мегардад, риояи меъёрҳои он аз ҷониби кишварҳои овардашуда аз андозаи муқарраршуда зиёд мебошад, ки сармояи тавозунӣ нисбат ба дорониҳои умумӣ аз ҷумлаи он аст.

Аз рӯйи тақсими қарз ба соҳаҳо маҷеи намоёнро корпоратсияҳои ғайримолиявӣ ва соҳаҳои ватанӣ ишғол намудаанд, ки ин тақсими дар тамоми кишварҳои дар ҷадвал овардашуда мушоҳида мегардад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда аз рӯйи НУМ-и кишварҳои дар ҷадвали 2.4. овардашуда нишон медиҳанд, ки низоми бонкии Қазоқистон нисбати дигар кишварҳо устувор мебошад. Ошкорсозии чунин ҳолат бо роҳи баҳисобгирии НУМ-и асосӣ, ба монанди даромаднокӣ, пардохтпазирӣ ва сифати дорониҳо ба роҳ монда шуда, дар охир аз рӯйи нишондиҳандаҳои ҷамъшуда вариантҳои оптималӣ дар байни Қазоқистон, Россия ва Ўзбекистон маҳз Қазоқистон интихоб карда шуд. Ин маънои онро дорад, ки мо аз таҷриба ва методу равишҳои фаъолияти низоми бонкии Қазоқистон ба таври самаранок бояд истифода намоём.

Дурустии интихоби варианти қабулкардари мо метавонем дар асоси маълумоти ҷадвали 2.5., ки маълумоти даромаднокии дорониҳо ва сармояи низоми бонкии кишварҳои мавриди омӯзиш қарордоштари инъикос мекунанд, асоснок намоём.

Ҷадвали 2.5. - Нишондиҳандаҳои даромаднокии дорониҳо ва сармояи низоми бонкии як қатор кишварҳои ИДМ, (бо фоиз)

Номи кишварҳо	НУМ, FSI	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Тағ. 2022 / 2014, бо %
Қазоқистон	ROA	2,88	1,65	1,94	0,15	3,16	3,8	2,95	3,96	4,2	1,32
	ROE	22,99	13,39	17,9	1,3	25,6	29,5	23,2	32,4	30,7	7,71
Қирғизистон	ROA	2,6	1,5	0,6	1,2	1,6	1,3	0,9	1,3	6,4	3,8
	ROE	18,7	10,8	3,1	7,4	9,6	7,7	5,5	6,5	32,6	13,9
Тоҷикистон	ROA	-2,5	0,8	-2,8	0,5	1,9	2,1	2,5	1,1	5,9	5,9
	ROE	-14,4	5,5	-21	1,7	7	7,6	9,1	4,8	28,3	28,3
Ўзбекистон	ROA	*	2	2	1,9	1,7	2	2,3	1,3	2,5	2,5
	ROE	*	17,5	17,9	17,1	13	16,9	10,3	6,1	13,3	13,3

⁵¹ Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ” №550 аз 19.10.2009 сол ва бо илова аз 12.11. 2019 с.

ИДОМАИ ЧАДВАЛИ 2.5.											
Украина	ROA	-4,24	-5,5	-12,5	-1,8	1,6	4,7	2,8	4,5	1,5	1,5
	ROE	-32	-65,5	-122,2	-15	14,6	37,55	21,7	35	11	11
Россия	ROA	1,9	0,9	0,3	1,2	1	1,5	1,8	2,1	0,2	-1,7
	ROE	15,2	7,9	2,3	10,3	8,3	13,8	16,2	21,1	1,8	-13,4
Беларус	ROA	2,1	1,7	1,2	1,9	2	2	1,4	1,9	2,7	0,6
	ROE	15,3	13,5	9,4	13,1	13,5	13,4	10,2	12,8	16	0,7

*-маълумот дастрас нест;

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти адабиёти⁵²

Чуноне дар чадвали 2.5. мушоҳида мегардад, аз рӯйи нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ (ROA, ROE) низоми бонкии Қазоқистон динамикаи мунтазам афзояндаро инъикос мекунад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои зикршуда дар давраи таҳлилшаванда Украина дар сатҳи паст қарор дорад, ки сабаби асосии он, ин вазъи сиёсии кишвар маҳсуб меёбад. Баъдан, дар давраи таҳлилшаванда низоми нисбатан осебпазир ба Тоҷикистон марбут аст, гарчанде солҳои охир таъмини ҳадди аксари нишондиҳандаҳо мушоҳида гарданд ҳам, ҳисоби миёнаи он бо муқоиса дар сатҳи паст қарор дорад.

Тибқи хулосаи ҷамъбастии кормандони (миссия)-и ХБА мувофиқи **Моддаи IV** моддаҳои Созишномаи ХБА оид ба истифодабарии захираҳои ХБА бахши молиявӣ дар семоҳаи охири соли 2021 чунин арзёбӣ гардидааст, “Чораҳои дастгирии БМТ суботи низоми бонкиро дастгирӣ намуда, ба афзоиши қарзҳои бахши хусусӣ дар давраи пандемия мусоидат намуданд. БМТ иҷозатномаи ду бонки қаблан низомсоз (ҚСК “Тоҷиксодиротбанк” ва ҚСК “Агроинвестбанк”)-ро

⁵² Национальный банк Казахстана. Индикаторы финансовой устойчивости. [электронный ресурс]. - URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/indikatory-finansovoy-ustoychivosti>; (дата обращения: 30.03.2023)

<https://finreg.kz/?docid=1467&switch=russian>; (дата обращения: 30.03.2023)

<https://www.nbrb.by/statistics/financialcapability/?m=stat>; (дата обращения: 30.03.2023)

Национальный банк Украины. Статистика финансового сектора, показатели финансовой устойчивости. [электронный ресурс]. - URL: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-financial/data-sector-financial#4fsi> (дата обращения: 05.04.2023)

Национальный банк Кыргызской Республики. Индикаторы финансовой устойчивости <https://www.nbkrg.kg/>;

Центральный банк Российской Федерации. Индикаторы финансовой устойчивости. www.cbr.ru;

Мирошниченко О.С. Рентабельность банковского сектора России в посткризисный период [электронный ресурс]. - URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41158555> (дата обращения: 05.04.2023);

Центральный банк Республики Узбекистан. Индикаторы финансовой устойчивости. www.cbu.uz;

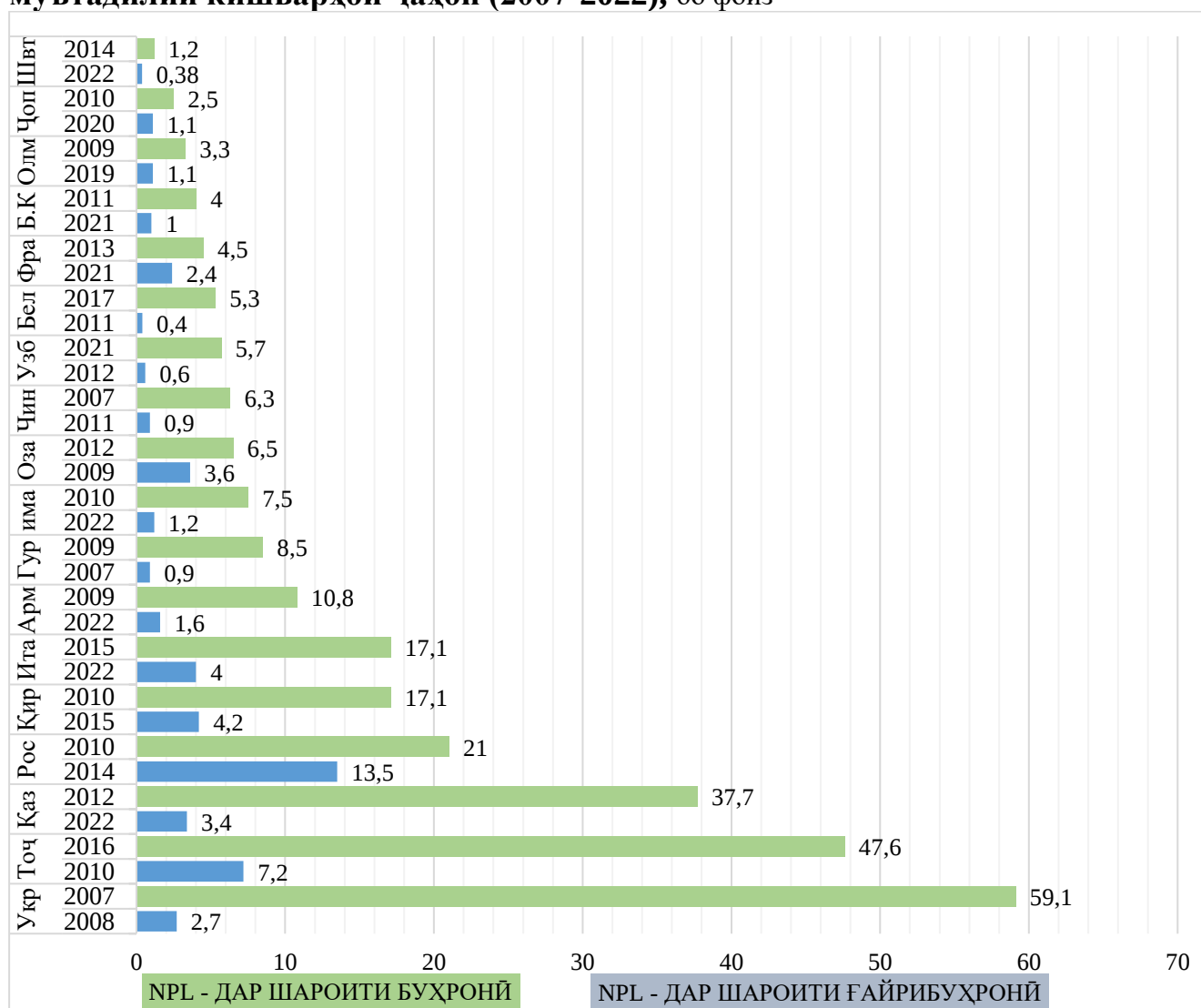
Бонки миллии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои суботи молиявии низоми бонкӣ. www.nbt.tj;

Гуруҳи бонки Ҷаҳонӣ. Таджикистан. Экономический меморандум по стране. Содействие потенциалу роста Таджикистана. Май 2019. - С.26.

бозхонд ва ба ин васила, ба барҳамдиҳии онҳо шуруъ кард. Нишондиҳандаҳои маҷмуии сармояи умумии бонкҳо беҳтар гардид. Новобаста аз ин, афзоиши долларикунонӣ, коэффитсиентҳои қарзҳои ғайрифавол ва хавфҳои концентратсия осебпазири калидӣ боқӣ мемонанд, ки заифии меросиро дар идоракунии корпоративӣ, идоракунии хавфҳо ва назорат инъикос мекунад⁵³”.

Бо мақсади мавқеъгирӣ дар бораи таҷрибаи пешқадами хориҷӣ дар самти низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ба нишондиҳандаҳои қарзҳои таснифшудаи низоми бонкии кишварҳои ҷаҳон рӯй меорем (ниг. ба диаг. 2.2.).

Диаграммаи 2.2. - Ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол дар шароити буҳронӣ ва муътадили кишварҳои ҷаҳон (2007-2022), бо фоиз

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Коэффициент неработающих кредитов | Экономические индикаторы | ЦЭИК (ceicdata.com)

⁵³ Ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ [Захтраи электронӣ]. URL: - <https://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA > (санаи муроҷиат:10.05.23.)

Маълумоти қарзҳои таснифшуда дар диаграммаи 2.2. вобаста ба ду шароит - бухронӣ ва ғайрибухронӣ дар давоми солҳои 2007-2022 таҳия шудааст. Ҳамчунин, маълумоти иловагиро дар бораи раҳӣ аз шароити бухронӣ ин ҷо илова намудан қобили қабул аст, ки он ба гурӯҳҳои то як сол, як-ду сол, ду то чор сол ва аз чор то шаш солро дар бар мегиранд. Ба кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ дар онҳо устувор мебошад, инҳо дохил мешаванд (бартарафкунии қарзҳои таснифшуда то як сол): Шветсия, Чопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса, Чин ва ИМА;

Аз кишварҳои рӯ ба инкишоф, ки низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи хуб қарор дорад (бартарафкунии қарзҳои таснифшуда як-ду сол): Беларус, Ўзбекистон, Озарбойҷон ва Гурҷистон;

Аз рӯйи ин намуди маълумоти таҳлилий ва вобаста ба навъҳои таснифбандишуда тавсия карда мешавад, ки истифодаи таҷрибаи кишварҳои қайдшуда мувофиқ мебошанд.

Чуноне маълумоти ҷадвали 2.3. бозгӯянд, низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир мунтазам муътадили НУМ-и худро нигоҳ медорад, лекин новобаста аз он бо таъя аз арзёбии ниҳодҳои байналмилалӣ оид ба низомии бонкӣ ва таҳлилҳои гузаронидашуда қайд намудани як қатор самтҳои осебпазири он, ки ҳанӯз ҳам мушкилот боқӣ мондааст, бамаврид мебошад.

Самтҳои осебпазирӣ:

➤ сифати сандуқи қарзии низомии бонкӣ гарчанде бо ҷораҳои андешидашуда, яъне мукамал гардидани сохтори низомии бонкӣ вобаста ба барҳам хӯрдани ташкилотҳои мушкилотдор ва коҳишёбии ҳаҷми қарзҳои ғайрифавол дар аксар ташкилотҳои қарзӣ, ки ҳаҷми қарзҳои ғайрифавол нисбат ба қарзҳои умумӣ (30 >) ба андозаи 12,2% дар охири соли 2022-ро ташкил медиҳад, ҳоло ҳам нигаронкунанда боқӣ мемонад;

➤ таҷаммуи қарзҳо дар соҳаҳо;

➤ таносуби барзиёди долларикунонӣ;

➤ зиёдшавии манбаъҳои кӯтоҳмуддати захираҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ;

➤ тадбирҳои бартарафкунии камбудихо дар ҳисоботҳои аудиторӣ.

Хулоса, дар шароити муосири низоми иқтисодӣ нақш, аҳаммият ва мавқеи низоми бонкӣ бо тамоми сохторҳои иқтисодӣ алоқамандии зич пайдо намуда, вобастагии бештари он ба низоми молиявӣ асос меёбад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба солҳои қаблӣ бо мақсади таъмини суботи низоми иқтисодии мамлакат мавқеи худро устувор гардонидаст, ки ҳолати мазкур аз баъътидолоии сохтори низоми бонкӣ, рушди низоми пардохт ва бехтаргардии аксар НУМ-ии он бармеояд. Новобаста аз ин, ҳиссаи дорониҳои низоми бонкӣ дар ММД рӯ ба коҳишёбӣ овардааст, ки ин ҳолат мушкилоти рӯзмарра дар низом ба ҳисоб меравад ва яке аз механизмҳои ҳалли ин мушкилот мукамалгардонии муносибатҳои қарзӣ ва рушди бозори қарздиҳии бонкӣ маҳсуб меёбад.

2.2. Нишондиҳандаҳои таҳлилии баҳодиҳии хавфҳои қарзии низоми бонкӣ

Таҳлили хавфҳои қарзӣ зинаи нахустини идоранамоии он буда, иттилооти пурра ва саҳеҳро тақозо мекунад. Аз пуррагӣ ва саҳеҳии манбаъҳои иттилоотӣ зинаҳои дигари идоранамоии хавфҳои қарзӣ ва самаранокии қарори мушаххаси қабулшуда аз онҳо вобаста аст. Бинобар ин, шарҳи овардашуда ногузирии аҳаммияти манбаъҳои иттилоотиро дар чараёни таҳлил собит месозад.

Ҳисоботдорӣ воситаи муҳимми идоракунии мебошад, ки натиҷаҳои фаъолияти бонк, амвол ва вазъи молиявии он, риояи интизоми молиявии бонк ҳангоми иҷрои амалиёти пешбиникардаи оиннома, мавҷудияти манбаъҳои дахлдори маблағ барои иҷрои саривақтии уҳдадориҳо дар он таҷассум меёбанд. Ҳисоботи молиявӣ усули ҷамъбаст ва ба даст овардани нишондиҳандаҳои ниҳой дар давраи ҳисоботӣ буда, вазъи молиявии субъектро нишон медиҳад. Ин низоми маҷмуи нишондиҳандаҳои иқтисодии ба ҳам алоқаманд дар фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ дар давраи ҳисоботӣ буда, он барои соли тақвимӣ таҳия карда мешавад. Ба ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ, ки муҳимтарини онҳо ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ), ҳисобот оид ба фоида ва зарар, ҳисобот оид ба ҳаракати пули нақд, ҳисобот оид ба тағйирёбӣ дар сармоя

ва хулосаи аудиторӣ, ки муайянкунандаи вазъ ва дурнамои фаъолияти онҳо мебошад, дохил мешаванд.

Дар баробари ин ҳисоботҳо инчунин, Ҳисоботи ягонаи фаъолияти бонк (UBPR)⁵⁴ мавҷуд аст, ки воситаи таҳлилӣ буда, бо мақсади анҷом додани назорати бонкӣ, санчиш ва идоракунии пешбинӣ шудааст. Он метавонад, инчунин, барои идоракунии рушд, дороиҳо ва уҳдадориҳои бонк истифода шавад. UBPR воситаи самаранокест барои бонкдорон ва нозирони бонк, ки мехоҳанд вазъи молиявии як бонки мушаххасро бифаҳманд ва аз ин рӯ, метавонад барои нигоҳдорӣ ё барқарор кардани вазъи молиявии бонк истифода шавад. Дар шакли мухтасар, он таъсири қарорҳои идоракунии ва шароити иқтисодиро ба натиҷаҳои фаъолияти бонк ва таркиби тавозун нишон медиҳад. Маълумот дар бораи фаъолият ва таркиби дар ҳисобот овардашуда метавонад барои арзёбии мувофиқати даромад, пардохтпазирӣ, сармоя, идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо ва идоракунии рушд истифода шавад. Бо пешниҳоди ҳисоботи ягонаи бонкӣ (UBPR) аз тарафи ТҚМ, БМТ индикаторҳои калидии молиявиро коркард намуда, пешниҳод менамояд, ки барои баҳодихӣ ва рушди минбаъдаи стратегияи иқтисоди миллӣ нақши муҳим дорад.

Бояд қайд намуд, ки низоми муосири назорати бонкӣ “FINA International” аз соли 2005 инҷониб дар БМТ амал мекунад⁵⁵ ва дар доираи ин низом ТҚМ муваззаф гардидаанд, ки ҳисоботи мутамаркази молиявии худро (дар шакли FinA) ба Департаменти назорати бонкии мақоми танзимгар пешниҳод намоянд. Маҷмуан, аз як тараф, воситаҳои баҳодихӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ агар ҳамчун ҳисоботҳои молиявӣ баромад кунанд, аз тарафи дигар, вобаста ба омилҳои таъсиррасон воситаҳои мухталифи таҳлил ва идоракунии хавфҳои қарзӣ мавҷуданд, ки барои қарзгири инфиродӣ ё гурӯҳи қарзгирон истифода бурда мешаванд.

⁵⁴ Финансовая энциклопедия. Единый отчет о деятельности банка (UBPR) [Захираи электронӣ]. - URL: <https://nesrakonk.ru/uniform-bank-perf/> (санаи муроҷиат 27.03.2021с.)

⁵⁵ Бонки миллии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. - URL: <https://nbt.tj/tj/news/9777/> (санаи муроҷиат 27.03.2021)

Дар ҳар мамлакат вобаста ба омилҳои таъсиррасон воситаҳои гуногуни ҷирирасон барои назорат ва идоракунии хавфҳои қарзӣ мавҷуданд. Аз ҷумла, манбаи ягонаи маълумот, ҳамкориҳои ТҚМ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бюрои таърихи қарзӣ, суғуртанамои хавфҳо, гарав ва ғайра ба онҳо мансубанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои ташкилотҳои қарзӣ бо Бюрои таърихи қарзӣ ва як қатор ниҳодҳои давлатӣ ба роҳ монда шудааст. Пас, қайд кардан ба маврид аст, ки воситаи дигари муайянкунии хавфҳои қарзӣ ё ҳамчун манбаи иттилоот барои баҳодихӣ ва таҳлили хавфҳои қарзӣ ҳисоботи вазъи молиявии бонкҳо ва Бюрои таърихи қарзӣ низ истифода бурда мешаванд.

Дар амалияи байналхалқӣ соли 2001 аз тарафи Ширкати байналмилалӣ молиявӣ (IFC) Барномаи рушди бюрои ҷаҳонии қарзӣ бо дастгирии Бонки Ҷаҳонӣ таҳия ва амалӣ гардид.⁵⁶

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санади танзимкунандаи муносибатҳои қарзӣ ва бюрои таърихи қарзӣ ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” мебошад. Таърихи қарз ин иттилооти мусбат ё манфии иҷрои ухдадорихои субъекти таърихи қарз аз рӯи шартномаест, ки дар Бюрои таърихи қарз нигоҳ дошта мешавад⁵⁷. Бюрои қарзӣ унсурҳои муҳими инфрасохтори молия буда, ба беҳтарсозии дастрасӣ ба манбаҳои молиявӣ мусоидат мекунад ва аз ин лиҳоз, барои ҳар ТҚМ донишдони масъулиятнокии қарзгиранда муҳим мебошад.

У.С. Ҳикматов ва М.С. Ҳикматов дар мақолаи худ қайд менамоянд, ки бюрои қарзӣ дар қишрҳои хавфҳои қарзӣ нақши асосӣ доранд. Бюрои қарзӣ барои қишр додани хавфҳои қарзӣ, пеш аз ҳама, тавассути пешниҳоди ҳам маълумоти ҷорӣ ва ҳам маълумоти таърихӣ дар бораи ҷи гуна пардохт кардани ухдадорихои истеъмолкунанда (қарзгиранда) мусоидат мекунад⁵⁸.

⁵⁶ Международная финансовая корпорация. Справочник по кредитным бюро. - 2006. - С.5-7.

⁵⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” 26.03.2009с.

⁵⁸ Ҳикматов, У.С. Необходимость и значение кредитного бюро в сокращении рисков микрофинансирования / У.С. Ҳикматов, М.С. Ҳикматов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2013. – Т. 13. - № 2. – С. 23.

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ду ташкилоти Бюрои таърихи қарзӣ амал мекунад, ки инҳо: - ҶДММ “Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон” ва ҶДММ “Бюрои таърихи қарзии Сомониён”⁵⁹ мебошанд. Фаъолияти чунин ташкилотҳо дар кишвар бо дастрасӣ ба иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба амалӣ намудани фаъолияти бюрои таърихи қарз роҳандозӣ мегардад. Мақсади фаъолияти чунин ташкилотҳо ҷамъоварии маълумоти субъектҳои таърихи қарз (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) буда, ҳангоми мурочиати истифодабарандагони он (бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузории хурд, ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ, инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба қарз мол мефурӯшанд ва хизмат мерасонанд) ҳисоботи қарз пешниҳод мегардад. Фаъолияти чунин ташкилотҳо бо бюроҳои қарзӣ аз рӯйи шартномаи хизматрасонӣ ба танзим дароварда мешавад. Фаъолияти бюроҳои қарзиро бошад, мақоми ваколатдори давлатӣ - БМТ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” ба танзим медароранд, ки дар асоси чунин принципҳо амал менамоянд:

- баробарии ҳамаи субъектҳои таърихи қарзӣ;
- истифодаи мақсадноки иттилоот, манбаи маълумоти таърихи қарз ва низоми иттилоотӣ;
- махфӣ нигоҳ доштани маълумот;
- таъмини ҳифзи манбаи маълумоти қарз ва низоми дахлдори системаҳои иттилоотӣ ва ғ.

Маълумоте, ки ба системаи иттилоотии бюрои қарзӣ аз тарафи таъминкунандагон ворид мегардад, ин ном ва насаби қарзгиранда, агар шахси ҳуқуқӣ бошад, номи ширкат, рақами мушаххаси андозсупоранда, ҳаҷми маблағ, муҳлати гирифтани қарз ва вақти пардохти он, инчунин дигар маълумот тибқи мувофиқаи тарафҳо сабт мегардад. Бюрои таърихи қарзӣ маълумотро дар муддати панҷ соли пас аз рӯзи гирифтани иттилооти охирин нигоҳ медорад.

⁵⁹ Иттилоот дар бораи Бюроҳои таърихи қарзии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. - URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/credit-histories-bureau.php (санаи мурочиат 27.03.2021)

Бо таҳлилҳои гузаронидаи ҶДММ “Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон” ба ҳисоби миёна дар Тоҷикистон аз даҳ ду ҳиссаи қарзгирандагон дар як вақт бо ду ва ё зиёда аз ин ташкилотҳои молиявӣ ҳамкорӣ мекунанд⁶⁰. Ин нишондод исботи он аст, ки нақши Бюрои таърихи қарзӣ чӣхати бароҳмонии таҳлилҳои саҳеҳи қарзӣ, чи аз тарафи мутахассисони қарзӣ ва чи аз ҷониби Кумитаи қарзии ташкилотҳои қарзӣ, муҳим мебошад ва ҳангоми қабули қарор оид ба пешниҳоди қарз таҳлили дуруст бароварда, розигиро барои пешниҳоди қарз баён менамоянд.

Сиёсати қарзии ҳар як бонк ҳуҷҷати асосиест, ки стратегия ва тактикаи фаъолияти қарзии онро муайян мекунад. Инчунин, он мақсад ва принципҳои фаъолияти қарздиҳии бонк, шартҳои таъмини маблағгузорию ба мизочон, тартиби баррасии раванди мурочиатҳои қарзӣ, қабули қарору қори минбаъда бо маҳсулоти қарзӣ ва раванди қарзиро ба танзим медарорад.

Санадҳои меъёрии дохилии бонк, ки сиёсати қарзии бонкро танзим менамоянд, аз ҷониби Шурои нозирон тасдиқ карда мешаванд. Дар асоси сиёсати қарзӣ ҳуҷҷатҳои меъёрии дохилии бонк оид ба қарздиҳӣ таҳия мешаванд. Мақсади сиёсати қарзии бонк муайянсозии самтҳои асосии фаъолияти қарзии бонк мувофиқи стратегияи умумии рушди он, инчунин таъмини идоракунии самараноки раванди қарзӣ мебошад. Вазифаи асосии сиёсати қарзӣ муайянсозии принципҳои умумии қарздиҳӣ дар соҳаи фаъолияти қарзии бонк ва принципҳои асосии идоракунии хавфи қарзӣ мебошад.

Сиёсати қарзии бонк бояд ба талаботи бонки марказӣ ва мақомоти танзимкунандаи кишваре, ки бонк дар он ҷойгир аст, инчунин ба талаботи байналмилалӣ, ки фаъолияти бонкиро танзим мекунад ва раванди қарздиҳиро бевосита пеш мебаранд, ҷавобгӯӣ бошад.⁶¹

Тибқи муқаррароти Дастурамали №255 “Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ” дар ташкилотҳои қарзӣ барои амалӣ

⁶⁰ КРИФ – КИБТ. Новый расширенный скоринг. [электронный ресурс]. - URL: <https://www.cibt.tj> (дата обращения: 27.03.2021).

⁶¹ Стахович, Л.В. Модель финансового регулирования и надзора при реализации практики ответственного кредитования: механизмы и инструменты / Л.В. Стахович, Е.В. Семенова, Л.Ю. Рыжановская // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2015. - №13 (247). - С.30.

намудани сиёсати қарздиҳӣ бо Қарори Шурои нозирон, Кумитаи қарзии саридора ташкил карда мешавад. Дар баробари ин, саридораи бонк дар асоси санадҳои меъёрии дохилӣ барои филиалҳои худ кумитаҳои қарзӣ ташкил карда, бо ин восита барои амалисозии сиёсати қарздиҳии филиалҳо талабот муқаррар мекунад.

Бо мақсади сари вақт ошкорсозӣ, андозагирӣ, назорат ва мониторинги хавфҳо дар ташкилотҳои қарзӣ вобаста ба қарори Шурои нозирон Кумитаи идоракунии хавфҳо ташкил карда мешавад, ки он бевосита зертобеи Шурои нозирон мебошад. Мувофиқи Дастурамали №247 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” таъсиси чунин Кумита барои ташкилотҳои қарзии низомсоз, ташкилотҳои қарзии эҳтимолии низомсоз ва ташкилотҳои маблағгузории хурди низомсоз ҳатмӣ мебошад. Дигар ТҚМ мустақилона оид ба таъсиси Кумитаи идоракунии хавфҳо қарор қабул мекунад. Дар амалия идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ-и кишвар, дар ҳоле ки Кумитаи идоракунии хавфҳо ташкил гардидааст, он ваколатдор буда, дар ҳоли набудани он Кумитаи аудит ваколатдор мебошад. Яъне воҳиди ваколатдори (мақоми иҷроия)-и ТҚМ барои ошкорсозӣ, андозагирӣ, назорат, мониторинг ва минимизатсияи (коҳиши) хавфи қарзӣ метавонад дар асоси меъёрҳои амалкунандаи низоми бонкии Тоҷикистон санади дохилиширкати “Сиёсати идоракунии хавфи қарзӣ”-ро тасдиқ намояд, ки он чараёни идоракунии хавфи қарзиро дар ТҚМ ба низом медарорад.

Барои таҳлили хавфҳо КБНБ принципҳои муайянеро пешниҳод намудааст, бар замми ин, рейтингҳои байналмилалӣ ва дохилӣ мавҷуданд, ки барои таҳлили ҳамаҷониба нигаронида шудаанд ва бонкҳо метавонанд аз он истифода баранд. Рейтингҳои дохилӣ воситаи муҳимми назорати хавфи қарзӣ мебошанд ва бояд ҳама намуди хавфи қарзиро муайян ва чен кунад, инчунин ба таҳлили умумии хавфи қарзӣ ва сармояи кофӣи ташкилот дохил карда шавад. Низоми мушаххас бояд рейтингҳои муфассалро барои ҳамаи дороиҳо таъмин кунад, на танҳо дороиҳои шубҳанок ё мушкилотдор. Ҳангоми баҳодиҳии хавфи қарзӣ бояд имтиёзҳо барои зарари қарз ба назар гирифта шаванд, то ки сармояи кофӣ муайян карда шавад. Ҷузъи дуюми Базел II ба раванди назорат бахшида шудааст, ки он аз

Шурои нозирони бонкҳо талаб менамояд, то оид ба хавфҳо, идоранамоии онҳо ва истифодаи усулҳои асосии муайянкунии хавфи қарзӣ корбарӣ намуда, онро назорат намоянд. Таҳлили хавфҳои қарзӣ бояд заифии сандуқи қарзӣ, аз ҷумла таҷаммуи хавфро ба таври кофӣ муайян кунад. Таҳлил, инчунин, бояд хавфҳои марбут ба идоракунии таҷаммуи хавф ва дигар хусусиятҳои сандуқи қарзиро тавассути механизмҳо, аз қабили барномаҳои секюритизатсия ва ҳосилаҳои мураккаби қарзӣ ба назар гирад.

Барои таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар баҳши бонкӣ мақоми ваколатдори соҳа - БМТ талабот муайян намудааст, ки пешниҳоди онҳо мувофиқи мақсад мебошад (ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. – Меъёрҳои пазируфташудаи таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таснифот	Тавсиф
Ҳаҷми қарзи хурд	Аз ҷониби ТАҚХ бояд на зиёда аз: -250 000 сомонӣ ба шахсони воқеӣ; -500 000 сомонӣ ба шахсони ҳуқуқӣ; -1 500 000 сомонӣ ба дигар ташкилотҳои қарзӣ;
Дороиҳои бо дарназардошти хавф баркашидашуда	Дар ташкилотҳои қарзӣ ба панҷ гурӯҳ тақсим карда мешаванд, ки вобаста ба моддаҳои марбутатаи тавозуни ташкилотҳои қарзӣ тасниф мешаванд: 1. 0% 2. 10% 3. 70% 4. 100% 5. 150%
Андозаи ниҳии хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони алоқаманд	Аз сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ бо фоиз муқаррар карда мешавад. Андозаи хавфи қарзӣ барои созишномаҳои СВОП ё Форвард (Қхч) бо усули “Хавфи қарзӣ” чунин муайян карда мешавад: $Қхч = Хч + Тим = Хч + Ас * p$, ки дар ин ҷо: Хч -хавфи қарзӣ, Тим -талафоти имконпазири минбаъда, Ас -арзиши созишнома ва p -зарбкунандаи мушаххас, ки аз рӯи чунин нишондиҳандаҳо ба ҳисоб гирифта мешавад: -то 1 сол 10%; -аз 1 сол то 5 сол 12%; -аз 5 сол зиёд 15%. Андозаи ниҳии хавф ба як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони алоқаманд (КЗ-1) чунин муайян карда мешавад: $КЗ - 1 = \frac{Кк}{Ст} * 100\%$, ки дар ин ҷо: Кк – қарзи калони як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони алоқаманд; Ст – сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ. Ҳадди ниҳии хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони алоқаманд ба андозаи на зиёда аз 20% -и сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ муқаррар карда шудааст. Агар уҳдадорҳои қарзии қарзгирон аз 5% -и сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ зиёд бошад, қарз калон ҳисобида мешавад. Андозаи

идомаи ҷадвали 2.6.	
	ниҳони хавф барои қарзҳои калон ба андозаи на зиёда аз 3 маротибаи сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ муқаррар карда шудааст. Андозаи ниҳони хавф ба як қарзгир - шахси вобаста (алоқаманд) то 2%-и сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ муқаррар карда мешавад.
Сатҳи иҷозатшудаи таъминнамоӣ ба сифати гарав	
100% ба ҳисоб меравад	Маблағҳои пулӣ, сабакаи тилло, шаҳодатномаҳои БМТ, вомбаргҳо ва векселҳои давлатии ҳазинадорӣ Вазорати молия ва дигар коғазҳои қиматноку қарзҳои давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
70% ба ҳисоб меравад	Вомбаргҳо ва векселҳои ҳазинадорӣ давлатҳои хориҷӣ, коғазҳои қиматноки аз тарафи ҳукуматҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва корхонаҳои давлатӣ баровардашуда
50% ба ҳисоб меравад	Қарзномаҳои бонкҳо ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ (дохилӣ ва хориҷӣ), амволи ғайриманкул, аз ҷумла хонаҳо, ҳучраҳои истиқоматӣ, марказҳои савдои офисҳои корӣ.
30% ба ҳисоб меравад	Саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ (маҳаллӣ ва хориҷӣ). Дастгоҳ ва таҷҳизоти техникаи дигари суғурташудае, ки дар лаҳзаи ба гарав гузоштан дар ҳолати коршоямӣ қарор доранд ва баҳодиҳии онҳо ақаллан ҳар семоҳа аз нав амалӣ шуда бошад.
20% ба ҳисоб меравад	Замонатҳое, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ дода шудаанд ва ҳангоми тарҳ кардани сатҳи ҷои маблағи аз 25 000 сомонӣ зиёд ба эътибор гирифта намешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ” ва Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо”.

Аз рӯйи меъёрҳои дар ҷадвали 2.2.6 зикргардида ташкилотҳои қарзӣ муваззафанд дар пешбурди амалиёти қарзии худ ва таҳияи қарзҳо онҳоро ба инобат гирифта, меъёрҳои мақбули онро риоя намоянд. Аз ҷумла, ҳангоми таснифи дороиҳои бо дарназардошти хавф баркашидашуда, ки гурӯҳбандии онҳо моддаҳои марбутан тавозуни муҳосибии ташкилотҳои қарзиро инъикос менамояд ва инчунин ҳангоми ба сифати таъминоти қарз гирифтани гарав, ки сатҳи ҷоизи он дар ҷадвали мазкур инъикос ёфтаанд, бояд риоя гарданд.

Ҳамчунин, ба сифати манбаи иттилоотӣ ҷиҳати таҳлили хавфҳои қарзӣ маълумоти оморӣ оид ба маблағгузориҳои қарзии низоми бонкӣ низ баромад мекунад, ки он метавонад хавфи таҷаммуи қарзӣ ва диверсификатсияи онро баҳо диҳад. Бо ин мақсад маълумоти маблағгузориҳои низоми бонкии кишварро аз рӯйи таснифот дар шакли ҷадвалҳо пешниҳод менамоем.

Чуноне аз ҷадвали 2.7. мушоҳида мегардад, ҷамъи маблағгузориҳои низоми бонкии кишвар аз рӯйи шакли моликият пешниҳод гардидааст.

**Чадвали 2.7. - Маблаггузориҳои қарзии низоми бонкӣ аз рӯйи шакли
МОЛИКИЯТ (млн сомонӣ)**

Номгӯи таснифот		Солҳо							Тағ. 2020/ 2014, бо %
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1. Маблаггузориҳо	Ҳамагӣ	9783,2	11341,7	9930,1	8608,1	8741,4	9789,5	10965,4	112,1
	бо пули миллӣ	3905,8	4186,2	3810,2	3537,5	3913,3	50211	6370,5	163,1
	бо асъори хориҷӣ	5877,4	7155,5	6119,8	5070,6	4828	4768,4	4594,8	78,2
1.1. Корхонаҳои давлатӣ	Ҳамагӣ	930,3	1626	1669,9	2182,6	2168,2	2441,2	2508	270
	бо пули миллӣ	369	265,4	172,2	294,1	258,7	261,5	281,1	76,2
	бо асъори хориҷӣ	561,3	1360,6	1497,6	1888,5	1909,5	2179,6	2226,9	396,7
1.2. Корхонаҳои хусусӣ	Ҳамагӣ	3953,7	4981,9	4027,4	2672,6	2609,9	2760,4	3419,9	86,5
	бо пули миллӣ	1205,2	1409,8	1093,7	765,1	803,3	1193	1991,2	165,2
	бо асъори хориҷӣ	2748,5	3572	2933,7	1907,5	1806,7	1567,4	1428,7	52
1.3. Шахсонӣ воқеӣ	Ҳамагӣ	1797,3	1858,9	1665,4	1577,7	1827,4	2294,2	2656,9	147,8
	бо пули миллӣ	1079,1	1189,5	1183,8	1255,7	1541,9	2027,6	2393,4	221,8
	бо асъори хориҷӣ	718,2	669,4	481,5	322	285,5	266,5	263,4	36,7
1.4. Манзилӣ	Ҳамагӣ	139,5	166,1	167,7	185,8	209,1	214,3	220,5	158,1
	бо пули миллӣ	93,8	110,1	122,7	119	128,2	124,9	111,7	119,1
	бо асъори хориҷӣ	45,8	56	45	66,8	81	89,4	108,8	237,6
1.5. Соҳибкорӣ	Ҳамагӣ	2895,3	2595,9	2095,2	1836,5	1814,6	1833,4	2057,8	71,1
	бо пули миллӣ	1138,7	1122,5	985,2	987,5	1099,2	1205,8	1507,3	132,4
	бо асъори хориҷӣ	1756,6	1473,4	1110	849	715,4	627,5	550,4	31,3
1.6. Дигар	Ҳамагӣ	67	112,9	304,6	152,9	112,1	246,1	102,4	152,8
	бо пули миллӣ	20,1	88,9	252,7	116,1	82,1	208,2	85,8	426,8
	бо асъори хориҷӣ	47	24	51,9	36,9	30	37,9	16,6	35,3

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. - 12(245) - С.40-41; Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. - 12(281). - С.36-37; Бюллетени омили бонкӣ. - 2019. - 12(293) - С.39-40; Бюллетени омили бонкӣ. - 2020. - 12(305). - С.35-36;

Дар давраи таҳлилшаванда (2014-2020) ҳамагӣ маблаггузориҳо 12,1 б.ф. афзуншавиро ташкил медиҳанд, ки вобаста ба соҳа аз рӯйи ин ҳисоб дар зинаи аввал корхонаҳои давлатӣ 1,7 маротиба, дувум манзилӣ 58,1 б.ф. ва сеум дигар соҳаҳо 52,8 б.ф.-ро ташкил медиҳанд. Албатта, ин майли маблаггузориҳои низоми бонкии мамлакатро аз рӯйи шакли моликият нишон медиҳад. Аз рӯйи намуди маблаг дар ҷамъи маблаггузориҳо афзоиши маблаггузорӣ бо пули миллӣ 63,1 б.ф. ва коҳишёбии асъори хориҷӣ - 21,8 б.ф.-ро ташкил медиҳад.

Аз омилҳои хавфҳои қарзӣ, ки алоқаманд ба муҳлати қарзи додашуда ва аз рӯйи намуди маблағи додашуда вобаста аст, мо дар чадвали 2.8. қарзҳои додашуда ва пардохтгардидаи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкии кишварро пешниҳод сохтаем.

Чадвали 2.8. - Гуруҳбандии қарзҳои додашуда, пардохтшуда ва таснифшудаи ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи муҳлат (млн сомонӣ)

Номгӯи таснифот		Солҳо									Тағ. 2022/ 2014, бо %
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1. Маҷмуи қарзҳои додашуда	Ҳамагӣ	8443,7	7360,5	4373,5	5038,1	4646,5	6213,6	7390,1	10210	10326	122,3
	бо пули миллий	3714,6	3441,4	2828,8	1919,6	2820,1	4179,9	5337,8	7105,9	8072,9	217,3
	то як сол	2385,9	1953,4	1913,5	1162,4	1796,6	2352,1	2091,5	2852,2	2622,7	109,9
	зиёда аз як сол	1328,8	1488	915,2	757,2	1023,5	1827,9	3246,3	4253,8	5450,2	410,2
	бо асъори хориҷӣ	4729,1	3919,2	1544,7	3118,5	1826,4	2033,7	2052,3	3104,3	2253,4	47,6
	то як сол	1948,3	1512,7	942,4	996,5	1135,3	1141,9	1388,9	1897,9	924,3	47,4
	зиёда аз як сол	2780,8	2406,5	602,4	2121,9	691,1	891,8	663,4	1206,3	1329,1	47,8
1.1. Маҷмуи қарзҳои пардохтшуда	Ҳамагӣ	7286,3	7476,8	6574,5	6620,5	5136,4	5781,5	7227,9	8650,3	8861,9	121,6
	бо пули миллий	2986,8	3407,5	3235	2210,7	2857	3507,7	4276,8	5708,6	6933,6	232,1
	то як сол	2330,6	2179,9	1965	1252	1791	2269,5	2334,5	2755,1	2489,9	106,8
	зиёда аз як сол	656,2	1227,6	1270,1	958,5	1065,9	1238,2	1942,3	2514,2	4443,7	677,2
	бо асъори хориҷӣ	4299,5	4069,3	3339,5	4409,8	2279,1	2273,8	2951,1	2941,7	1928,2	44,8
	то як сол	2261,3	2183	1428,7	1391,4	1186,6	1358,4	1584	1741,4	901,4	39,9
	зиёда аз як сол	2038,3	1886,3	1910,8	3018,4	1092,4	915,4	1367,2	1200,3	1026,9	50,4
											2020/ 2014
1.2. Маблағҳои аз ҳисобҳои қарзӣ ба ҳисобҳои қарзҳои таъхирафтода гузаронидашуда	Ҳамагӣ	17,7	20	37,9	12,5	15,6	2	0,4	*	*	2,3
	бо пули миллий	4,99	5,2	9,9	1,7	6,4	2,01	0,6	*	*	12,1
	то як сол	3,4	5,1	4,5	0,56	2,3	2,01	0,4	*	*	11,8
	зиёда аз як сол	1,6	0,1	5,4	1,2	4,2	0,001	0,2	*	*	12,5
	бо асъори хориҷӣ	12,8	14,8	27,9	10,7	9,2	0,07	0,001	*	*	0,007
	то як сол	10,1	8,95	3,5	5,8	4,6		0	*	*	0
	зиёда аз як сол	2,7	5,9	24,4	4,9	4,6	0,07	0,001	*	*	0,04
1.3. Пардохти қарзҳои муҳлаташон гузашта	Ҳамагӣ	1082,8	1058,6	1050,3	1370,9	905,3	1007,4	1250,4	*	*	115,4
	бо пули миллий	258,8	346,8	329,5	454,4	390,4	476,2	596,5	*	*	230,5
	то як сол	191,8	249,3	193,2	246,8	149,5	217,2	224,7	*	*	117,2
	зиёда аз як сол	67,1	97,5	136,3	207,6	240,9	258,3	371,8	*	*	554,1
	бо асъори хориҷӣ	823,9	711,7	720,7	916,5	514,8	531,3	653,9	*	*	79,4
	то як сол	556	412,5	350	390,9	207,7	218,8	195,9	*	*	35,2
	зиёда аз як сол	267,9	299,2	370,7	525,6	307,2	312,5	458,1	*	*	171

*-маълумот дастрас нест;

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. – 12 (245). - С.52-53; Бюллетени омили бонкӣ. - 2018. – 12 (281) - С.47-48; Бюллетени омили бонкӣ. – 2019. - 12 (293). - С.51-52; Бюллетени омили бонкӣ. - 2020.- 12 (305). - С.49-50; Бюллетени омили бонкӣ. - 2021. – 12 (315). - С.48; Бюллетени омили бонкӣ. - 2022. – 12 (329). - С.48.

Маълумоти ҷадвали 2.8. бозгӯи он аст, ки дар давраи таҳлилӣ гарчанде аз рӯи намуди маблағи додашуда нишондиҳандаҳо гуногунанд, аз ҷамъи маблағгузориҳо дар соли 2022 маблағгузорӣ бо пули миллий, ки дода шудааст, таносуби он 78,2%-ро ташкил намуда, аз рӯи муҳлат бошад, 34,4%-и он ба қарзҳои кӯтоҳмуддат рост меояд.

Ҷамъи қарзҳои пардохтшуда дар муқоиса ба ҷамъи маблағгузориҳо 85,8%-ро ташкил медиҳад. Пардохти қарзҳои кӯтоҳмуддат бо пули миллий 28,1% ва бо асъори хориҷӣ 10,2%-ро ташкил медиҳад.

Маблағҳое, ки ба ҳисоби қарзҳои батаъхирافتода гузаронида шудаанд, давра ба давра коҳиш ёфта, фарқияти онҳо дар соли 2020 нисбат ба соли 2014 97,7% коҳиш ёфтаанд. Тағйироти нисбатан муҳим аз рӯи ин нишондод дар солҳои 2014-2018 ба мушоҳида мерасад, ки ҳадди ниҳии он соли 2016 ба маблағи 37,9 млн сомонӣ ва 27,9 млн сомони онро асъори хориҷӣ нишон медиҳад.

Дар давраи таҳлилӣ ба ҳисоби миёна ҳамаасола 926,3 млн сомонӣ қарзҳои муҳлати пардохташон гузашта баргардонида шудаанд, ки аз ҷамъи қарзҳои батаъхирافتода 33,7%-и онро бо пули миллий ташкил медиҳад. Аз рӯи баргашт ба ҳисоби миёна қарзҳои кӯтоҳмуддат бо пули миллий 60,8% ва бо асъори хориҷӣ 56,9% баробар мебошад.

Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки хавфҳои қарзӣ аз муҳлати қарзи пешниҳодшуда ва аз намуди маблағи қарзи додашуда вобаста буда, аз ҷамъи қарзҳои батаъхирافتода ба ҳисоби миёна 62,4% бо пули миллий ва 37,6 бо асъори хориҷӣ рост омада, аз рӯи муҳлат бошад, 69,1%-ро қарзҳои кӯтоҳмуддат ташкил медиҳанд. Аз рӯи чунин намуди таҳлил бонк метавонад хавфи таҷаммуи (консентратсияи) сандуқи қарзии худро баҳо диҳад, ки он бо пешниҳоди қарзи нав тағйирёбии сифати сандуқи қарзиро ифода мекунад.

Ҷиҳати баҳодиҳии диверсификатсияи маблағгузориҳои низоми бонкӣ дар ҷадвали 2.9. қарзҳоро вобаста ба соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ иқтисоди миллий гурӯҳбандӣ намудем. Мақсад аз пешниҳоди ин маълумот муайян кардани ҳиссаи маблағгузорӣ вобаста ба соҳаҳо ва арзёбии онҳо вобаста ба вазъи кунунии соҳаҳо мебошад.

Чадвали 2.9. – Динамикаи бақияи қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи соҳаҳо (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									Тағ, 2022/2014, бо %
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1.Ҳамаи қарзҳо	7888,9	9350,1	8230,2	6913	6700,7	7675,3	8903,7	10 210,2	14382,1	182,3
1.1.Кишоварзӣ	945,1	1003,1	1036,8	832,4	770,8	826,9	764,4	1 006,0	2433,9	257,5
1.2.Саноат	1502,5	2254,6	2424,8	2613,4	2530	2862,7	2997	1 027,9	1478,5	98,4
1.3.Сохтмон	847,5	1241,6	1037,1	639,6	529,8	761,7	1313,9	448,8	527,03	62,2
1.4.Нақлиёт	268,7	396,8	509,3	233,1	276,4	232,9	227,2	83,7	244,7	91,1
1.5.Хӯроки ҷамъиятӣ	21,6	22,4	22,9	16,1	15,9	32,9	34,9	42,3	31,1	143,9
1.6.Хизматрасонӣ	243,6	206	251,5	220,6	233,4	304,1	343,5	1 226,8	1463,9	600,9
1.7.Савдои хориҷӣ	1453,9	1478,3	1562,8	1221,3	1231,1	1173,6	1373	1 803,9	2015,9	138,7
1.8.Миёнаравии молиявӣ	110,4	139,1	130,3	134,1	146,6	4,9	3,8	3,9	8,02	7,3
1.9.Истеъмолот	872,6	853,5	846	795,4	863,2	1284,5	1686,2	3 707,3	5603,02	642,1
1.10. Дигар	1622,8	1754,7	408,8	207	103,5	190,9	159,6	859,6	576,01	35,5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. – 12 (245). - С.46; Бюллетени омили бонкӣ. - 2018. – 12 (281). - С.42; Бюллетени омили бонкӣ. - 2019. -12 (293). - С.45; Бюллетени омили бонкӣ. - 2020. – 12 (305). - С.41; Бюллетени омили бонкӣ. -2021. - 12(315) - С.39; Бюллетени омили бонкӣ. - 2022. – 12 (329). - С.40.

Нишондиҳандаҳои чадвали 2.9. бозгӯии он аст, ки маблағгузориҳои низомии бонкии кишвар дар давраи таҳлилшаванда рӯ ба афзоиш ниҳода, маҷмуи қарзҳо дар соли 2022 нисбат ба 2014 ба андозаи 82,3 б.ф. афзоиш ёфтааст. Аз рӯйи ҳисоби миёна соҳаи саноат афзалияти бештар дошта, аз рӯйи ин ҳисоб 24,5%-и бақияи маблағгузорӣ ба ин соҳа рост меояд. Тамоюли мусбати қарзҳо ба соҳаҳои хизматрасонӣ зиёда аз 5 маротиба, истеъмолот зиёда аз 5,4 маротиба ба мушоҳида мерасад, ки афзоиши бақияи қарзҳо дар соҳаҳои инъикос мекунад. Гарчанде ки дар соли 2022 ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар ММД 24,6%⁶²-ро ташкил диҳад, аз рӯйи мушоҳида ба маблағгузориҳои низомии бонкӣ он қонеъкунанда набуда, баръакс мебошад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки аз дигар сарчашмаҳо, ба монанди грантҳо ва лоиҳаҳо маблағгузориҳои соҳа ба роҳ монда мешавад. Ба ин монанд соҳаи сохтмон, ҷуноне мушоҳидаҳои нишон медиҳад, дар даҳсолаи охир пешравиҳои назаррас дар ин соҳа дида мешаванд, лекин маблағгузориҳои низомии бонкиро бо соҳа муқоиса намоем, баръакс аст, ки сабаби асосӣ ин маблағгузориҳои соҳа аз ҷониби соҳибкорон ва аҳоли мебошад.

⁶² Бюллетени омили бонкӣ. – 2022. – 12 (329). - С.8.

Дар бонкҳо майл ба маблағгузориҳои ҳамон маҳсулоти қарзие зиёд аст, ки баргашти қарзи додашуда бе мушкилӣ анҷом ёбад, яъне хавфи қарзӣ дар сатҳи паст қарор дошта бошад ва аз ин нуқтаи назар бонк маҳсулоти қарзии худро вобаста ба соҳа ва баинobatгирии сатҳи хавфҳои қарзӣ қоркард ва пешниҳоди истеъмолгарон мегардонад.

Қиҳати баҳодиҳӣ ва натиҷагирии сифати сандуқи қарзии ТҚМ дар ҷадвали 2.10. ва диаграммаи 2.3. қарзхоро аз рӯи таснифот пешниҳод сохтаем, ки онро дар алоқамандӣ бо ҷадвали 2.8. дида мебароем.

Ҷадвали 2.10. - Сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн сомонӣ)

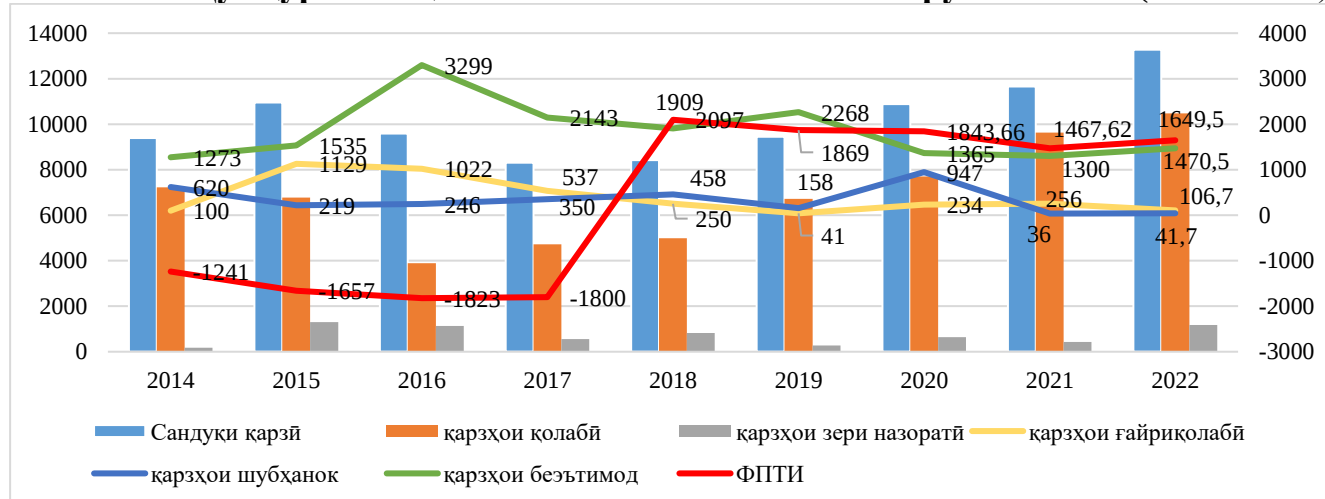
Таснифот		Солҳо								
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Чамъи сандуқи қарзӣ	Сандуқи қарзӣ	9397	10955	9592	8307	8426	9448	10883	11650	13269
	бо %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Қолабӣ, зери назорат	қолабӣ	7224	6768	3894	4720	4990	6712	7703	9625	10 472
	бо % нисбат ба сандуқи қарзӣ	76.88	61.78	40.6	56.81	59.22	71.04	70.78	82.6	78,9
	зери назоратӣ	180	1305	1130	558	820	270	634	434	1 179
	бо % нисбат ба сандуқи қарзӣ	1.91	11.91	11.78	6.71	9.73	2.86	5.83	3.7	8,9
NPL- қарзҳои таснифшуда	ғайриқолабӣ	100	1129	1022	537	250	41	234	256	106,7
	бо % нисбат ба сандуқи қарзӣ	1.06	10.3	10.66	6.47	2.97	0.43	2.15	2.2	0,8
	шубҳанок	620	219	246	350	458	158	947	36	41,7
	бо % нисбат ба сандуқи қарзӣ	6.6	2	2.56	4.21	5.44	1.67	8.7	0.3	0,3
	беэътимод	1273	1535	3299	2143	1909	2268	1365	1300	1470,5
	бо % нисбат ба сандуқи қарзӣ	13.55	14.01	34.4	25.8	22.65	24	12.54	11.2	11,1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. – 12 (245). - С.98; Бюллетени омили бонкӣ. - 2018. – 12 (281). - С.85; Бюллетени омили бонкӣ. - 2019.-12 (293). - С.92; Бюллетени омили бонкӣ. - 2020. – 12 (305). - С.92; Бюллетени омили бонкӣ. - 2021. – 12 (315). - С.61; Бюллетени омили бонкӣ. - 2022. – 12 (329) - С.61.

Маълумоти ҷадвали 2.10. бақияи сандуқи қарзии низоми бонкиро дар интиҳои давра аз рӯи гурӯҳбандии сандуқи қарзӣ инъикос менамояд, ки он вобаста ба талаботи муқарраргардида тасниф гардидааст. Динамикаи қарзхоро аз рӯи таснифот ва ҳамчунин, ташаккули ФПТИ аз рӯи қарзро дар диаграммаи 2.2.3 пешниҳод менамоем. Чуноне аз маълумоти диаграммаи 2.3. ва ҷадвали 2.8. ба мушоҳида мерасад, дар соли 2016 ҳиссаи қарзҳои беэътимод ба ҳадди ниҳой, ки он 34,4% ё худ 3,3 млрд сомонӣ аз чамъи сандуқи қарзӣ мебошад, ташкил медиҳад. Бо муқоиса ба маълумоти қисми 1.2-и ҷадвали 2.8. муайян мегардад, ки

37,9 млн сомонӣ маҳз дар соли 2016 ба ҳисоби қарзҳои тақсифшуда гузаронида шудааст, ки он қарзи гурӯҳҳои 3-юм то 5-умро дар бар гирифта, дар маҷмӯъ 47,62% ва ё худ 4,6 млрд сомонӣ аз бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ ба қарзҳои ғайрифаъол рост меояд.

Диаграммаи 2.3. - Сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъминоти он аз рӯи ФПТИ (млн сомонӣ)

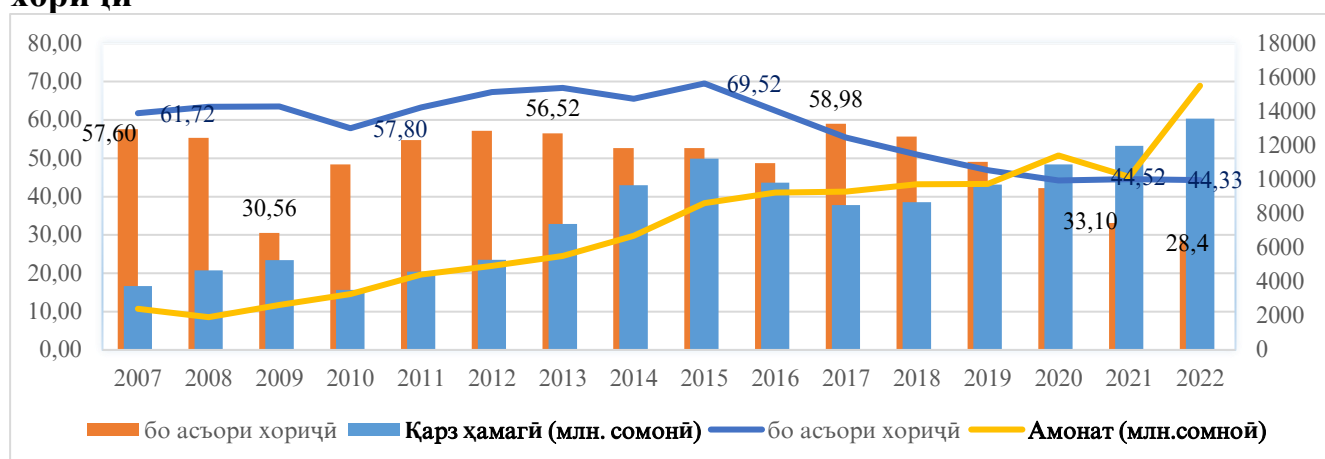

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. – 12 (245) - С.98; Бюллетени омили бонкӣ. - 2018.-12 (281). - С.85; Бюллетени омили бонкӣ. - 2019. – 12 (293). - С.92; Бюллетени омили бонкӣ. - 2020. – 12 (305). - С.92; Бюллетени омили бонкӣ. -2021. – 12 (315) - С.61;

Яке аз воситаҳои асосие, ки ҳамчун унсuri муҳим дар танзим ва идоракунии хавфҳои қарзӣ ва ҳамзамон, дар рӯйпӯш намудани талафоти қарз баромад мекунад, ин ташкили ФПТИ қарз мебошад, ки дар таҷрибаи пешрафта мавриди амал қарор дорад. Оид ба талаботи ташкили чунин фонд дар низоми бонкии мамлакат дар боби минбаъдаи диссертатсия истода мегузарем. Агар дар соли 2014 қарзҳои таъхиратода 1993 млн сомониро ташкил диҳад, пас ФПТИ аз рӯи он танҳо ба маблағи 752 млн сомониро ташкил кардааст, ки ба -1241 млн сомонӣ қарзҳои таъхиратода фонд ташкил нагардидааст, ки сабабаш сармояи нокифояи аксар ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб мерафт. Дар соли 2022 аз рӯи ин маълумот 1618,9 млн сомонӣ қарзҳои таъхиратода ва 1649,5 млн сомонӣ ФПТИ ташкил гардидааст, ки барзиёди ин нишондод ҳолатеро инъикос менамояд, ки ба ғайр аз қарзҳои тақсифшуда, ташкили фонд аз рӯи қарзҳои зериназоратиро низ дар бар мегирад. Вазъи мазкур аз беҳшавии самти ҷойдошта ва ҳолати молиявии худ ташкилотҳои қарзӣ шаҳодат медиҳанд.

Аз чадвали 2.10. ва диаграммаи 2.3. чуноне бармеояд, шуруъ аз соли 2014 пастшавии сифати сандуки қарзии низоми бонкӣ мушоҳида мегардад. Аз як тараф, омили асосии он пешниҳоди қарзҳои барзиёд, чунончи ин ҳолатро ниҳоди байналмилалӣ - ХБА дар арзёбии вазъи низоми бонкии мамлакат, ки қаблан зикр гардид, иброз намудааст. Баъдан, болоравии қурби асъори хориҷӣ ва сатҳи баланди долларикунонӣ дар низом сабаби ин ҳолат шуд, то иллатҳои барзиёд дар низом ифшо гардад. Сатҳи долларикунонӣ, ки он амонатҳои ҷалбгардида ва қарзи додаи низомро инъикос мекунад, дар шакли диаграмма пешниҳод мешавад (диаграммаи 2.4.).

Диаграммаи 2.4. - Ҳиссаи қарзҳо ва пасандозҳо нисбат ба асъори хориҷӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ: 12 (197), 2011; 12 (245), 2015; 12 (281), 2018; 12 (293), 2019; 12 (305), 2020; 12 (315), 2021.

Дар диаграммаи мазкур динамикаи ҳаҷми қарз ва пасандоз вобаста ба намуди асъор пешниҳод гардидааст. Аз рӯи ҳисса дар соли 2022 қарз бо асъори хориҷӣ 28,4% ва пасандоз 44,3%-ро ташкил медиҳад. Дар таносуб пасандоз нисбат ба қарз, дар соли 2008 ба андозаи -58,9%, соли 2009 ба андозаи -50% ва дар соли 2014 ба -30,7% ва таносуби мусбати он дар соли 2017 ба андозаи 9,2%, соли 2018 ба андозаи 12,1% ва дар соли 2022 ба 14,2% баробар гардидааст. Маҳз риоякунии таносуби қарз ва пасандоз таъмини пардохтпазирӣ ва суботи молиявии бонкҳоро дар низоми бонкии Тоҷикистон баҳо медиҳад ва аз дигар ҷониб, афзоиши пасандоз нишондиҳандаи сифатӣ дар болоравии боварӣ ва эътимоди аҳолиро нисбат ба низом нишон медиҳад.

Даромади асосии фоизии бонкҳо ба амалиёти қарзии онҳо вобаста аст, аз ин лиҳоз, сифати сандуқи қарзии бонк, таносуби қарз нисбат ба амонат ва гузаронидани таҳлилҳои саривақтӣ барои таъмини суботи минбаъдаи фаъолият аҳаммияти ногузир доранд.

Хулоса, ба сифати сарчашмаҳои иттилоотӣ чиҳати таҳлили хавфҳои қарзӣ номгӯи зиёди ҳисоботи молиявӣ баромад мекунад, ки онҳо дар зербоби мазкур шарҳу тавзеҳ гардида, меъёрҳои мақбули ҷойдошта дар самти таҳлили хавфҳои қарзӣ муайян карда шуданд. Бояд қайд кард, ки ҳисоботи ягонаи бонкӣ FinA нисбат ба дигар манбаъҳои иттилоотӣ бартарӣ дошта, мақоми хосро дорост. Чун дар он маҷмуи ҳисоботҳо дар шакли ҷадвалҳои махсус ҷамъоварӣ гардидаанд ва оид ба амалиёти қарзии бонк, ҳисобот оид ба бақияи қарз, қарз ба соҳаҳо, пешниҳод ва пардохти қарз аз рӯйи муҳлат ва намуди маблағ, вобаста ба маҳсулоти қарзӣ, таснифоти қарз вобаста ба минтақаҳо, оид ба қарзҳои таснифшуда ва фонди ташкилшуда аз рӯйи онҳо ҷой дорад, ки барои гузаронидани дилхоҳ таҳлилҳо, бахусус таҳлили хавфи қарзӣ бисёр мувофиқ аст. Барои дигар шахсони ҳуқуқиву воқеӣ чиҳати баҳодихӣ ва таҳлили хавфҳои қарзӣ дар баробари ҳисоботҳои молиявӣ хизматрасонии бюроҳои қарзӣ истифода мегарданд.

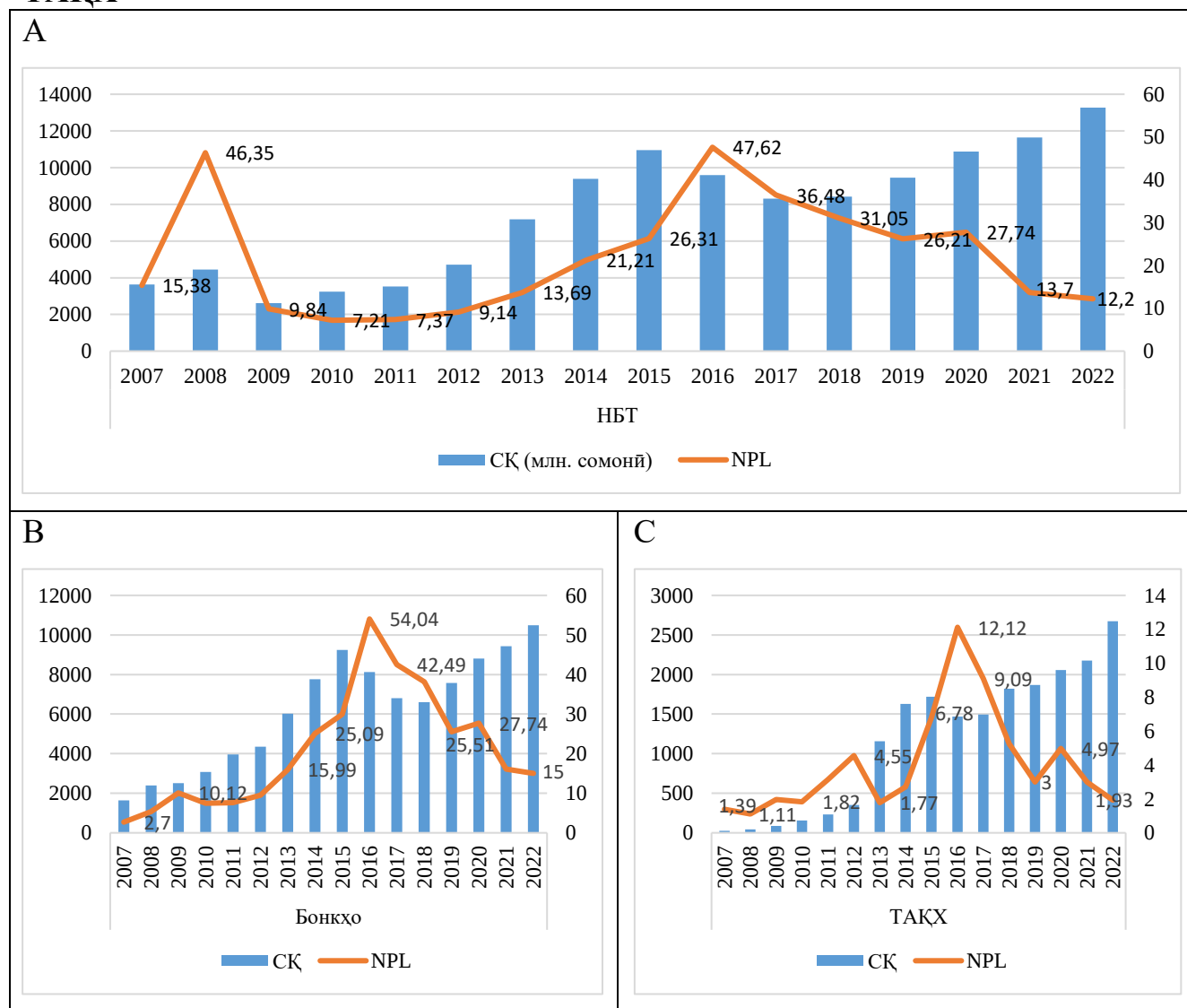
2.3. Таҳлил ва баҳодихии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ

Дар зербоби қаблӣ сифати сандуқи қарзии низоми бонкии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифта, сандуқи қарзӣ тасниф, қарзҳои таъхирафтаи он мушаххас ва ФПТИ аз рӯйи ин қарзҳо муайян карда шуд. Маҳз ҳиссаи зиёди қарзҳои таснифшуда дар низом (с. 2016 ба 47,62%) аз сатҳи баланди хавфҳои қарзӣ дарак дода, ҳалли мушкилоти ҷойдоштаи он низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзиро дар ташкилотҳои қарзии мамлакат тақозо мекунад. Барои таҳлили хавфҳои қарзии низоми бонкии кишвар таҳлили ҷузъии сифати сандуқи қарзии он дар сохтори низом лозим меояд, то ҳолати ҷойдошта баҳо дода шавад.

Чиҳати амиқтар кардани таҳлили хавфҳои қарзӣ ва бад-ин васила, ташкили ҷараёни самараноки қарздихӣ дар низоми бонкӣ таҳлили таркибии сохтори

сандуқи қарзии низоми бонкиро вобаста ба марҳилаҳои бухронӣ, ки давраҳои 2007-2021-ро фаро мегирад, пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 2.5. - Сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, бонкҳо ва ТАҚХ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ: 12 (197), 2011; 12(245), 2015; 12 (281), 2018; 12 (293), 2019; 12 (305), 2020; 12 (315) 2021.

Чуноне аз диаграммаи 2.5. бармеояд, сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, бонкҳо ва ТАҚХ-ро дар алоқамандӣ пешниҳод намудаем, ки то бо ин васила ҳолати онҳоро дар муқоиса баҳо диҳем. Паёмадҳои бухронии солҳои 2008-2009 ва 2013-2014-ро бевосита метавон аз диаграмма мушоҳида кард, ки дар ин давраҳо сифати сандуқи қарзии ҳам бонкҳо ва ҳам ТАҚХ батадрич тағйир ёфта, ҳиссаи қарзҳои таснифшуда (NPL) маҷмӯан дар низом боло рафтааст. Сифати сандуқи қарзии бонкҳо нисбат ба ТАҚХ манфӣ арзёбӣ мегардад, чунки маҳз дар давраи фалачшавии сандуқи қарзии низоми бонкӣ (с.2016) 75,1%-и қарзҳои таснифшуда

ба бонкҳо рост меояд. Маҳз ҳиссаи бонкҳо аз бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар соли 2016 ба 84,7% ва дар соли 2022 ба 79,1% баробар аст, ки ҳиссаи бонкҳои низомсоз, бешубҳа, таъсирбахш ва хавфзоя мебошад, ки таҷрибаи гузашта шаҳодати он аст.

Дар санади меъёрӣ “ташкilotи қарзии низомсоз - ин ташкilotи қарзие, ки аз ғайри қарздорони бонкӣ он муътадили кулли низоми молиявӣ, бахусус устувории низоми бонки мамлакат вобастагӣ дорад”⁶³, шарҳ дода шудааст. Мақсад аз муайян кардани чунин ташкilot, роҳандозии таҷрибаи самараноки сиёсати макропруденсиалии БМТ ҷиҳати назорат ва баҳодиҳии дурусти низоми бонкӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки тартиби муқаррарсозии ташкilotи қарзии низомсоз хусусияту нишондиҳандаҳои меъёрии худро дорад ва аз ҳисоби маълумоти васеи таҳлилиро дар бар гирифта, пешниҳоди онро лозим намешуморем. Муҳимияти асосӣ ин аст, ки ҳар қадар ташкilotи қарзӣ бузург бошад, муфлис эълон кардани он ба устувории низоми молиявӣ ва иқтисодиёти кишвар ҳамон қадар хавфи зиёд дорад. Инро аз таҷрибаи ғайри қарздорони қаблӣ ду бонки низомсозии кишвар ҚСҚ “Тоҷиксодиротбонк” ва ҚСҚ “Агроинвестбонк” метавон хулоса кард.

БМТ ҳамчун мақоми назоратӣ омилҳои асосии муфлисгардии ин ду бонки низомсозро арзёбӣ намудааст, ки фишурдаи онро пешниҳод менамоям. Ғайри қарздорони молиявии ҚСҚ “Агроинвестбонк” ва ҚСҚ “Тоҷиксодиротбонк” вобаста ба пайдарпай тақрор гардидани норасоиву камбудӣҳо ва сари вақт пешгирӣ накардани онҳо характери системавӣ гирифта, низоми номукаммалӣ идоракунии корпоративӣ, дуруст роҳандозӣ нашудани низоми назорати хавфҳо, риоя нагардидани принсипи баҳогузорӣ ва пешниҳоди раванди қарздиҳӣ ва ғайри қарздорони номукаммалӣ кумитаҳо, аз ҷумла кумитаи аудит ва хавфҳо, кумитаи қарздиҳӣ ва ғайра, мавҷуд будани омилҳои инсонӣ дар рафти қабули қарор ва дахлат дар сохтори ташкилӣ боис гардид, ки онҳо аз мавқеи бонки низомсоз ба як ташкilotи қарзии ҳиссааш дар низоми бонкӣ ночиз мубаддал гарданд⁶⁴.

⁶³ Қоидаҳои муайян намудани ташкilotҳои қарзии низомсоз. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 ноябри с. 2018 таҳти рақами №163 тасдиқ шудааст.

⁶⁴Шуъбаи матбуоти БМТ. [Захираи электронӣ]:https://nbt.tj/tj/news/514966/?sphrase_id=83262, https://nbt.tj/tj/news/514967/?sphrase_id=83249

Ҳамчуни, сабаби ба бухрон дучор гардидани ҚСҚ “Тоҷиксодиротбанк”-ро Раёсати банк чунин шарҳ додааст: “Дар навбати аввал, бухрони молиявӣ ба пардохтпазирии аҳоли таъсир расонида, таҳримҳо алайҳи Россия боиси боло рафтани қурби доллар ва ҳамчуни, коҳишёбии интиқоли маблағ гардид. Пардохтпазирии аҳоли заиф гардид, бар замми ин, дар биржа арзиши пахта поён рафт, ки банк ба корхонаҳои коркарди он маблағгузорӣ менамуд. Ин ҳолатҳо боис гардид, то аҳоли саривақт қарзи гирифтаи худро барнагардонад. Баъдан, ҳолати стресс ё худ ажиотаж дар атрофи банк бардошта шуд, ки вазро ба воҳима мубаддал намуд ва боиси он гардид, ки дар як вақт 40% пасандозгузoron маблағҳои худро пас гиранд”⁶⁵.

Гуруҳи назоратии БМТ аз натиҷаи санҷишҳои гузаронидаи худ тибқи талаботи Раҳнамо “Оид ба тартиби баҳодиҳии фаъолияти банкӣ” чунин хулоса бароварда буд. Дар ҚСҚ “Агроинвестбанк”: сифати сандуқи қарзии банк паст буда, ба талабот ҷавобгӯй нест. Банк таснифи бақияи қарзҳои додашударо нодуруст гузаронидааст, ки дар натиҷа, норасоии фонди ташаккулнадодаи пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо ба маблағи 42,6 млн сомонӣ аз ҷониби гуруҳи санҷишӣ муайян карда шудааст. Инчунин, бо назардошти ба ҳисоб гирифтани фонди ташаккулнадодаи Агентии захираҳои моддии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фонди ташаккулнадодаи пӯшонидани талафотҳои имконпазир аз рӯи қарзҳо дар санаи 31 декабри соли 2012 маблағи 269,5 млн сомонӣ ё 22,95%-и сандуқи қарзиро ташкил медиҳад. Дар ҚСҚ “Тоҷиксодиротбанк”: зиёд будани ҳиссаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ, ҳаҷми зиёди қарзҳо (54,1%) ба теъдоди ками муштариён (0,3-и муштариён), пурра ташаккул надовдани маблағи фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо дар ҳаҷми 11,7 миллион сомонӣ ва ҳуҷҷатикунонии нопурраи парвандаҳои қарзӣ, нишондиҳандаи таносуби сандуқи қарзӣ ва сармояи тавозунӣ (leverage) 234,11%-

⁶⁵ Тоджиддин Пирзода: «Если руководитель говорит, что не виноват, это абсурд» [электронный ресурс]. - URL: <https://news.tj/tajikistan/economic/20180619/tojiddin-pirzoda> (дата обращения: 12.07.2020)

ро ташкил кард, ки он аз сатҳи пасти иҷрои миёнаравии молиявии бонк шаҳодат медиҳад.

Омилҳои асосиро мо бештар аз риоя нагардидани раванди қарздиҳӣ, ҷой доштани сатҳи баланди хавфҳои қарзӣ ва сари вақт ислоҳ накардани камбудии ошкоргардида аз ҷониби аудиторони дохилӣ ва инчунин, ҳисоботи аудиторони беруна мебинем, ки чунин ҳолат пеш аз бад шудани вазъи бонкҳои дар боло зикргардида ҷой дошт. Дар давраи буҳронӣ ҷой доштани чунин омилҳо ва аз дигар ҷониб, талаби ҳиссаи саҳомон боис гардид, то пардохтпазирии бонкҳои номбурда коҳиш ёбад ва таносуб байни дороиҳо ва уҳдадориҳо нобаробар гардад. Дар ин шароити мураккаб норасоии асосӣ аз ҷониби бонкҳо ин аз уҳдаи идоракунии дурусти молиявӣ набаромадан ва аз ҷониби мақоми ваколатдори соҳа бошад, саривақт нарасонидани дастгириҳо, ба монанди бо ҶСК “Тоҷиксодиротбонк” 2 250 млн сомонӣ ва ба ҶСК “Агроинвестбонк” 1 070 млн сомонӣ) бо мақсади солимгардонии вазъи молиявии онҳо, ҳамзамон беҳ ва устувории фаъолияти онҳо таъмин нагардид. Бад шудани вазъи молиявии ин бонкҳо таъсири худро ба он корхонаву ташкилотҳое, ки дар онҳо саҳмгузор буданд (ҶСК “Агроинвестбонк”: ҶСП “Пахтаи Хатлон” ҳисса 30%, КМ “Шарқ” ҳисса 47%, ҶСП ТАҚХ “Боварӣ ва ҳамкорӣ” ҳисса 57%, ҶСП ШСЛ “Лизингфайненс” ҳисса 100%; ҶСК “Тоҷиксодиротбонк”: ҶСП ШС “Кафил” ҳисса 100%, ҶСП “Маркази технологияҳои протсессинг” ҳисса 51%, ҶСК “Биржаи фондии Душанбе” ҳисса 100%, ҶСК “Душанбе мол” ҳисса 80%, ҶСК “Меҳмонхонаи Тоҷикистон” ҳисса 88% ва ҶСП “Бонки рушди Тоҷикистон” ҳисса 100%)⁶⁶ таъсири манфии худро расонида, як қатори онҳоро низ муфлис гардонид. Бо ин мақсад аҳаммияти фаъолияти бонкҳои низомсозро дар рушди иқтисодии

⁶⁶ Рӯйхати сармоягузори бонкҳо дар нимсолаи аввали соли 2019. [захираи электронӣ]. - URL: <https://nbt.tj>. (санаи муроҷиат: 20.12.2019).

мамлакат муҳим арзёбӣ менамояд ва гузаронидани таҳлилҳои саривақтиро ҷиҳати баҳодихии самаранокии фаъолияти онҳоро ҳатмӣ меҳисобем.

Барои гузаронидани таҳлилҳои муқоисавӣ оид ба вазъи молиявии бонк ва муайян намудани нишондиҳандаҳои асосие, ки фаъолияти ояндаи бонк бевосита аз онҳо иборат мебошанд, мо се бонки низомсози кишварро: КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ҚСК “Ориёнбонк” ва ҚСК “Бонки Эсхата”-ро мавриди омӯзиш қарор додем (ниг. ба ҷад. 2.11.).

Ҷадвали 2.11. - Нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳо

■ КВД БА ҚТ Амонатбонк; ■ ҚСК Ориёнбонк; ■ ҚСК Бонки Эсхата;
(бо млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									Тағ, 2022 / 2014, бо мар.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
ДОРОИҲО	1778,4	2450,8	2908,9	3670,1	4136,7	4127,7	4969,6	4437,7	6336,8	3,6мар.
	1804,7	2398,7	2455,2	2835,2	2663,3	3167,9	4034,2	4067,1	4588,2	2,5мар.
	1321,2	1580,3	1677,9	2036,8	1952	2105,2	2444	3248,9	4264,5	3,2мар.
Нақдина	671,2	1026,8	298,6	349,6	935,8	761,8	269	430,8	519,3	0,8мар.
	375,9	475,8	424,9	460,6	537,8	287,4	374,6	400,9	955	2,5мар.
	123,2	219,7	152,6	258,8	155	245,9	212,1	359,9	581	4,7мар.
Барои гирифтани аз БМТ ва ТҚМ	283,6	160,1	1295,1	2222,3	506,8	707,6	1924,4	1414,2	3169,9	11,2мар.
	67,4	80,5	91,2	215,9	277,2	517,3	689,2	929,7	1127,9	16,7мар.
	206,4	351,9	369,7	394,5	391,9	330,6	459,3	501,5	865,9	4,2мар.
Қарзҳо, иҷораи молиявӣ ва овердрафт	622,9	926	1010,6	770,5	534,8	610,2	556,1	966,8	1284,3	2,1мар.
	980,9	1419,3	1421,4	1618,9	1313,9	1870,5	2481,2	2161,2	1868,7	1,9мар.
	872,2	866,9	909,8	1121,1	1232,6	1360,4	1508,9	2018,2	2452,7	2,8мар.
Дигар дороиҳо	200,7	337,9	304,6	327,8	2159,3	2048,1	2220	2415	1363,3	6,8мар.
	380,6	423,2	517,7	539,8	534,4	492,7	489,2	575,3	636,7	1,7мар.
	119,4	141,8	245,8	262,4	172,5	168,3	263,7	369,3	365	3,1мар.
УҲДАДОРИҲО	1556,7	2202,4	2590,1	3310,8	3787,6	3706,1	4511,6	3862	5616,3	3,6мар.
	1413,8	1952,7	1902,8	2187,2	1980,3	2406,1	3114,3	3040,8	3452,8	2,4мар.
	1065,5	1288,9	1403,7	1758,4	1617,3	1715,3	1993,4	2674,4	3442	3,2мар.
Барои пардохт ба БМТ ва ТҚМ	148,2	211,6	1,1	71,7	51,6	91,1	340,5	291,2	241,4	1,6мар.
	30	79,7	3,6	7,5	12,2	32,3	89,2	105,8	77,2	2,6мар.
	612,9	706,2	538,5	612	647,9	687,7	637,3	955,1	1059,4	1,7мар.
Амонатҳо	1385,5	1928,1	2373,5	3071,3	3437,7	3478,8	3775,7	3217,8	4885	3,5мар.
	1194,6	1114,8	1059,9	1108,6	1403,5	1590,8	1815,8	1249	1829,2	1,5мар.
	414,8	539,4	801,6	1078,4	878,6	963,6	1151,7	1501,5	2097,2	5,1мар.
Дигар уҳдадориҳо	23,1	62,6	215,5	167,8	298,3	136,2	395,5	352,9	490	21,2мар.
	189,3	758,2	839,3	1071,2	564,6	783,1	1209,3	1686,1	1546,3	8,2мар.
	37,8	43,3	63,6	68	90,8	64,1	204,4	217,8	285,4	7,6мар.
САРМОЯИ ТАВОЗУНӢ	221,7	248,4	318,8	359,3	349,1	421,6	457,9	575,7	720,5	3,3мар.
	391	446	552,4	648	682,9	761,8	919,9	1026,3	1135,5	2,9мар.
	255,7	291,4	274,2	278,4	334,7	389,8	450,5	574,5	822,5	3,2мар.
Сармояи пардохтшуда	51,5	51,5	51,5	60,9	60,9	60,9	60,9	60,9	70,9	1,4мар.
	325,7	393,4	440,6	440,6	440,6	484,9	484,9	625,3	625,3	1,9мар.
	125,3	125,3	125,3	125,3	125,3	125,3	125,3	125,3	125,3	0
Захираҳо	143,3	167,5	265	267,3	173,7	288,3	345,7	448,6	548	3,8мар.
	26,8	22,5	108,2	148,7	192,9	193,3	275,1	273,2	411,7	15,4мар.
	63,7	139,9	122,8	122,2	170,4	205,6	248	333,2	380	5,9мар.
Ҷоида	26,9	29,4	2,3	31,1	114,5	72,4	51,3	66,2	101,6	3,8мар.

идомаи чадвали 2.11.										
	38,5	30,1	3,6	58,7	49,4	83,6	160	127,7	98,4	2,5мар.
	66,7	26,2	26,1	30,9	39	58,9	77,2	116	317,2	4,7мар.
УҲДАДОРИҲО	1778,4	2450,8	2908,9	3670,1	4136,7	4127,7	4969,6	4437,7	6336,8	3,6мар.
	1804,7	2398,7	2455,2	2835,2	2663,3	3167,9	4034,2	4067,1	4588,2	2,5мар.
	1321,2	1580,3	1677,9	2036,8	1952	2105,2	2444	3248,9	4264,5	3,2мар.
НИШОНДИҲАНДАҲОИ САМАРАНОКӢ										Тағ. мутлак
Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)	2%	1,20%	0,10%	0,90%	2,80%	1,80%	1,00%	1,60%	1,60%	-0,4
	2,10%	1,30%	0,20%	2,10%	1,90%	2,60%	4,90%	3,30%	2,10%	0
	2,50%	1,70%	1,60%	1,50%	2,00%	2,80%	3,20%	3,80%	7,40%	4,9
Даромаднокии сармоя (ROE, %)	13%	11,80%	0,70%	8,70%	32,80%	17,20%	11,20%	11,50%	14,10%	1,1
	8,40%	6,80%	0,70%	9,10%	7,20%	11,00%	17,40%	12,40%	8,70%	0,3
	10,90%	9,00%	9,50%	11,10%	11,70%	15,10%	17,10%	20,20%	38,60%	27,7
Даромади фоизи холис (NIM, %)	2,80%	2,80%	2,80%	3,80%	4,20%	6,40%	8,70%	10,00%	10%	7,2
	8,20%	13,70%	3,50%	13,60%	12,20%	14,70%	24,50%	10,70%	10,40%	2,2
	6,30%	5,80%	9,50%	6,30%	8,90%	10,80%	15,10%	13,70%	15,20%	8,9

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти сомонии расмии БМТ- www.nbt.tj ва маълумоти банкҳои зикршуда оид ба вазъи молиявӣ ва хулосаи аудитории онҳо дар солҳои 2014-2021.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини таҳлили вазъи молиявии ташкилот омӯзиши нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи устувории молиявии он мебошад. Омӯзиши маълумоти тавозуни муҳосибӣ ба таҳлилӣ имкон медиҳад, ки самаранокии ҷойгиркунии сармоя, басандагии вай барои пешбурди фаъолияти хоҷагидории ташкилот, ҳайат, бузургӣ, сохтор ва самаранокии истифодабарии манбаъҳои худӣ ва ҷалбгардидаи сармояи ташкилотро баҳо диҳад⁶⁷. Бо ин мақсад, таҳлили иқтисодии фаъолияти банкҳои овардашударо аз рӯи маълумоти тавозуни муҳосибии онҳо, ки дар чадвали 2.11. оварда шудааст, ба роҳ мемонем. Барои баҳодиҳии ҳолати молиявии банкҳои зикршуда арзёбиро дар шакли чадвали иборат аз коэффитсиентҳои таҳлилӣ, ки аз таҳлили фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар асоси тавозуни муҳосибӣ истифода мегарданд, роҳандозӣ менамоем.

Чадвали 2.12. - Нишондиҳандаҳои таҳлилии ташкилотҳо

■ КВД БА ҚТ Амонатбанк; ■ ҚСК Ориёнбанк; ■ ҚСК Бонки Эсхата;

Нишондиҳандаи таҳлилӣ	Ҳудуди тавсиявӣ	Ба ҳисоби миёна дар давра (2014-2022)	Дар соли 2022
Коэффитсиенти вобастагии молиявӣ (ҷамъи дороиҳо/сармояи тавозунӣ)	≤ 8.3	9.5	8.8
		4.3	4.04
		5.6	5.2

⁶⁷ Барфиев, Қ.Х. Таҳлили иқтисодӣ. Китоби дарсӣ / Қ.Х. Барфиев. – Душанбе: Ирфон, 2019. – С. 337-349.

идомаи ҷадвали 2.12.			
Коэффитсиенти мустақилияти молиявӣ (сармояи тавозунӣ/маблағи тавозунӣ)	≥ 0.10	0.11	0.11
		0.23	0.25
		0.18	0.19
Коэффитсиенти пардохтпазирии умумӣ (ҷамъи дороиҳо/сармояи қарзӣ)	≥ 1.0	1.12	1.13
		1.31	1.33
		1.22	1.24
Коэффитсиенти қарзӣ (сармояи қарзӣ/сармояи худӣ)	≤ 7.2	8.5	7.8
		3.3	3.04
		4.6	4.2
Сифати идоракунии сандуқи қарзӣ дар асоси захираҳои қарзии мавҷуда (ҷамъи қарзҳо / Пасандоз (амонат))	≤ 1.5	0.26	0.26
		1.22	1.02
		1.31	1.2

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Чуноне аз нишондиҳандаҳои таҳлилии маълумоти ҷадвали 2.12 бармеояд, ҳудудҳои тавсиявие, ки вазъи молиявии бонкҳоро дар сатҳи мақбул баҳо медиҳанд, пешниҳод сохтем. Аз нишондиҳандаи вобастагии молиявӣ ва мустақилияти молиявӣ, ки ҳиссаи сармояи худии бонкро аз ҷамъи маблағи тавозунӣ ва баръакси он инъикос мекунад, нишондиҳандаи ҚСҚ “Ориёнбонк” хубтар арзёбӣ мегардад. Мустақилияти молиявӣ мувофиқи санади меъёрӣ ин кифоятии сармоя (К1-2) мебошад, ки андозаи он бояд аз 10% кам набошад⁶⁸ ва аз рӯйи меъёр риоягардии ин талабот дар бонкҳо хуб ба мушоҳида мерасад. Аз рӯйи пардохтпазирии умумӣ ва таносуби қарзӣ низ вобаста ба ҳудуди пешниҳодшуда риояи он ба мушоҳида мерасад, лекин таносуби қарзии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар сатҳи баланд ба мушоҳида мерасад, ки ин ҳолат афзалияти бештари сармояи қарзиро нисбат ба сармояи худӣ нишон медиҳад ва барои бонк то андозае метавонад хавфнок бошад. Аз ин лиҳоз, ҳолати ҷойдошта идоракунии сатҳи баланди вазъи молиявиро талаб мекунад, яъне таносуби дороиҳо ва уҳдадориҳо, сандуқи қарзӣ ва амонатҳо, инчунин таъмини пардохтпазирии ҷорӣ мебошад. Аз рӯйи ҷадвали таҳлилӣ сифати идоракунии сандуқи қарзӣ дар асоси захираҳои қарзии мавҷуда сатҳи баландро КВД БА ҚТ “Амонатбонк” нишон медиҳад, ки дар соли 2022 амонатҳои он нисбат ба қарзҳо 3,8 маротиба бештар мебошад, яъне захираи қарзии бекорхобида дар бонк мавҷуд аст. Аз рӯйи ин нишондиҳанда дар

⁶⁸ Дастурамали 176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» Илова бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон №143 аз “12” ноябри с.2019 “тасдиқ шудааст”. С.13.

соли 2022 ҳолат дар ҚСҚ “Ориёнбонк” ғайристандартӣ буда, бонк хавфи бештарро қабул кардааст ва ба қарз афзалияти бештар додааст, ки таносуби амонатҳо нисбат ба қарзҳо 1,01 воҳидро ташкил медиҳад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои таҳлилии ҷадвали 2.12 ҳудудҳои тавсияшуда дар ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар сатҳи миёна қарор дорад.

Аз рӯйи нишондиҳандаҳои баҳодихандаи самаранокии фаъолияти бонкҳо, ки дар ҷадвали 2.11. дида мешавад, аксари онҳо дар давраи таҳлилӣ рӯ ба афзоиш ниҳодаанд.

Аз сабаби он ки даромаднокии дороиҳо (**ROA, %**) ба фоида ва ҷамъи дороиҳо алоқаманд аст, ҳангоми ҳисоб фоида ба ҷамъи дороиҳои ҳамин давра мутаносиби роста мебошад, яъне бо формулаи (**ROA=Фоида / Дороиҳо*100**) ҳисоб карда мешавад. Арзиши баланди нишондиҳанда истифодаи самараноки дороиҳои бонкро нишон медиҳад, аммо он метавонад хавфнокии баланди амалиётро инъикос кунад. Таносуби стандартӣ барои даромаднокии дороиҳо **ROA > 0** мебошад. Агар арзиш аз сифр хурд бошад, ин маънои онро дорад, ки бонк ба зарар фаъолият кардааст. Ин ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки бонк захираҳои гирифташударо то чӣ андоза самаранок ҷалб ва тақсим мекунад. Нишондиҳандаҳои пасти даромаднокӣ метавонанд бо андозаи нокифояи заминаи муштарӣ ё сиёсати консервативии сармоягузори бонк алоқаманд бошанд.

Дар байни се нишондиҳандае, ки дар ҷадвал овардаем, даромаднокии аз ҳама ҳиссаи зиёддоштаро даромаднокии сармоя (**ROE, %**), ташкил медиҳад. Даромаднокии сармоя (**ROE, %**) бо фоида ва ҷамъи сармоя мутаносиби роста мебошад.

Нишондиҳандаи дигар ин даромади фоизии ҳолис (**NIM, %**) мебошад, ки он фарқи байни даромади фоизӣ ва хароҷоти фоизӣ бо таносуб ба ҳисоби миёнаи ҷамъи дороиҳо дар аввали сол ва охири сол мебошад. Ҳамчунин, нишондоди он ҳиссари дар фоидаи умумии бонк инъикос менамояд. Асоси даромади фоизии бонкро амалиёти қарзии он ташкил медиҳад, бинобар ин, ба ин нишондиҳанда таваҷҷуҳи хосса равона мекунем. Дар давраи таҳлилӣ ба ҳисоби миёна аз рӯйи ин нишондиҳанда – КВД БА ҚТ “Амонатбонк” зиёда аз 2,5 маротиба, ҚСҚ

“Ориёнбонк” 30,5% ва ҚСҚ “Бонки Эсхата” зиёда аз 1,1 маротиба афзоиши онро нишон медиҳанд. Динамикаи мунтазам рушдбандаи он дар КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ба мушоҳида мерасад.

Қиёти таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ рӯ меорем ба КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ки он дар ташкилотҳои қарзӣ ва бо ин ҳадаф дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мавқеи хосро касб менамояд.

Мавқеи КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ҳамчун бонки низомсоз, дар низоми бонкии мамлакат барои соли 2022 аз рӯйи меъёри ҷамъбастии 24,64 дар зинаи аввал қарор дорад⁶⁹. Ин бозгӯи он аст, ки аз ҷаъолияти босуботи самараноки он устувори низоми бонкии мамлакат ва дар умум, ба муътадили ҷаъолияти низоми молиявӣ алоқамандии зиёд дорад. КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар шароити имрӯза зери шиори “Бонки мардумии Тоҷикистон” дар татбиқи сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат саҳмгузор буда, намоёндагии манфиатҳои бахши бонкии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ тавассути ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои, ки сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварро беҳтар мегардонанд, намоёндагӣ мекунад. Дар баробари ин, саҳми бонк қиёти рушди бозори қортҳои пардохтии бонкӣ ва ба ин васила, ҷоринамоии низоми пардохтҳои электронӣ дар кишвар назаррас мебошад. Аз омили солҳои қаблӣ ҷуноне бармеояд, КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар низоми бонкии ҷумҳурӣ дар соҳаи эмиссия ва хизматрасонӣ ба мизоҷон тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ мавқеи пешсафрро ишғол мекунад. Масалан, дар соли 2015 63% ва соли 2020 51% аз ҳиссаи умумии қортҳои пардохтии низоми бонкиро ташкил намуда, 54,4% ба нафақагирон, 40,1% ба лоиҳаи пардохти музди меҳнат ва 5,4% ба шахсони воқеӣ рост меояд.⁷⁰

Барои баҳодиҳии мавқеи КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар низоми бонкии мамлакат як қатор нишондиҳандаҳои меъёрии ҷаъолияти онро бо низоми бонкӣ мавриди пешниҳод ва таҳлил қарор медиҳем.

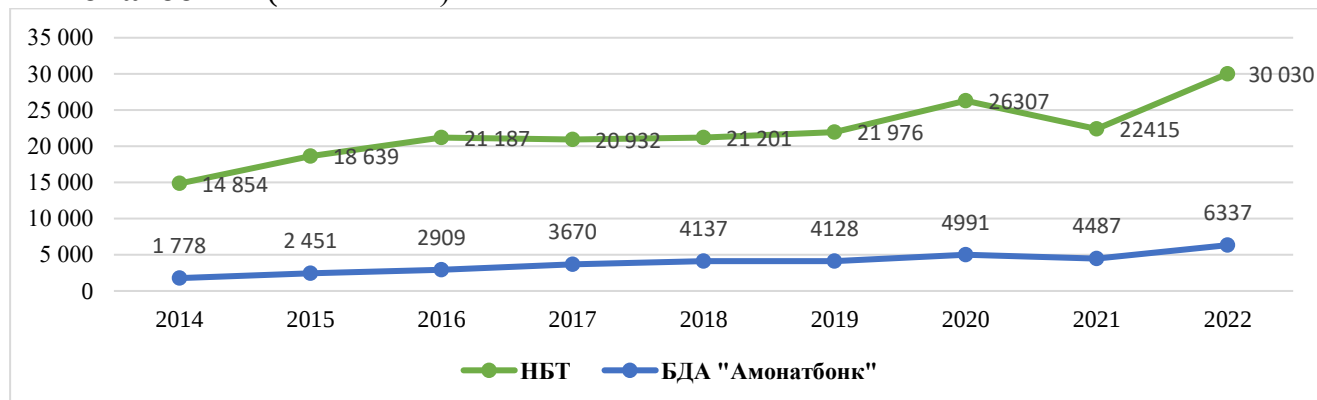
Афзоиши дороиҳои низоми бонкӣ дар давраи таҳлилшаванда марҳила ба марҳила мусбат арзёбӣ гардида, он дар соли 2022 нисбат ба соли 2014 зиёда аз як

⁶⁹ Ташкилотҳои қарзии низомсоз ва эҳтимоли барои соли 2022 муайян шуданд. //Бонкдорӣ-тараққиёт-ҷаҳонишавӣ. - Январ-март. - 2022. - С.11.

⁷⁰ Ҳисоботи солони БДА ҚТ “Амонатбонк” барои 2012 ва 2015.

маротиба афзоиш ёфтааст, аз рӯи ин ҳисоб дороиҳои КВД БА ҚТ “Амонатбанк” бошад, дар соли 2022 нисбат ба соли 2014 - 2,6 маротиба рӯ ба афзоиш ниҳодааст (диаг. 2.6.).

Диаграммаи 2.6. - Андозаи дороиҳои низоми бонкӣ ва КВД БА ҚТ “Амонатбанк” (млн сомонӣ)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. - 12 (245). - С.90; 2018. - 12 (281). - С.77, 2019. - 12 (293). - С.84, 2020. - 12 (305). - С.83, 2021. - 12 (315). - С.22, 2022. - 12 (329). - С.22. ва ҳисоботи аудитори КВД БА ҚТ “Амонатбанк”.

Дар соли 2022 аз рӯи ҳисса 21,1%-и дороиҳои низоми бонкӣ ба КВД БА ҚТ “Амонатбанк” рост меояд. Барои баҳодиҳии нишондиҳандаи дороиҳои КВД БА ҚТ “Амонатбанк” ва пардохтпазирии он дар дар муқоиса бо низоми бонкӣ ба диаграммаи 2.7. диққат равона менамоем.

Диаграммаи 2.7. - Ҳиссаи дороиҳо ва дороиҳои пардохтпазирии КВД БА ҚТ “Амонатбанк” дар низоми бонкӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. - 12 (245). - С.90; 2018. - 12 (281). - С.77, 2019. - 12 (293). - С.84, 2020. - 12 (305). - С.83, 2021. - 12 (315). - С.22, 2022. - 12 (329). - С.22. ва ҳисоботи аудитори КВД БА ҚТ “Амонатбанк”.

Чуноне аз диаграммаи 2.7. бармеояд, ҳиссаи дороиҳои КВД БА ҚТ “Амонатбанк” дар низоми банкі ҷойгоҳи хоссаро ишғол менамояд, чунин баҳоро низ метавон аз рӯи миқдор бо сохтори умумии низоми банкі қиёс кард. Масалан, сохтори низоми банкі дар соли 2022 ба 64 адад ташкилоти қарзӣ молиявӣ рост меояд, яъне аз байни ин шумора ҳиссаи банк аз рӯи ин нишондод соли 2022 чуноне қаблан зикр гардид, 21,1% ва аз рӯи пардохтпазирии дороиҳо 28,5% баробар аст. Аз рӯи сифати умумии дороиҳо низ дар низом мавқеи хоса дорад. Барои шарҳи пурраи ин самт ба диаграммаи 2.8. майл намуда, ҳолатро ба пуррагӣ тавсиф менамоем.

Диаграммаи 2.8. - Ҳиссаи дороиҳои пардохтпазир дар ҷамъи дороиҳо

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили банкі. - 2015. - 12 (245). - С.90; 2018. - 12 (281). - С.77, 2019. - 12 (293). - С.84, 2020. - 12 (305). - С.83, 2021. - 12 (315). - С.22, 2022. - 12 (329). - С.22. ва ҳисоботи аудитори КВД БА ҚТ “Амонатбанк”.

Маълумоти диаграммаи 2.8. аз афзоиши ҳиссаи дороиҳои пардохтпазир дар низоми банкі ва ҳам дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” шаҳодат медиҳад, ки афзоиши он дар давраи таҳлилӣ ба 1,2 мар. ба низоми банки Тоҷикистон ва 8%-ро дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” нишон медиҳад. Дар соли 2016 ва баъдан соли 2019 қарздорӣ назарраси дороиҳои пардохтпазир дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” ба мушоҳида мерасад, ки омили асосӣ ин буҳрони баамаломада ва баъдан ба таъхирмони қарзҳои додаи банк ба корхонаҳои бахши давлатӣ мебошад, ки солҳои минбаъда бо пардохт гардидани ин қарзҳо ҳолат муътадил шудааст.

Чуноне қаблан низ қайд намудем, ҳиссаи назарраси дороиҳои ТҚМ-ро сандуқи қарзии онҳо ташкил медиҳанд. Ин ҳолатро дар мисоли КВД БА ҚТ “Амонатбанк” дида мебароем.

Диаграммаи 2.9. - Ҳиссаи қарзҳо дар ҷамъи доройҳо ва муқоисаи он бо низоми бонкӣ

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. - 2015. - 12 (245). - С.90; 2018. - 12 (281). - С.77, 2019. - 12 (293). - С.84, 2020. - 12 (305). - С.83, 2021. - 12 (315). - С.22, 2022. - 12 (329). - С.22. ва ҳисоботи аудитори КВД БА ҚТ “Амонатбанк”.

Ҳиссаи қарзҳои КВД БА ҚТ “Амонатбанк” аз ҷамъи доройҳои он дар давраи таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 24,2%-ро ташкил медиҳад. Таносуби бештари он соли 2015 бо нишондоди 37,8% ва сатҳи нисбатан пасттар дар соли 2018 бо ҳиссаи 13% аз ҳаҷми умумии доройҳо мушоҳида карда мешавад. Пас аз буҳрони соли 2014-2015 бонк пешниҳоди қарзро бо мақсади таъмини сифати сандуқи қарзии худ коҳиш додааст, ки ин ҳолат таъсири манфии худро ба таносуби қарзии ҳуди бонк ва ба низоми бонкӣ низ расонидааст. Аз рӯйи ҳиссаи қарзҳо дар муқоиса ба низоми бонкӣ, дар умум саҳми бонк ночиз аст, чунки ба ҳисоби миёна дар давраи таҳлилӣ 17% ҳиссаи доройҳо ва 8,1% ҳиссаи қарзи бонк ба низоми бонкӣ рост меояд. Бо ин мақсад бонкро лозим меояд ҷиҳати ҳифзи мавқеи худ маҳсулоти нави қарзии дастрасро пешниҳоди бозор намояд, чун иқтисодии он тавоност ва таҳлилҳо нишон доданд, ки захираи қарзии бонк низ ғани аст.

Дар шароити имрӯза маблағгузори бонк ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёти мамлакат, шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва ташкилотҳои молиявӣ назаррас буда, маҳсулоти қарзии наву замонавиро дар чунин намудҳо пешниҳод менамояд:

- барои шахсони воқеӣ: қарзҳои истеъмоли, офердрафт, қарзҳо барои рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ, қарзҳои гумрукӣ, қарзҳо ба соҳаи сохтмон ва

нақлиёт, қарзҳо ба соҳаи тиҷорат ва дигар соҳаҳои фаъолият, қарзҳо вобаста ба иқдомҳои ҷашнӣ;

- барои шахсони ҳуқуқӣ: қарзи кишоварзӣ, қарзи саноатӣ, сохтмон ва нақлиёт, савдо ва хизматрасонӣ, қарзҳо аз маблағҳои бонкҳои Ўзбекистон;

- ба ташкилотҳои молиявӣ: қарзи байнибонкӣ.

Бонк ҷиҳати дастрасии маблағҳои қарзӣ ба мизочон сиёсати қарзии ҳудро давра ба давра таҷдид намуда, вобаста ба имкониятҳои ҷойдошта ва талаботи имрӯзаи мизочон маҳсулотҳои нави қарзиро таҳия ва пешниҳод менамояд, ки дар таркиби ҳар як маҳсулоти таҳияшуда ҷиҳатҳои хоси имтиёзнок пешбинӣ шудааст. Масалан, бо дарназардошти талаботи зиёди мизочон қарзҳои имтиёзнок таҳти унвони “Кишоварз”, “Қарзҳо барои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва “Қарзҳо аз маблағҳои бонкҳои Ўзбекистон” ва ба ин монанд дигар маҳсулоти қарзиро роҳандозӣ менамояд. Соли 2021 бевосита бо дастгирии раёсати бонк маҳсулоти нави қарзӣ, яъне қарзи ипотекаӣ (манзилӣ) ба шахсони воқеӣ пешниҳод карда шуд, ки дар интиҳои давра маблағи қарзи додашуда ба 6,6 млн сомонӣ баробар гардида, ҳамчунин, ҳиссаи он дар сандуқи қарзии бонк таъсирбахш гардид. Бояд қайд кард, ки дастрасӣ ба ин намуди маҳсулоти қарзӣ яке аз муаммоҳои ҷойдошта дар сатҳи низоми бонкии мамлакат ба ҳисоб меравад ва аз ин лиҳоз, бонк кӯшиш дорад то ҳиссаи чунин намуди қарзро афзоиш диҳад.

Сифати сандуқи қарзӣ яке аз нишондиҳандаҳои калидии устувории фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб меравад, бинобар ин, ҷиҳати таҳлил ва баҳодиҳии сифати сандуқи қарзии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар ҷадвали 2.13. гурӯҳбандии қарзро вобаста ба меъёри амалкунанда ва муқаррароти муайянкардаи БМТ пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 2.13. - Таснифоти сифати сандуқи қарзии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” (млн сомонӣ)

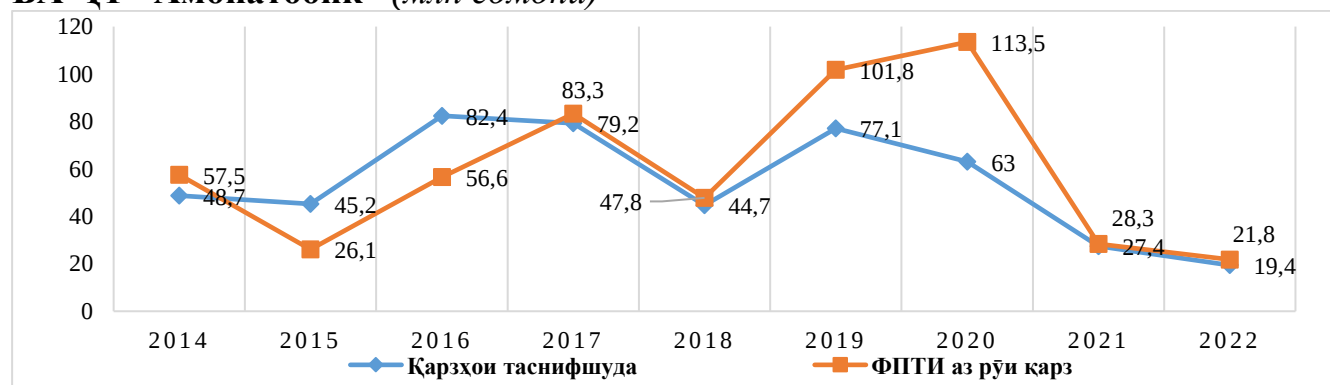
Таснифоти қарз аз рӯи сифат	Солҳо								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сандуқи қарзӣ	811.6	1005.1	1374.2	943.3	835.3	786.7	818.2	1369.9	1660.3
бо фоиз	100	100	100	100	100	100	100	100	100
қолабӣ	675.3	855.3	1066.4	774.4	722.5	630.1	612.8	1167.1	1519.2
бо фоиз нисбат ба маблағи умумӣ	83.2	85.1	77.6	82.1	86.5	80.1	74.9	85.2	91.5

идомаи чадвали 2.13.									
зери назорат	87.6	104.5	225.4	89.6	68.1	79.5	142.4	175.3	121.7
бо фоиз нисбат ба маблағи умумӣ	10.8	10.4	16.4	9.5	8.15	10.1	17.4	12.8	7.33
ғайриқолабӣ	15.4	15.1	2.7	26.4	12.1	22.02	11.4	2.7	2.5
бо фоиз нисбат ба маблағи умумӣ	1.9	1.5	0.2	2.8	1.45	2.8	1.4	0.2	0.15
шубҳанок	7.3	9.04	31.6	14.15	10.9	16.5	20.5	8.2	5.3
бо фоиз нисбат ба маблағи умумӣ	0.9	0.9	2.3	1.5	1.3	2.1	2.5	0.6	0.32
безътимод	25.9	21.1	48.1	38.7	21.7	38.5	31.1	16.4	11.6
бо фоиз нисбат ба маблағи умумӣ	3.2	2.1	3.5	4.1	2.6	4.9	3.8	1.2	0.7
NPL- қарзҳои ғайрифайол, бо % (> аз 30 рӯз)	4.2	4.5	6	8.4	5.35	9.8	7.7	2	1.17
NPL- қарзҳои ғайрифайол, бо % (> аз 90 рӯз)	4.1	3	5.8	5.6	3.9	7	6.3	1.8	1.02

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расмӣи КВД БА ҶТ “Амонатбанк”

Аз маълумоти чадвали 2.13. бармеояд, ки сандуқи қарзии банк дар давраи таҳлилшаванда зиёда аз 1 маротиба афзоиш ёфтааст. Гарчанде ки динамикаи қарзҳои ғайрифайол тағйирёбанда арзёбӣ гардад, қарзҳои ғайрифайол банк (қарзҳои қолабӣ ва зери назорат) аз сифати беҳтаргардидаи сандуқи қарзии он бозгӯӣ мебошад, яъне нисбат ба соли 2014 қарзҳои ғайрифайол банк аз рӯйи ҳаҷми қарз 1,2 маротиба ва аз рӯйи тағйирёбии фоизнокии 5,1 б.ф. тағйироти мусбатро нишон медиҳад.

Диаграммаи 2.10. Қарзҳои ғайрифайол ва ФПТИ аз рӯйи он дар КВД БА ҶТ “Амонатбанк” (млн сомонӣ)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расмӣи КВД БА ҶТ “Амонатбанк”

Фонд аз рӯйи қарзҳои таснифшуда дар соли 2015 ва 2016 ба пуррагӣ ташаккул наёфтааст, ки ҳолати ҷойдошта ба вазъи молиявии банк алоқаманд буда, дар солҳои минбаъда барзиёдии он мушоҳида мегардад, ки ташаккули барзиёдии он аз ҳисоби қарзҳои ғайрифайол мебошад, ки онро дар чадвали 2.13. дар боло зикр намудаем.

Чадвали 2.14. - Таснифоти қарзҳои додашудаи КВД БА ҚТ “Амонатбанк” аз рӯи соҳаҳо (млн сомонӣ)

Номгӯи таснифот	Гуруҳбандии қарзҳо аз рӯи соҳаҳо																Ҷамъ	
	Кишоварзӣ		Саноат		Соҳтмон		Нақлиёт		Хизматрасонӣ		Савдои хориҷӣ		Миёнаравии молиявӣ		Истеъмолот			
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Ҷамағӣ дар ҷумҳурӣ	111	156,8	374	310	55,2	141,5	11,8	51,5	33,1	49,6	198,6	242,1	191,8	667,8	246	428,6	1222	2047,8
афзалияти тақсимои қарз аз рӯи соҳтор вобаста ба соҳаҳо																		
Департаменти Ҳазинадорӣ	23,6	7,1	149	53,6	28	81,4	9,75	49,2	11,2	9,8	153	197,2	191,8	667,8	21,4	56,5	587,9	1122,6
Ф. №23 Шуъбаи амалиётӣ	0	0,35	182	185	0,1	0	0	0,01	1,7	1,97	17,5	16,6	0	0	2	3,2	203,1	206,93
Ф. №25 дар н. Айни	3,2	2,7	41,7	66	0,12	0,5	0,05	0,08	0,2	0,34	0,5	0,45	0	0	5,4	5,5	51,17	75,53
Ф. №02 дар ш.Душанбе	0,4	0	0	0,1	0,2	16,1	0	0	0,1	0,28	0,2	5,1	0	0	0,9	2,22	1,8	23,8
Ф. №36 дар ш.Истаравшан	1,8	5	0	0	0,6	0,4	0	0,002	0,4	1,4	0	0	0	0	4,3	11,9	7,1	18,7
Ф. №43 дар ш.Бохтар	1,8	1,7	0	4,5	1	1,7	0	0,33	0,1	1,2	0	0,3	0	0	4,5	7,6	7,4	17,33
соҳтори нисбатан сустинкишоффта																		
Ф. №75 дар н. Балҷувон	3,7	1,992	0	0	0	0	0	0	0,02	0	0	0	0	0	0,07	0,003	3,79	5,875
Ф. №41 дар н. К.Мастҷоҳ	4,6	1,12	0	0	0,2	0,03	0	0	0,2	0,045	0,3	0,2	0	0	1,7	0,86	7	2,2
Ф. №21 дар н. Сангвор	0,71	1,9	0	0	0,04	0,08	0	0	0,1	0,13	0	0,1	0	0	1,74	0,75	2,59	2,87
Ф. №39 дар ш. Истиқлол	0,05	0,114	0	0	0,04	0	0,01	0	0,03	0,115	0	0,02	0	0	2,1	3	2,23	3,25
Ф. №70 дар н. Мурғоб	0,16	0,2	0	0	0,05	0,075	0,03	0	0,01	0,09	0,64	0,87	0	0	3,59	2,03	4,48	3,26
Дигар филиалҳо	71,1	135	1,8	0,8	24,9	41,2	1,96	1,9	19,0	34,2	26,5	21,3	0	0	198	335	344	565,44

Сарчашма: таснифи муаллиф аз рӯи маълумоти расмӣ КВД БА ҚТ “Амонатбанк”

Дар таҳқиқи қарзҳои пешниҳоднамудаи бонк мо дар ҷадвали 2.14. таснифоти қарзҳои додашударо вобаста ба соҳаҳо барои солҳои 2020 ва 2021 пешниҳод менамоем. Диверсификатсияи сандуқи қарзии бонк вобаста ба тақсимои қарз байни соҳаҳо ва бахшҳои бонк дар сатҳи паст қарор дорад. Чуноне маълумоти ҷадвали боло нишон медиҳад, ҷиҳати арзёбии ҳолати ҷойдошта бахшҳои бонк вобаста ба пешниҳоди қарз тасниф шудааст, ки аз рӯйи бахш Департаменти ҳазинадорӣ, Шуъбаи амалиётӣ, Ф. №25 дар н. Айнӣ ва аз рӯйи соҳаҳо миёнаравии молиявӣ, саноат ва истеъмолот афзалияти бештар доранд. Соҳаи кишоварзӣ, хизматрасонӣ ва сохтмон, ки бештар ба дастрасии воситаҳои молиявӣ ниёз доранд, дар онҳо ҳисса ночиз аст.

Аз ҷадвал чуноне мушоҳида мегардад, ҳаҷми қарзҳои додаи бонк барои соли 2020 ба андозаи 1222 млн сомонӣ ва барои соли 2021 ба андозаи 2047,8 млн сомонӣ баробар аст, ки муқоисаи бақияи он дар сандуқи қарзӣ мувофиқ ба ҷадвали 2.13. дар соли 2020 ба 648,7 млн сомонӣ ва дар соли 2021 ба 1064,4 млн сомонӣ баробар аст. Ҳиссаи бештари маблағҳои додашуда дар соли 2020 ба соҳаҳои саноат 30,64%, истеъмолот 20,13%, савдои хориҷӣ 16,25%, миёнаравии молиявӣ 15,7% ва кишоварзӣ 9,1% рост меояд. Таснифот аз рӯйи ҳисса барои соли 2021 бошад, миёнаравии молиявӣ 32,6%, истеъмолот 20,93%, саноат 15,13%, савдои хориҷӣ 11,8% ва кишоварзӣ 7,7% рост меояд. Дар қисмати наvbатии ҷадвали мазкур тақсимои қарзро вобаста ба сохторҳои нисбатан фаъол ва ғайриффаъол ҷудо намудем, ки ба сохтори фаъоли он Департаменти Ҳазинадорӣ бо қасби 48,1% барои соли 2020 ва барои соли 2021 54,8%, Филиали №23 Шуъбаи амалиётӣ бо қасбӣ 16,6% барои соли 2020 ва 10,1% барои соли 2021, Филиали №25 дар н. Айнӣ барои соли 2020 4,2% ва барои соли 2021 3,7% аз ҳаҷми умумии қарзҳои додаи бонкро дар бар мегирад. Бар замми ин, як қатор сохторҳои ғайриффаъоли бонкро низ дар ҷадвал овардаем, ки ҳиссаи ночизи қарзҳоро аз маҷмуъ ташкил медиҳанд. Гарчанде ин сохторҳо ё марказҳои хизматрасонии онҳо ба бонк манфиати беш намеоранд ё дар баъзан маврид зарароваранд, лекин новобаста аз он, ба хотири сиёсати иҷтимоии давлат онҳо ба аҳоли хизмат мерасонанд ва мақсади асосии онҳо дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли мебошанд.

Ҷадвали 2.15. - Тақсимои қарз вобаста ба минтақаҳо аз рӯи сохтори ташкилии КВД БА ҶТ “Амонатбанк”
(млн сомонӣ)

Номгӯи таснифот	Қарзҳои додашуда				Пардохти қарзҳо				Бақияи сандуқи қарзӣ дар охири давра (млн сом.)		шумора		Фарқияти азнавбаҳодихии асъор (сомонӣ)	
	Дар давоми давраи ҳисоботӣ (млн сом.)		шумора		Дар давоми давраи ҳисоботӣ (млн сом.)		шумора							
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Ҷамъ дар ҷумҳурӣ	1222	2048	50513	72744	1148,8	1595,8	39213	58851	849,9	1301,8	36262	49884	43762474	-77782
Душанбе	632	1212	4897	7246	700,6	985,4	4021	6114	564,3	790,9	2995	4093	42940109	-63279
НТМ	70,2	126,1	9265	12710	48,3	75	7572	10345	57,1	108,1	7583	9912	432043	-521
Суғд	328	426,8	13303	17088	296,3	361,7	11595	12865	85,2	150,3	8003	12165	30574	159
Бохтар	78,3	129,9	10530	18828	45	75,7	7753	15910	53,3	107,5	6844	9691	359675	-11464
Кӯлоб	66,1	85,7	8257	12543	34,3	58,4	5438	10234	50,8	78,1	6589	8839	73	-2677
Бадахшон	47,9	67,1	4261	4329	24,4	39,6	2834	3383	39,3	66,8	4248	5184	0	0

Сарчашма: таснифи муаллиф аз рӯи маълумоти расмӣ КВД БА ҶТ “Амонатбанк”

Агар тақсимои қарзро аз рӯйи гурӯҳбандии қарзҳои додашуда ва сохтори минтақавии филиалҳои бонк дар соли 2021 мушоҳида намоем, дақиқ мегардад, ки ш. Душанбе бо ҳиссаи 59,2%, в. Суғд 20,8% ва ш. Бохтар 6,3% аз ҳаҷми умумии қарзҳои бонкро дар бар мегиранд.

Дар умум, барои баҳодиҳии вазъи молиявии бонк дар ҷадвали 2.16. баъзе аз нишондиҳандаҳои молиявии бонкро овардем.

Ҷадвали 2.16. - Нишондиҳандаҳои молиявии КВД БА ҚТ “Амонатбонк”

Номгӯи нишондиҳанда	Соли									Тағ. 2022 / 2014, бо %
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромади фоизӣ, (млн сомонӣ)	92,03	172,4	213,7	226,9	269,4	353,6	379,8	300,3	315,4	3,4мар.
NIM - даромади фоизии ҳолис (млн сомонӣ)	3,6	59,8	74,1	125,9	209,4	160,7	184	184,5	209,2	58,1мар.
ROA - даромаднокии дороиҳо, бо %	1,5	1,2	0,1	0,9	2,8	1,8	1,0	1,6	1,6	106,6
ROE - даромаднокии сармоя, бо %	13,0	11,8	0,7	8,7	32,8	17,2	11,2	11,5	14,1	105,5
Ҷоида дар давра (млн сомонӣ)	26,9	29,4	2,3	31	114,5	91,4	80,1	75,6	110,8	4,1мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ КВД БА ҚТ “Амонатбонк”

Аз ҷаҳлияти бонк, ки дар давраи таҳлилшаванда маълумоти натиҷаи молиявӣ дар ҷадвал инъикос ёфтаанд, аз рӯйи хизматрасонии қарзӣ даромади фоизии он динамикаи афзуншавӣ дошта, дар давраи таҳлилӣ зиёда аз 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз рӯйи даромаднокии дороиҳо ва сармоя нишондиҳандаҳо дар давраи таҳлилшаванда тағйирёбандаву гуногун мебошад. Масалан, дар соли 2016 сатҳи нисбатан пасттари нишондиҳандаҳо мушоҳида мегардад, ки сабаби асосии онро мо аз тағйирёбии вазъи иқтисодӣ ва болоравии қурби асъори хориҷӣ медонем, ки коҳишёбии нисбатан бештари даромад аз амалиёт бо асъори хориҷӣ дар ин давра мушоҳида мегардад ва ҳамзамон, аз рӯйи таъсири ин омил натиҷаи молиявии бонк ба маротиб коҳиш меёбад.

Аз рӯйи натиҷаи молиявӣ ҳисоби миёнаи он дар давраи таҳлилшаванда 62,4 млн сомониро ташкил медиҳад. Давраҳое, ки нишондиҳандаи натиҷаи молиявӣ нисбатан камтар ба мушоҳида мерасад, дар ин давраҳо ҳиссаи зиёди қарзҳои ғайрифайол низ мушоҳида мегарданд, ки яке аз омилҳои он, ин аз ҳисоби даромад ҳиссачудокунӣ ба ФПТИ аз рӯйи қарзҳо мебошад.

Маҷмуан, аз таҳлилҳои маблағгузори КВД БА ҚТ “Амонатбанк” ва бо ин вазила, баҳодиҳии хавфи қарзӣ аз рӯйи сифати сандуқи қарзӣ, сохтори тақсимои қарз вобаста ба соҳаҳо ва минтақаҳои ҷумҳурий ошкор карда шуд, ки самт ё худ вазифаи қарздиҳии банк нисбат ба солҳои қаблӣ рӯ ба беҳбудӣ овардааст, лекин новобаста аз он идоракунии хавфи қарзӣ дар банк равишу усулҳои муосирро талаб менамояд.

Бояд қайд кард, ки аз шумораи умумии ҳайати кории кормандони банк наздики 3 000 нафар, ки аз он зиёда аз 9% ба ҳайати роҳбарикунанда, зиёда аз 75% ба ҳайати мутахассисон ва боқимонда ба кормандони ёрирасон марбутанд. Азбаски КВД БА ҚТ “Амонатбанк” банки давлатист, дар идоракунии он саҳми Ҳукумати ҷумҳурий низ дида мешавад, баъдан зинаи дигари мақоми идоракунандаи банкро Раёсати банк ва Шурои нозирони он ташкил медиҳанд. Шурои нозирони банк дар асоси ваколатҳои худ сиёсати қарзии банкро бо мувофиқа ба Раёсати банк тасдиқ намуда, мавриди истифода қарор медиҳад, ки ҳар як Кумитаи қарзии филиали банк онро мавриди истифода қарор медиҳад. Ҷиҳати идоракунии хавфҳои молиявӣ, аз ҷумла хавфҳои қарзӣ дар сохтори саридораи банк Кумитаи идоракунии хавфҳо амал мекунад. Кумитаи идоракунии хавфҳои қарзиро дар асоси Сиёсати идоракунии хавфҳо амалӣ намуда, мувофиқи муқаррароти он хавфҳои қарзиро таҳлил, баҳодиҳӣ ва идора мекунад.

Мувофиқи Сиёсати ҳисобдорӣ КВД БА ҚТ “Амонатбанк”⁷¹ - банк дороиҳои молиявӣ ва уҳдадорӣҳои молиявӣ худро аввалан бо арзиши одилона эътироф менамояд. Қарзҳои аз ҷониби банк додашуда дар аввал бо арзиши одилона ба ҳисоб гирифта шуда, бо иловаи хароҷоти амалиёт, ки бевосита ба харид ё эҷоди чунин дороиҳои молиявӣ алоқаманданд, эътироф карда мешаванд. Агар арзиши одилонаи воситаи додашуда ба арзиши одилонаи қарз баробар набошад, масалан, агар қарзҳо аз рӯйи меъёри бозорӣ камтар пешниҳод карда шаванд, фарқияти байни арзиши одилонаи подошҳои додашуда ва арзиши одилонаи қарз эътироф карда мешавад, инчунин, ҳамчун зиён ҳангоми эътирофи аввалияи қарз ва дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар вобаста ба хусусияти чунин

⁷¹ Хулосаи аудитори КВД БА ҚТ “Амонатбанк” барои соли ҳисоботии соли 2019.

зарар нишон дода мешавад. Қарзҳои мизочон бо назардошти ҳар гуна захира барои зарари беқурбшавӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар сурати имконнопазирии ситонидани қарзҳои додашуда, аз ҷумла бо роҳи ситонидани гарав, онҳо аз захираи беқурбшавӣ аз ҳисоб бароварда мешаванд. Бонк захираи талафоти қарзии пешбинишавандаро барои қарзҳои додашуда эътироф мекунад. Бонк чунин талафотро дар ҳар санаи ҳисоботӣ тавассути баҳодиҳии мавҷудияти далелҳои воқеии беқурбшавӣ эътироф мекунад. Модели арзёбии беқурбшавии дороиҳои молиявӣ баҳодиҳии талафоти қарзии пешбинишударо бо тақсим кардани он ба зарарҳое, ки дар давоми 12 моҳ ва дар тӯли тамоми ҷаъолияти дороиҳои молиявӣ пешбинӣ шудаанд, ба назар мегирад.

Модели талафоти пешбинишуда бо принципҳои зерин дар бонк асос ёфтааст:

Марҳилаи 1: Зарари пешбинишудаи қарз, ки дар сурати таъхирмонии эҳтимоли дар давоми 12 моҳ аз санаи ҳисоботӣ ба вучуд меояд;

Марҳилаи 2: Зарари пешбинишавандаи қарз, ки дар сурати таъхирмонии эҳтимолии уҳдадорӣ дар тӯли муҳлати ҳадди аксари қарордод, ки қарздиҳанда ба хавфи қарзӣ дучор мешавад, ба вучуд меояд.

Марҳилаи 3: Зарари пешбинишавандаи қарз, ки дар сурати таъхирмонии эҳтимоли дар муҳлати ниҳии шартнома ба миён меояд, бо даромади ғоизӣ аз рӯйи меъёри самараноки арзиши тавозуни бо назардошти ҳар гуна захираҳо ҳисоб карда мешавад.

Бонк захираи беқурбшавии қарзҳои додашударо мутобиқи СБҲМ 9 «Воситаҳои молиявӣ» баҳодиҳӣ ва ҳисоб мекунад. Ҳисоби захира барои беқурбшавии қарзҳои додашуда тибқи равиши СБҲМ аз захираи мутобиқи талаботи БМТ ҳисобшуда фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, омӯзиши хавфҳои қарзӣ дар доираи ташкилотҳои қарзӣ ва баъдан, бонкҳои низомсоз нишон медиҳад, ки хавфи асосии таҳдидкунанда ба ҷаъолияти онҳо ин хавфҳои қарзӣ махсус меёбанд ва сохтори дохилибонкӣ, ки ҷиҳати идоракунии онҳо муваззаф аст, (Кумитаи идоракунии хавфҳо) бояд нақшаи чорабиниҳоро ҷиҳати мониторинг ва назорати онҳо дар давраҳои муайян

қабул ва амалӣ гардонад. Таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар фаъолияти бонкҳо, бахусус бонкҳои низомсоз ҳамчун чараёни муҳимми идоракунии фаъолияти онҳо ба ҳисоб рафта, барои сари вақт пешгирикунии талафоти иқтисодӣ аз хавфҳои қарзӣ гузаронидани таҳлилҳои саривақтӣ муҳим маҳсуб меёбад. Таҳлилҳо бояд ҳамаҷониба фаъолияти қарзии бонкро дар бар гирифта, ҳиссаи даромади қарз ба даромаднокии умумии бонк муайян ва ҷиҳати пешгирии таъсири манфии хавфҳои қарзӣ ба ин нишондиҳанда чораҳо андешида шаванд. Таҳлилҳо бояд дар зинаҳо гузаронида шавад, чунки он натиҷаи хуб медиҳад. Дар зинаи аввал таҳлил бояд аз ҷониби ҳуди мутахассиси қарзӣ, баъдан маркази хизматрасонӣ ва филиали бонк ва дар охир аз ҷониби сохтори марбута ба роҳ монда шавад.

Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашудаи хавфҳои қарзии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” нишон медиҳанд, ки дараҷаи хавфҳои қарзӣ дар бонк нисбат ба солҳои қаблӣ рӯ ба беҳшавӣ ниҳодааст, новобаста аз ин, бонк аз таъсири манфии омилҳои беруна ва дохила, ки бо эҳтимолияти зиёд ба сифати сандуқи қарзии он таъсир мерасонад, бояд омода бошад. Чуноне аз таҳқиқот маълум гардид, бонк солҳои охир аз модели муосири баҳодиҳии талафоти қарзӣ истифода мебарад, ки он минбаъда метавонад самарани хуби идоракуниро дар самти хавфҳои қарзӣ бидиҳад.

Хулосаи боби 2

Дар даҳсолаи охир таҳаввулоти дар низоми бонкии кишвар баамаломеда зарурати омӯзиш ва таҳқиқи хавфҳои қарзиро ҳамчун категорияи баҳодиҳандаи самаранокӣ, устуворӣ ва суботро дар низом ба миён овард. Таҷриба нишон дод, ки пешгирӣ накардани хавфҳо, бахусус хавфҳои қарзӣ дар фаъолияти бонкҳо оқибатҳои ногувори иқтисодиро ба бор оварда, онҳоро ба вартаи муфлисгардӣ ва барҳамхӯрӣ қарор медиҳад. Дар ҳолати ба чунин шароит рӯ ба рӯ гаштани бонк, хоссаган бонки низомсоз таъсири манфии он на ба ҳуди бонку низоми бонкӣ, балки ба низоми иқтисодӣ низ метавонад расад.

Дар боби мазкур таҳлили умумии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии мамлакат гузаронида шуда, оғозан вазъи муосири низоми бонкӣ таҳлил карда

шуда, тамоюли аксар нишондихандаҳои баҳодихандаи устувории он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Инчунин, хавфҳои қарзӣ, ки ба унсури таркибии баҳодихандаи он сифати сандуқи қарзӣ баромад мекунад, таҳқиқ гардида, манбаъҳои иттилоотии таҳлилӣ пешниҳод ва дар ин асос таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар доираи ташкилотҳои қарзӣ ба роҳ монда шудааст.

Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда дар боби мазкур имкон дод то чунин хулоса барорем:

- новобаста аз тамоюли мусбати аксар нишондихандаҳои фаъолияти низоми бонкӣ дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи доройҳои низоми бонкӣ, аз ҷумла ҳиссаи қарзҳо ва ҳамчунин, амонатҳо (пасандозҳо) нисбат ба ММД қонеъкунанда набуда, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои мавҷуда талабот ба сармояи иловагӣ ва маблағҳои озод мубрамияти хоссаро пайдо мекунад;

- таҳлилҳои муқоисавии устувории молиявии низоми бонкии мамлакат бо як қатор кишварҳои минтақа нишон дод, ки то ҳол заъфҳо дар фаъолияти низоми бонкӣ вучуд дорад ва дар ин асос ҷиҳати таъмини устувории фаъолияти он ҳамкорӣ бо низоми бонкии пешқадам ва азхудкунии таҷрибаи он дар самти бонкдорӣ тавсия гардид;

- таҳлили сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва ташкилотҳои қарзӣ, тақсимои қарзҳо ба соҳаҳо ва аз рӯйи шакли моликият нишон дод, ки сатҳи пасти диверсификатсияи қарзӣ дар онҳо ба мушоҳида мерасад ва аз ин лиҳоз, дастгирии бевоситаи давлат ҷиҳати кумак дар молиякунонии иқтисодиёт пешниҳод карда мешавад;

- чораҳои ислоҳи ҳисоботи аудиторӣ, хоссатан дар самти фаъолияти қарзӣ заминаи пешгирӣ аз таъсири манфии хавфҳои қарзӣ буда, истифодаи модели муосири талафоти қарзӣ ҳамчун воситаи рӯйпӯш намудани талафоти имконпазири қарз барои бонкҳо махсус тавсия карда мешавад;

- бо мақсади устуворгардонии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар кишвар тавсияи гузариш ба низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ мувофиқи мақсад мебошад, ки тибқи он татбиқи муқаррароти низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ ва истифода аз таҷрибаи пешқадам, ки дар диаграммаи 2.2. мавриди таҳқиқ қарор гирифт, қобили қабул мебошад.

БОБИ 3

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

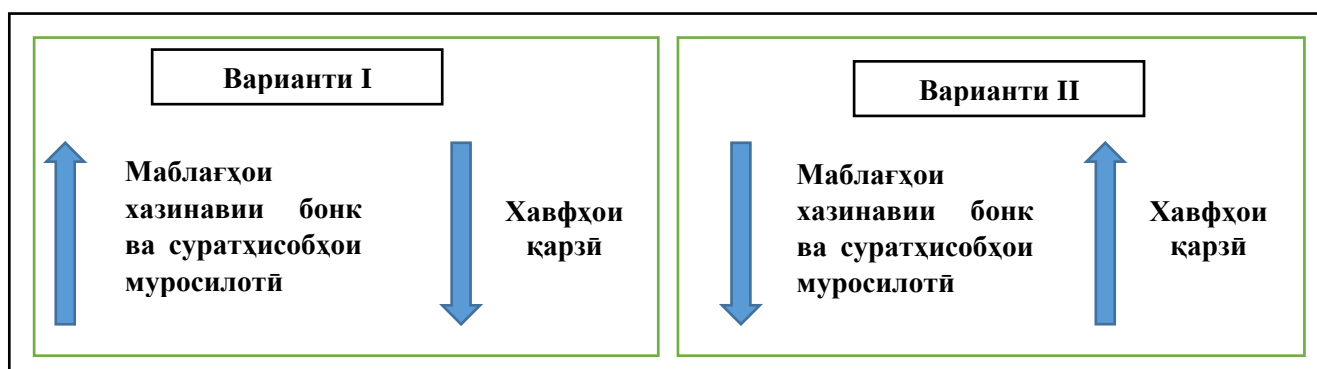
3.1. Такмили заминаҳои меъёрию методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ

Дар шароити фазои босуръат тағйирёбандаи омилҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, эпидемиявӣ, технологӣ ва экологӣ барои таъмини суботи низоми бонкӣ муайян ва идоракунии хавфҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Дарвоқеъ, пайдоиши чунин тамоюлот имрӯзҳо ба тараққиёти иқтисодиёт таъсирбахш буда, натиҷаи онҳо боиси пайдоиши хавфҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт мегардад, ки маъмултарини он дар бахши бонкӣ ин хавфҳои қарзӣ маҳсуб меёбанд. Бинобар афзоиши дараҷаи хавфҳои қарзӣ ва омилҳои таъсиррасони бисёрҷанбаи онҳо, зарурати такмил додани усулҳои мавҷуда ва ҷорӣ намудани усулҳои нави баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ ба миён омад, ки асоси низоми муосири идоракунии хавфҳоро ташкил дода, фаъолияти бомуваффақияти ташкилоти қарзиро таъмин менамояд.

Дар ҷараёни идоракунии хавфҳои бонкӣ воситаҳо баромад мекунанд, то ҳадафи ниҳой, яъне пардохтпазирӣ ҳифз ва дар сатҳи баланд таъмин карда шавад. Чуноне мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, дар амалияи идоракунии хавфҳои фаъолияти бонкӣ ҷиҳати таъмини пардохтпазирӣ, истифода аз воситаҳои гуногуни тавозуни бонкӣ пардохтпазирӣ онҳоро ҳифз мекунад. Масалан, маълум аст, ки сандуқи қарзӣ моддаи асосии қисми дорониҳои тавозуни бонкиро ташкил намуда, сифати баланди он таъмини сатҳи пасти хавфи пардохтпазирӣро ҳифз мекунад. Албатта, ин ҳолат дар мамлакати мо ва як қатор кишварҳои Осиёи Миёна дида мешавад. Ба монанди кишваре чун ИМА, ки бозори коғазҳои қиматнок ба дараҷаи баландтарин рушд намудааст, ин ҳолат баръакс аст, яъне таъмини пардохтпазирӣ муассисаҳои бонкӣ дар бештари ҳолатҳо аз фурӯши коғазҳои қиматнок сурат мегирад. Дар аксар кишварҳои манотиқи Ғарб бошад, дар баробари дигар воситаҳо, инчунин аз ҳисоби ҳиссаи амалиёти ғайрифаволи

бонкҳо, ки асоси онро амалиёти амонатӣ ташкил медиҳад, таъмини пардохтпазирӣ дида мешавад.

Бо мақсади таъмини пардохтпазирии бонкҳо Х.З. Олейви чунин қайд менамояд: “Унсури таркибии пардохтпазирии бонкиро метавон идоракунии пули нақди ташкилоти қарзӣ номид, ки яке аз роҳҳои таъмини он идоракунии ухдадорихои бонкҳо тавассути кам кардани хавфи қарзӣ ва ситонидани қарзҳо мебошад⁷²”. Аз гуфтаҳои мазкур бармеояд, ки хавфи қарзӣ бо хавфи аз даст додани пардохтпазирӣ алоқамандии бевосита дошта, барои таъмини он вобаста ба дараҷаи хавфи қарзӣ ё аз рӯйи таснифоти қарз рӯйпӯш кардани талафоти эҳтимолии он, чудо намудани ҳиссаи муайяни маблағ ба фонд (ФПТИ) ё сармояи бонкӣ барои пӯшонидани талафоти (зарари) эҳтимоли аз додани қарз ба субъектҳои хоҷагидор кифоякунанда бошад. Оид ба алоқамандии хавфи қарзӣ бо дигар хавфҳо, аз ҷумла хавфи пардохтпазирӣ дар зербоби 1.1 қайд гардида буд ва вобаста ба тасвири дар зер овардашуда тавсифи алоқамандии онҳоро возеҳтар пешниҳод менамоем (расми 3.1.).

Расми 3.1. Вобастагии хавфи қарзӣ бо хавфи пардохтпазирӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне аз тасвир дида мешавад, алоқамандии ин ду хавф бо ҳам мутаносиби чаппа буда, яъне дар варианти якум ҳарчи қадар пардохтпазирии бонк афзояд, дараҷаи хавфҳои қарзӣ рӯ ба коҳиш мениҳанд ва дар варианти дуюм бошад, баръакс. Ба монанди хавфи пардохтпазирӣ, инчунин, хавфҳои асъорӣ, даромаднокӣ, фоизӣ низ ба хавфи қарзӣ алоқаманд мебошанд. Муҳим он аст, ки

⁷² Олейви, Х.З. Расчет и анализ риска ликвидности коммерческого банка в кризисных условиях функционирования / Х.З.Олейви // Научный результат. Экономические исследования. - 2021. - Т.7. - №2. - С. 66-73.

бонк то кадом андоза аз уҳдаи идораи ин алоқамандиҳо мебарояд ва нуқтаи ғоиданокӣ ва лоақал безарари ро барои худ таъмин мекунад.

Таҷрибаи амалии баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи методологияи баҳодиҳӣ, ки аз ҷониби БМТ таҳия шудааст, бунёд ёфтааст. Методология ба як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии БМТ ва дигар санадҳои иловагии он асос ёфтааст. Ҷиҳати арзёбии мавқеи меъёрҳои мазкур дар идоракунии хавфҳои қарзӣ мо дар ҷадвали 3.1. онҳоро мавриди таҳлил қарор дода, як қатор норасоӣҳоро ошкор ва бо мақсади мукаммалгардонии ҷунин меъёрҳо пешниҳодҳоро лозим шуморидем.

Ҷадвали 3.1. - Меъёрҳои танзими низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ

Замини ҳуқуқӣ - меъёрӣ	Ҳадаф	Норасоӣ	Таклиф
Дастурамали №247 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” Қарори Раёсати БМТ аз 19-уми ноябри соли 2021, таҳти №168.	Баҳодиҳӣ, маҳдудсозӣ ва дуруст муайян кардани хавфҳо бо назардошти шакл ва ҳаҷми истифодаи усулҳои назорати хавфҳо ва амалиёт барои ТҚМ таҳия гардида, талабот ба ТҚМ-ро доир ба мавҷудияти низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ, ки онро БМТ ҳатмӣ мешуморад, муқаррар менамояд.	1. Замини 1, қисми 4 - ба хусусиятҳои идоракунии хавфи қарзӣ нигаронида шудааст, ки он маҳдуд ва на ҳама паҳлӯҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзиро инъикос менамояд. Ҳамчунин, принципҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки дар ин раванд вазифаҳои роҳбарияти бонк, Шурои нозирон ва мақоми назоратгар (БМТ) муқаррар шудааст, дида намешавад. Маҷмуан дар доираи талаботи Базел I ва қисман II нигаронида шуда, талаботи Базел III ва IV-ро дар бар намегирад.	1. Дар танзими низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ хусусиятҳои идоракунии он бояд ба талаботи стандарт мувофиқ бошад. Яъне пайдарпайии иҷрои амалҳо мувофиқ ба “Принсипҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ” ⁷³ , ки Кумитаи Базелӣ муқаррар кардааст мувофиқ карда шавад. 2. Аз ҷониби БМТ дар асоси стратегияҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлати соҳавӣ стратегияи идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳия гардад, ки он дарбаргирандаи нишондиҳандаҳои ҳадафнок ва муайянкунандаи вазифаҳои иштирокчиёни раванди идоракунии хавфҳои қарзӣ бошад.
Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз	Идора ва назорати сифати дороиҳо дар ТҚМ таҳия шуда, тартиби ягонаи ташкил ва истифода намудани захираи хавфҳои қарзӣ ва	1. Оид ба фурӯши қарзҳои муаммодор талабот муқаррар нагардидааст. 2. Замини 2. Талаботе, ки меъёри мазкур ҷиҳати ташкили фонд аз рӯи қарзҳо муқаррар кардааст, барои	1. Лозим шуморида мешавад, ки оид ба фурӯши қарзҳои муаммодор дар талаботи мазкур муқаррарот талаботи мазкур муқаррарот ворид гардад. 2. Сабуктар намудани меъёрҳои ғоизии ташкилнамоии фондро лозим мешуморем, ҷун хароҷоти барзиёдро дар бар

⁷³ Principles for the Management of Credit Risk. Basel Committee on Banking Supervision, Basel September 2000 pg. 3-17.

идомаи ҷадвали 3.1.			
рӯи дороиҳо” илова бо Қарори Раёсати БМТ аз 26-уми декабри соли 2019, таҳти №171.	Фонди пӯшонидани талафоти имконпазирро аз рӯи дороиҳо муқаррар менамояд.	ТҚМ он қадар мувофиқ нест.	мегирад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ба таври комил ФПТИ аз рӯи қарзҳо ташкил намегардад, ки ин, албатта, аз сармояи ташкилоти қарзӣ вобаста буда, тақлифи мазкур низ бо он ҳамбаста мебошад.
Дастурамали №255 “Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ” Қарори Раёсати БМТ аз 30-юми декабри соли 2022, таҳти №157.	Тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоизи қарзро дар ТҚМ муайян менамояд.	1. Банди 8. Мониторинги қарзҳои мушкиситон - қорбарӣ дар ин самт аз рӯи қарзи мавҷуда ба давраҳо ҷудо нашудааст, то самарайи амали он муайян гардад. 2. Банди 11. Ҳисоб кардан ва ситонидани фоизи қарз — шакли ягонаи тақлифи хизматрасонии қарзӣ дида намешавад.	1. Ҷиҳати таъмини самарайи қор дар самти қарзҳои мушкиситон давра ё муҳлат муайян карда шавад. 2. Дар тақлифи маҳсулоти қарзӣ талаботи ягона бояд амал кунад. Масалан, фоизи солоне, меъёри самараноки фоизи солоне бояд қайд гардад.
Роҳнамо “Дар бораи восита ва усулҳои идоракунии хавфи қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ”, ки бо қарори Раёсати БМТ аз 19-уми ноябри соли 2021, таҳти №170 тасдиқ шудааст.	Тақмил додани низомии идоракунии хавфи қарзӣ барои ТҚМ таҳия гардида, хусусияти тавсиявӣ дорад ва маҷмуи воситаҳои идоракунии хавфи қарзиро барои истифода дар ташкилотҳои қарзӣ муқаррар менамояд.	1. Омилҳои таъсиррасон ба хавфҳои қарзӣ, ки вобаста ба шароити иқтисодии кишвар мебошанд, муайян ва арзёбӣ нагардидаанд. 2. Воситаҳои ҷиҳати баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ маҳдуд пешниҳод шудаанд.	1. Барои ошкоркунии хавфҳои қарзӣ омилҳои, ки бо эҳтимолияти зиёд ба хавфҳои қарзӣ таъсирбахшанд, арзёбӣ гарданд. 2. Заминаи методии баҳодихӣ хавфҳои қарзӣ ва усулҳои идоракунии онҳо таҳия гарданд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили санадҳои меъёрии БМТ

Чуноне қайд гардид, дар самти идоракунии хавфҳои қарзӣ дар бахши бонкии кишвар асосҳои институтсионалӣ ташаккул ёфтаанд. Аз байни санадҳои меъёрии овардашуда ҷиҳати баҳодихӣ ва идоранамоии хавфҳои қарзӣ Дастурамали №215 ва Дастурамали №247 аҳамияти васеътар дошта, дар онҳо таснифоти қарз вобаста ба дараҷаи хавфи қарзӣ, ташкилнамоии фонд ва муайян кардани ҳиссаи ҷудонамоии маблағ вобаста ба таснифоти қарз, аз ҷумла низомии идоранамоии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ оварда шудаанд. Бояд иброз дошт, ки дар баробари бартариҳо, як қатори онҳо аз нуқсҳо қаноат нестанд, ки вобаста ба шароити иқтисодӣ тақмили онҳоро муҳим меҳисобем. Масалан,

Дастурамали №215 талаботе, ки меъёри мазкур барои ташкили ФПТИ аз рӯйи қарзҳо муқаррар кардааст:

Чадвали 3.2. - Талаботи ташкили Фонд аз рӯйи таснифи қарзҳо

Гурӯҳи таснифоти қарзҳо	Эътирофи даромад бо усули ҳисобу замкунӣ	Шумораи рӯзҳои батаъхирафта аз рӯйи пардохти маблағи қарзи асосӣ ё фоизҳои он	Талаботи ҳадди ақал барои ташкили Фонд %	
			Бо пули милли	Бо асъори хориҷӣ
Қолабӣ	Иҷозат дода шудааст	то 8 рӯз	2%	3%
Зери назорат	Иҷозат дода шудааст	аз 8 то 30 рӯз	5%	10%
Ғайриқолабӣ	Иҷозат дода нашудааст	аз 30 то 90 рӯз	30%	40%
Шубҳанок	Иҷозат дода нашудааст	аз 90 то 180 рӯз	75%	85%
Беэтимод	Иҷозат дода нашудааст	аз 180 рӯз ва зиёд	100%	100%

Сарчашма: Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи доройҳо”

Қобили қайд аст, ки талаботи муқарраргардида баъд аз бӯҳрони солҳои 2014-2015 ва ба мушкилӣ дучоршавии як қатор бонкҳои кишвар муайян карда шудааст, ки ба ақидаи мо, дар шароити имрӯза меъёрҳои фоизи он то андозае баланд буда, бояд ҷиҳати рушди фаъолият сабуктар карда шаванд. Масалан, чуноне аз чадвали 3.2. бармеояд, гурӯҳи якум ва дуюм аз рӯйи таснифот ба қарзҳои муқаррарӣ, яъне берун аз қарзҳои таснифшуда мебошанд, ки барои онҳо ташкили фонд он қадар муҳим нест, чунин талабот дар баробари гаронӣ, инчунин, кори иловагӣ мебошад, ҳол он ки барои ин гурӯҳ эътирофи даромад бо усули ҳисобу замкунӣ иҷозат дода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки аз рӯйи талаботи муқарраршуда оид ба ҳадди ақал барои ташкили фонд аз рӯйи ҳам пули милли ва ҳам асъори хориҷӣ то 50% аз ҳиссаи умумии муқарраршуда, ба ғайр аз гурӯҳи панҷум, ки қарзҳои беэтимодно дар бар мегирад, пасткунии меъёри фоиз оварда шавад. Чунки, аз ҷониби дигар, ташкили барзиёди фонд ё барзиёд нишон додани он ҳамчун моддаи хароҷотӣ дар бонк эътироф гардида, ҳиссаи фоида ва аз он пардохтҳои муқарраргардидаи ҳатмиро ба давлат кам нишон медиҳад.

Ҳар бонк вобаста ба таҷрибаи амалӣ ва иқтисори зеҳнии худ оид ба идоракунии хавфҳо бо истифода аз усулу равишҳои гуногун хавфҳои қарзиро таҳлил ва баҳодиҳӣ намуда, онро идора мекунад. Дар асл, барои баҳодиҳии хавфи

қарзӣ усулҳои миқдорӣ ва сифатӣ истифода мегарданд. Дар таҳлили сифатӣ барои ҳамаи хавфҳо пешниҳоди сарчашмаҳои баҳодихӣ, минтақаи потенциалии хавф ва омилҳои дақиқи интиҳобшудаи мушаххас муҳим аст. Дар таҳлили миқдорӣ бошад, ба таври ададӣ муайян ва ба расмият даровардани дараҷаи хавфи қарзӣ дида мешавад. Ҳангоми таҳлили миқдорӣ якчанд қисмҳои зеринро шартан ҷудо кардан мумкин аст: муайян кардани меъёрҳои баҳодихии дараҷаи хавфи қарзӣ; интиҳоби дараҷаи хавфи қарзӣ, ки бонк барои намудҳои алоҳидаи қарзҳо қобили қабул шуморидааст; баҳодихии дараҷаи воқеии хавфи қарзӣ дар асоси усулҳои инфиродӣ, роҳҳои пешгирии хавфҳои қарзӣ ва ғайра.

Дар усули баҳодихии таҳлилӣ, таҳлил аслан вобаста ба меъёрҳои муқарраркардаи санадҳои қонунгузорӣ ба роҳ монда мешавад. Ин усулро метавон вобаста ба таснифоти қарз ба роҳ монд. Усули баҳодихии таҳлилии сатҳи хавфҳои қарзии бонкҳо вобаста ба Дастурамали №215, ки дар он бевосита оид ба таснифи қарзу баҳодихии хавфҳои қарзӣ оварда шудааст ва дилхоҳ ташкилоти қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда барои баҳодихии хавфҳои қарзӣ аз он истифода мебарад. Талаботи асосии дар ин санад оид ба баҳодихии хавфҳои қарзӣ овардашударо мо дар шакли ҷадвал чунин пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 3.3. - Таснифоти баҳодихии хавфҳои қарзӣ аз рӯи намудҳои қарз

Гурӯҳбандии қарзҳо	Муқаррароти ҷойдошта оид ба баҳодихии қарзҳо
қолабӣ	– ҳолати молиявии муштарӣ хуб бошад; – маблағи асосӣ ва ғоизҳои қарз сари вақт тибқи шартномаи қарзӣ пардохт карда шаванд ва маблағҳои пардохтии батаъхирро ба мавҷуд набошанд; – маблағҳои пардохтӣ таъхир ё таъхид нашоуда бошанд. Ташкилоти қарзӣ метавонад таъхир ёфтани пардохти чунин қарзро ба муҳлати то 8 рӯз ба инobat гирад.
зери назорат	– ҳолати молиявии муштарӣ қаноатбахш бошад; – пардохти маблағи асосӣ ва (ё) ғоизҳои қарз аз 8 то 30 рӯз ба таъхир афта бошад; – қарзҳо як бор аз рӯи тартиби муқарраршуда таъхид шуда бошанд.
ғайриқолабӣ	– пардохти маблағи асосӣ ва (ё) ғоизҳои қарз аз 30 то 90 рӯз ба таъхир афта бошанд; – қарз таъхирро ба мавҷуд набошад ё ба муҳлати аз 30 рӯз камтар батаъхирро ба мавҷуд набошад, вале ҳолати молиявии қарздор шубҳанок ба ҳогузорӣ карда шавад.

идомаи ҷадвали 3.3.	
шубҳанок	– пардохти маблағи асосӣ ва (ё) фоизҳои қарз аз 90 то 180 рӯз ба таъхир афтода бошанд; – қарз таъхирафтода набошад ё ба муҳлати аз 90 рӯз камтар батаъхирафтода бошад, вале ҳолати молиявии муштарӣ ғайриқаноатбахш баҳогузорӣ карда шавад. Ҳолати молиявии муштарӣ дар ҳолатҳои зерин ғайриқаноатбахш баҳогузорӣ мешавад: – пардохтпазирии ноустувори муштарӣ; – тамоюлҳои манфии ба фаъолияти истеҳсоли-иқтисодии муштарӣ таҳдидкунанда (амалиётҳои зараровар, камшавии дороиҳои соф, коҳишёбии ҳаҷми истеҳсолот ва афзоиши воқеии ҳисобҳо барои гирифтани ва ё барои пардохт).
беэътимод	– пардохти маблағи асосӣ ва (ё) фоизҳои қарз зиёда аз 180 рӯз ба таъхир афтода бошанд; – қарз таъхирафтода набошад ё ба муҳлати аз 180 рӯз камтар батаъхирафтода бошад, вале ҳолати молиявии муштарӣ носолим баҳогузорӣ карда шавад. Ҳолати молиявии муштарӣ дар мавриди зерин носолим баҳо дода мешавад, агар: – муштарӣ доимо дар ҳолати ногувори молиявӣ қарор дошта бошад ё тибқи қонунгузорӣ муфлис эълон шуда бошад; – таҳлили фаъолияти амалиётӣ, молиявӣ ва иқтисодии муштарӣ (инчунин, дигар маълумоти ба қарзгир алоқаманд) нишон диҳад, ки дар фаъолияти муштарӣ тамоюлҳои манфие ҷой доранд, ки онҳо ба ҳолати ногувори доимии қарзгир ё муфлисшавӣ оварда мерасонанд.

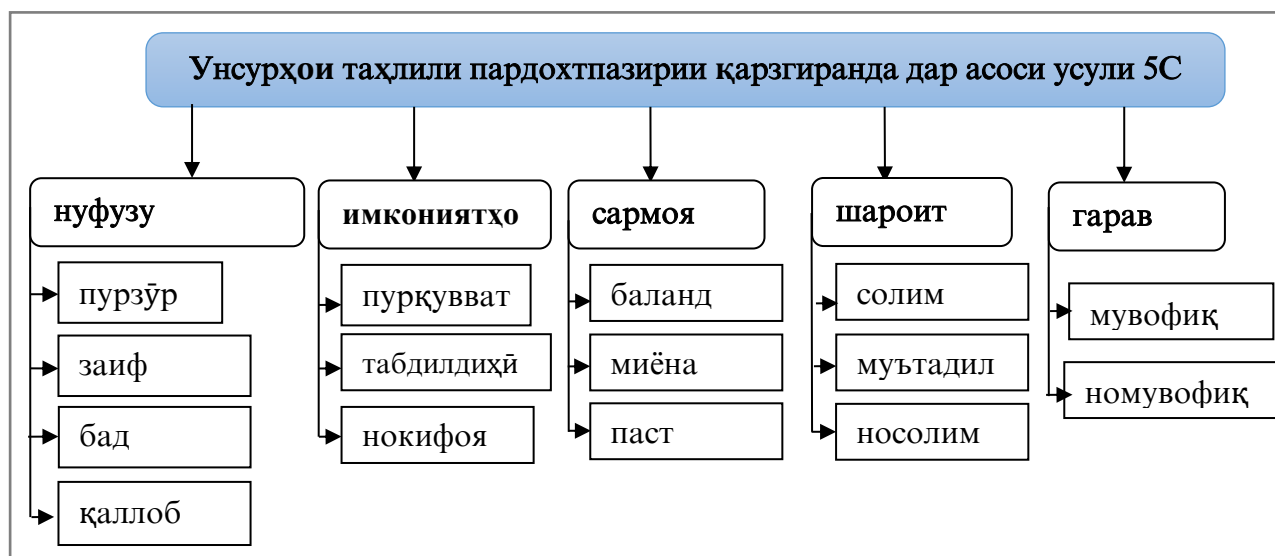
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо”

Таснифоти қарз, ки дар ҷадвали 3.3. оварда шудааст, дар асоси таҳлили Дастурамали №215 тартиб дода шудааст, он мувофиқ ба меъёри байналмилалӣ (Базел II) буда, қоидаҳои гурӯҳбандии қарз ва хусусиятҳои вобастаи онҳоро инъикос мекунад. Дар чараёни таҳлили хавфҳои қарзӣ баҳодихии сифати сандуқи қарзии бонк дар асоси талаботи мазкур амалӣ карда мешавад.

Қобили қайд аст, ки дар амалияи бонкҳои Тоҷикистон ва ҳамчунин, дигар кишварҳои ИДМ ба таври васеъ аз усули маъмули таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда, ки дар зербоби 1.2 баррасӣ гардид, усули 5С мавриди истифода қарор дорад. Аз сабаби он ки қисми зиёди амалкунандаи субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ватаниро соҳибкорони инфиродӣ ташкил медиҳанд ва мувофиқи маълумоти омӯрӣ дар соли 2021 ба 307,9 ҳаз. адад баробар аст ва аз ин шумора 167 ҳаз. ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, 104,2 ҳаз. тибқи патент ва боқимонда аз рӯйи

шаҳодатнома фаъолият менамоянд⁷⁴. Вазеҳ аст, ки дар чунин шакли фаъолият баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар сатҳи лозима пеш бурда намешавад ва ҳангоми аз тарафи мутахассиси қарзӣ гузаронидани таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда иқтидори мизоч пурра мушаххас намегардад. Аз ин лиҳоз, лозим мешуморем, ки усули 5С-ро коркард намоем.

Дар асоси унсурҳои усули 5С, ки қаблан зикр гардид, шакли такмилёфтаи ин усулро бо нишондиҳандаҳои таҳлилиаш ҷиҳати баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда пешниҳод менамоем.

Расми 3.2. Тарҳи баҳодиҳии қобилияти қарзадокунии қарзгиранда
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Чуноне аз расми 3.2. бармеояд, аз рӯйи ҳар як унсурҳои баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда дар асоси усули 5С нишондиҳандаҳои сифатии таҳлилиро пешниҳод сохтаем, ки ҷиҳати ба таври мукамал ошкоркунии ҳолати пардохтпазирии мизоч мусоидаткунанда мебошад. Бо ин мақсад тафсири ҳар як унсури зикршударо пешниҳод менамоем:

Нуфузу эътибор - дар ин ҷо маълумоти умумиро метавон оид ба мизоч қайд намуд, аз ҷумла мақому манзалати мизоч дар ҷомеа, сарчашмаи асосии даромад, макони зист, таърихи қарзӣ, устувории равонӣ ва эҳсосотии мизоч, муддат ва ҳислати таҷрибаи мизоч дар тиҷорат ва хароҷотҳои умумии мизоч.

⁷⁴ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - С. 228.

- пурзӯр - таҷрибаи корӣ, идоракунии хуби қарз, маълумоти мувофиқ, сабтҳои доимӣ, обрӯӣи хуб;
- заиф - таҷрибаи нокифояи корӣ, сифати пасти сабткунӣ, мушкилии пешина бо пардохти қарз, пардохтҳо бо таъхирмонӣ;
- бад - таҷрибаи нокифояи корӣ, сифати пасти сабткунӣ, таърихи бади пардохтҳо;
- қаллоб - додани маълумоти бардурӯғ бо мақсади фиреб, таърихи бади қарзӣ;

Имкониятҳо - дар ин ҷо ҷараёни истехсоли маҳсулот ва хизматрасонии мизоч, роҳҳои гуногуни хариди молу масолах ва воҳиди ченаки онҳо, ҳаҷми харид, шумора ва мавқеи кормандон, то чӣ андоза молу мавод зуд-зуд харидорӣ мешаванд, ҳаҷми харид, механизмҳо ва таҷҳизоте, ки барои ҳар як марҳилаи фаъолият муҳим аст ва ғ.;

- пурқувват - даромад ё худ тиҷорате, ки мизоч дорад, ғоида меорад ва метавонад тамоми хароҷотро рӯйпӯш намояд. Аз ҷумла, метавонад ҷавобгӯӣ ба коэффитсиенти меёри пардохт дар бонк бошад.
- табдилдихӣ (маргиналӣ) - қобилияти хуби пардохтпазирӣ дорад, вале захираи на он қадар қалон барои хароҷоти ғайриҷашмдошт мавҷуд аст.
- нокифоя - қарзро аз ҳисоби амалиёти тиҷорат пӯшонида наметавонад ва ё метавонад, вале захираҳо барои ҳолатҳои ғайриҷашмдошт наметавонад.

Сармоя - захираҳои молиявии мизоч, воситаҳои асосӣ, воситаҳои ба қарз гирифташуда, таърихи қарзӣ, ғоизи фурӯши насия, гардиши мол дар як рӯз (ва ё давраи фаъолнокии тиҷорат – шумораи рӯзҳо аз рӯзи хариди мавод ва ё молу маҳсулот то баргашти пурраи маблағ дар натиҷаи фурӯш), ҳаҷми фурӯш ва сабтҳои тиҷоратӣ барои давраи муайян;

- баланд- (дороиҳо/ухдадориҳо ба тартиб дароварда шудааст). Меёриҳои коэффитсиенти пардохтпазирии ҷорӣ ва сармояи хусусӣ дар сатҳи мақбул қарор доранд;
- миёна - коэффитсиенти пардохтпазирии ҷорӣ ва сармояи худӣ дар сатҳи қаноаткунанда қарор доранд, дороиҳои на чандон зиёд дар муқобили қарзи пурсидашаванда.

- паст - мушкилиҳои чиддии сохторӣ. Коэффитсиенти пардохтпазирии чорӣ ва сармояи худӣ камтар аз меъёри муқарраршуда дар бонк.

Шароит - тавсифи омилҳои дохилӣ ва берунии таъсиррасон ба фаъолияти мизоч, омилҳои дохилӣ (ҷойгиршавии тиҷорат, рақобат, саривақтӣ, мавсимӣ, таъйиноти қарз, таъминкунандагон ва харидорон) ва беруна (тағйирот дар иқтисодиёт, ҳолатҳои форсмажор, содироту воридот, танзими давлатӣ) ба тиҷорат ба назар гирифта мешавад.

- солим - муҳити мусбати тиҷорат;
- муътадил - муҳити қонеъкунандаи тиҷорат;
- носолим - муҳити манфии тиҷорат.

Гарав - аҳаммияти психологӣи зомин, ҳангоми гарав ба инобат гирифтани ҳуқуқи соҳибияти моликият, арзиши воқеии бозори гарав ва имконияти фурӯши он дар бозори маҳаллӣ, ҳолат ва устувории моликият ҳангоми гарав, ҳуқуқи юридикӣ барои фурӯш ва ё коркард, сифати муносибат бо зомин ва ё байни аъзоёни гурӯҳи зоминон, қобилияти пардохтпазирии зомин (сарчашмаҳо ва устувории даромад), ҷӣ мизоч ва зоминро водор мекунад, то қарзро баргардонанд;

- мувофиқ - қобилияти пӯшонидани қарз бо гарав, зуд фурӯхта тавонистани он;
- номувофиқ - надоштани қобилияти пӯшонидани қарзҳо, гарав бояд аз як ҷо ба ҷойи дигар осон интиқол дода шавад, дастрасиаш душвор, маҳв карданааш душвор набошад;

Ҳамчунин, дар раванди таҳлили хавфҳои қарзӣ нишондиҳандаҳои таҳлилӣ истифода мегарданд, ки онҳо дар адабиёти ватанӣ ва санадҳои меъёрӣ кам ба мушоҳида мерасанд ва бо мақсади дастрасӣ барои таҳлили хавфҳои қарзӣ мо дар ҷадвали 3.4. онҳоро пешниҳод намудем.

Ҷадвал 3.4. - Услубҳои ҳисоби индикаторҳои (маҳакҳои) хавфҳои қарзӣ

Нишондиҳандаҳо	Методология
Маржаи софи ғоизӣ - МСҒ	$МСҒ = \frac{Д_ф - X_ф - T_қ}{СҚ}$, ки дар ин ҷо: МСҒ- маржаи софи ғоизӣ, $Д_ф$ - даромади ғоизӣ, $X_ф$ -харочоти ғоизӣ, $T_қ$ -талафоти қарзӣ ва $СҚ$ - сармоягузори қарзӣ
Таносуби қарзҳои батаъхирарфта дар дороиҳои	$d = \frac{СҚ_т}{Д}$, ки дар ин ҷо: $СҚ_т$ - сармояи қарзии батаъхирарфта; $Д$ -

идомаи ҷадвали 3.4.	
ТҚМ ӯ сифати идоракунии сандуқи қарзӣ дар он - d	дориҳои умумии ТҚМ.
Коэффитсиенти вазни ҳолиси қарзҳои батаъхиратода Вск(г)	$V_{ск}(г) = \frac{СК_г}{СК}$, ки дар ин ҷо: СК-сармояи қарзӣ;
Таносуби муҳофизат аз хавфи қарзӣ - ТМХҚ	$TMXQ = \frac{Зах}{СК}$, ки дар ин ҷо: Зах- захираҳо, СК -сармоягузори қарзӣ
Суръати афзоиши сармоягузориҳои қарзӣ - САСҚ	Суръати афзоиши сармоягузориҳои қарзӣ: $CACQ = \frac{XK_1}{XK_0}$, ки дар ин ҷо: XK_1 - ҳаҷми қарзҳои барои давраи чорӣ додашуда, XK_0 -ҳаҷми қарзҳои барои давраи гузашта додашуда;
Коэффитсиенти талафёфтаи ғоидаи қарзӣ - КТФҚ	Коэффитсиенти талафёфтаи ғоидаи қарзӣ: $КТФҚ = \frac{\Phi_n}{\Phi_k}$, ки дар ин ҷо: Φ_n – ғоидаи қабулшуда, Φ_k – ғоидаи қабулшуда;
Коэффитсиенти пешқадам - Кп	$K_p = \frac{Ca(ск)}{Ca(д)}$, ки дар ин ҷо: Ca (ск)-суръати афзоиши сармояи қарзӣ; Ca (д) - суръати афзоиши дориҳои умумии ТҚМ.
Коэффитсиенти “агрессиявӣ-оқибатандешӣ” Ка	$K_a = \frac{СК}{ЧВ}$, ки дар ин ҷо: ЧВ- воситаҳои бонкии ҷалбшуда.
Андозаи ниҳии хавфи қарзӣ барои як қарзгиранда ӯ гурӯҳи қарзгирандагони алоқаманд К3-1	$K3 - 1 = \frac{K_k}{Cт} 100\% \leq 20\%$, ки дар ин ҷо: K_k - қарзи қалони як қарзгир ӯ гурӯҳи қарзгирандагони алоқаманд; Ст- сармояи танзимшавандаи ТҚМ. Дар ин ҷо К3-1 ба андозаи на зиёда аз 20%-и сармояи танзимшавандаи ТҚМ муқаррар карда мешавад.
Андозаи ниҳии хавф барои қарзҳои қалон К3-2	$K3 - 2 = \frac{\sum K_k}{Cт} 100\%$, ки дар ин ҷо: K_k - қарзи қалон; Дар ин ҷо К3-2 ба андозаи на зиёда аз 3 маротибаи сармояи танзимшавандаи таъкилот қарзӣ муқаррар карда мешавад.
Андозаи ниҳии хавф барои як қарзгир-таъкилот қарзӣ (К3-3)	$K3 - 3 = \frac{K_{тк}}{Cт} 100\% \leq 20\%$, ки дар ин ҷо: $K_{тк}$ - бақияи ҳолиси умумии уҳдадориҳои қарзии як қарзгир-таъкилот қарзӣ; (К3-3) то 20%-и Ст- муқаррар карда мешавад.
Андозаи ниҳии хавф ба як қарзгир-шахси вобастаи (алоқаманди) ТҚМ (К4-1)	$K4 - 1 = \frac{K_v}{Cт} 100\% \leq 2\%$, ки дар ин ҷо: K_v - бақияи ҳолиси умумии уҳдадориҳои қарзии як қарзгир-шахси вобастаи (алоқаманди) таъкилот қарзӣ, ки тибқи банди 43-уми Дастурамали №176 муайян карда мешавад. (К4-1), то 2%-и Ст- муқаррар карда мешавад.
Андоза барои хавфи умумии қарзҳои, ки ба шахси вобастаи (алоқаманди) дода шудаанд ТҚМ (К4-2)	$K4 - 2 = \frac{\sum K_v}{Cт} 100\% \leq 10\%$, ки дар ин ҷо: K_v - қарзи бақияи ҳолиси уҳдадориҳои қарзии шахси вобастаи (алоқаманди) таъкилот қарзӣ, ки он низ тибқи банди 43-уми Дастурамали №176 муайян карда мешавад (К4-2), наметавонад аз 10%-и Ст-и ТҚМ зиёд бошад.
Сифати идоракунии сандуқи қарзӣ дар асоси захираҳои қарзии мавҷуда	Қарзи СК / Пасандоз (амонат)
Дараҷаи таъминоти бонк аз хавфи қарзӣ	Таъкилот асоснокии ФПТИ / СК-и ғайрифайол, ки дар ин ҷо: ФПТИ-Фонди пушонидани талафоти имконпазирмувофики Дастурамали №215
Дараҷаи кифоятии захиравии бонк дар ҳолати батаъхирмонии қарзҳои	Таъкилот асоснокии ФПТИ / Қарзи СК

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси санадҳои меъёрӣ ва мақолаҳои илмӣ.

Муҳимтарин коэффитсиенти ҷудонашаванда, ки даромаднокии сандуқи қарзиро муайян мекунад, ин маржаи софи фоизӣ мебошад, ки дар ҷадвали 3.4. оварда шудааст. Хусусияти нишондиҳанда аз он иборат аст, ки баҳодиҳии самаранокии низоми идоракунии хавфҳои қарзиро дар бонк маҷмуан таъмин мекунад. Он ҳам зарарро аз хавфҳои қарзӣ ва ҳам аз даромаде, ки бонк бо хавфҳои қарзӣ ба даст меорад, ба назар мегирад. Дар асоси коэффитсиентҳои дар ҷадвал зикршуда метавон таъсири хавфҳои қарзиро ба даромаднокии сандуқи қарзии бонк баҳо дод.

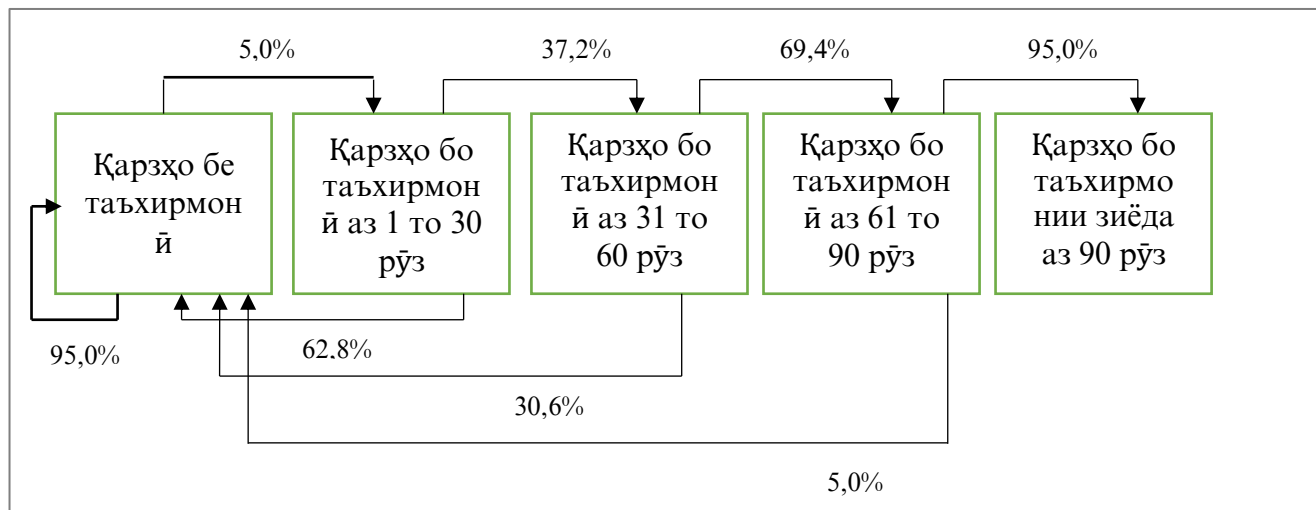
Дар адабиёти муосири илмӣ иқтисодӣ усулҳо ва равишҳои мухталифи таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ пешниҳод шудаанд. Барои шарҳи усулҳои баҳодиҳии хавфи қарзӣ дида баромадани усулҳои баҳодиҳии миқдории он ба маврид аст, ки чунин усулҳо, ба монанди (Value at Risk – **VaR** ва матритсаи гузаришҳо / кӯчишҳо) ва усулҳои гурӯҳбандишуда (скоринг, дарахти қабули қарорҳо), усулҳои таъбизиро дар бар мегиранд. Усулҳои **VaR** ва матритсаи гузаришҳо/кӯчишҳо бештар дар ҳолатҳои истифода мешаванд, ки барои баҳодиҳии (пешгӯии) талафоти ТҚМ дар маҷмӯъ барои сандуқи қарзи истифода шуда, усулҳои гурӯҳбандишуда бошад, барои баҳодиҳии қарзгирандагони мушаххас, яъне аз рӯйи сегменти сандуқи қарзӣ истифода бурда мешаванд⁷⁵.

Усули **VaR** - универсиалӣ барои баҳодиҳии хавфҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии ин усул баҳодиҳии талафоти ҳадди аксар аз хавф дар тӯли як давраи муайян бо ғосилаи эътимоди додашуда мебошад. Равишҳои асосии баҳодиҳии **VaR** инҳоянд: таърихӣ - вақте ки талафот дар асоси маълумоти оморӣ оид ба сатҳи талафот бо ғосилаи боварии зарурӣ ҳисоб карда мешавад, параметрӣ - вақте ки функсияи тақсимои эҳтимолии талафоти эҳтимоли аз маълумоти оморӣ муайян карда мешавад.

⁷⁵ Завьялов, С.О. Оценочные подходы к методам анализа кредитоспособности заемщика [Текст] / С.О. Завьялов // Бизнес в законе. - 2011. - №2. – С.346-347.

Bhekisipho Twala. Multiple classifier application to credit risk assessment. Expert Systems with Applications Volume 37, Issue 4, April 2010, Pp. 3326-3336.

Яке аз усулҳо, ки имконияти баҳодиҳии эҳтимолияти батаъхирмонии қарзро аз рӯйи сандуқи қарзӣ (аз 90 рӯз гузаштааст) пешбинӣ намудааст, ин “матритсаҳои кӯчиши қарзҳо/қарзҳои пардохтнашуда” мебошад (ниг. ба расми 3.3.). Матритсаи зеринро метавон дар шакли нақша чунин пешниҳод кард.

Расми 3.3. Нақшаи тасвирии матритсаи гузариш/кӯчиш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мутобиқи расми 3.3. эҳтимолияти гузариши қарзҳо аз ҳолати “бе таъхирмонӣ” ба ҳолати “қарзҳо бо таъхирмонӣ аз 1 то 30 рӯз” 5,0%-ро ташкил карда, пас бо эҳтимолияти 95,0% қарзҳо боқӣ мемонанд ва дар ҳолати “бе таъхирмонӣ” басомади гузариш ба қарз аз ҳолати “қарзҳо бо таъхирмонӣ аз 1 то 30 рӯз” ба ҳолати “қарзҳо бо таъхирмонӣ аз 31 то 60 рӯз” 37,2%-ро ташкил намуда, пас эҳтимолияти баргардонидани қарз (гузаштан ба ҳолати «бе таъхирмонӣ») 62,8 фоизро ташкил медиҳад.

Усулҳои гурӯҳбандишудаи баҳодиҳии хавфи қарзӣ, ба монанди скоринги қарзӣ, дарахти қабули қарорҳо, усулҳои гурӯҳбандии таъйизӣ дар бонкҳо бисёр мавридҳо барои муайян намудани хавфи қарзӣ дар ҳолати қабули қарор оид ба пешниҳоди қарз истифода мегарданд.

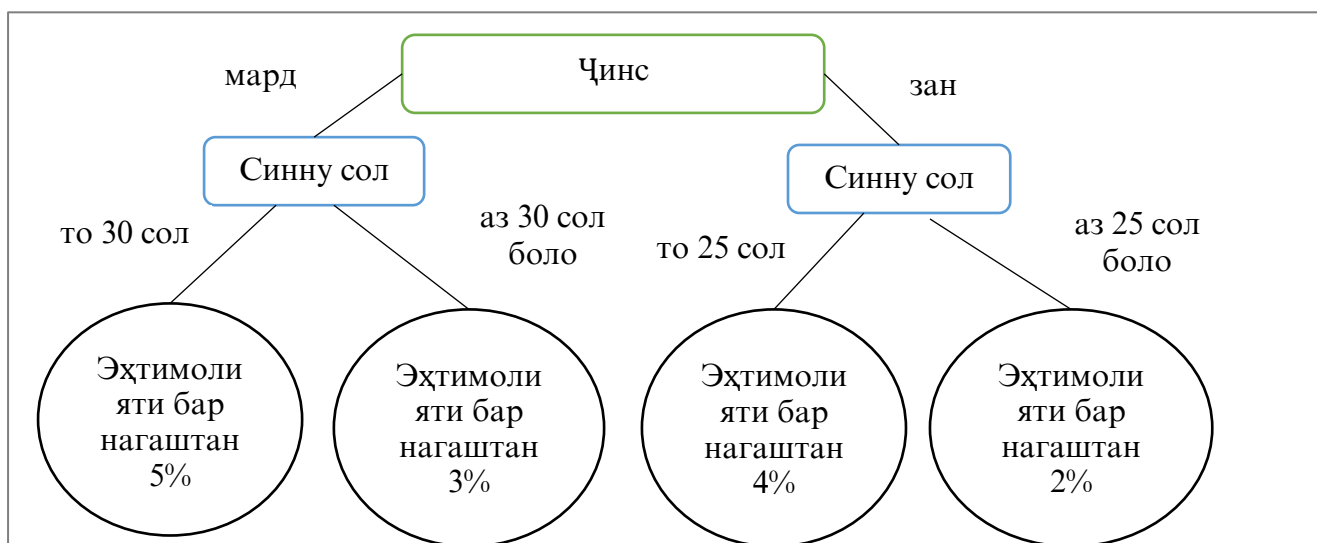
Усулҳои гурӯҳбандишуда дар он асос меёбанд, ки ташкилоти қарзӣ образҳои (синфҳои) ё сурати қарзгирандаи баландсифат ва пастсифатро ташаккул медиҳад.

Дар усулҳои гурӯҳбандишуда бонк сурати қарзгирандаи баландсифат ва пастсифатро бо ёрии ин усул ба асос гирифта, вазифаи муайян кардани симои

қарзгирро дар чаҳорчӯби назарияи шинохти намуна (Pattern recognition) баррасӣ менамояд⁷⁶. Тасвири (синфи) як гурӯҳи муайяни объектҳо (мушоҳидаҳо) дар асоси маҷмуи параметрҳои интихоб карда мешаванд, ки объектро (мушоҳидаро) тавсиф мекунанд.

Скоринги қарзӣ ин равиши оморӣ пешниҳодкардаи олими амрикоӣ Дэвид Дюраном мебошад⁷⁷, ки соли 1941 дар навбати аввал барои гурӯҳбандии қарзгирандагонӣ гуногун истифода гардидааст. Дар амалияи шароити имрӯза бонкҳо ба таври васеъ аз ин усул истифода бурда, эҳтимолияти баҳодихии баргардонидани қарзро барои дилхоҳ қарзгиранда арзёбӣ менамоянд.

Дарахти қабули қарорҳо аз усулҳои тасмимگیرӣ мебошад, ки барои истифодаи маълумоти таҳлилий ва оморӣ пешбинӣ гардидааст. Сохтори дарахт аз “барг” ва “шоха” иборат аст. Дар кунҷҳои “шохаҳо” қарори параметрҳо навишта мешаванд, ки эҳтимолияти пардохти қарз аз онҳо вобаста аст, дар “баргҳо” қиматҳои эҳтимолияти бозгашт сабт карда мешаванд.

Расми 3.4. Усули дарахти қабули қарорҳо оид ба баҳодихии хавфи қарзгирандагон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

⁷⁶ Christopher M. Bishop Pattern, Recognition and Machine Learning, Springer Science+Business Media, LLC, 2006.

Peter Burns, Anne Stanley/ Managing Consumer Credit Risk. Federal Reserve Bank of Philadelphia Payment Cards Centr Discussion Paper No. 01-03, 2001

⁷⁷ Тотьянина, К.М. Обзор моделей вероятности дефолта, управление финансовыми рисками [Текст] / К.М. Тотьянина //Управление финансовыми рисками - 2011. - №01(25). – С.16.

Donncha M. Lending by numbers: credit scoring and the constitution of risk within American consumer credit. Economy and Society Volume 36, Issue I, 2007.

Чуноне аз расми 3.4. аён аст, барои таснифи қарзгирандагон лозим меояд аз дарахт ва баргҳо истифода кард ва баъдан баҳои дахлдор дод. Мақсади асосии ин усул бунёди методологияе мебошад, ки арзиши тағйирёбандаи мақсаднокро дар асоси якчанд тағйирёбандаҳои воридотӣ пешгӯӣ мекунад.

Дар усулҳои таъбизӣ барои баҳодихии эҳтимолияти барнагаштани қарзҳо аз ҷониби қарзгирандагон, бонкҳо моделҳои интихоби бинариро истифода мебаранд, ба монанди моделҳои Logit ва Probit, ки онҳо дар асоси сохтани дискриминантҳои хаттӣ баррасӣ карда мешаванд.

Дар усули меёрӣ аслан низоми лимитӣ (маҳдудкунӣ) истифода мегардад. Низоми лимитии хавф инҳоро дар бар мегирад: лимити хавф дар сатҳи кафолати пардохтпазирии қарзҳо; лимити хавф барои қарзгирандагон дар заминаи гурӯҳҳои асосии зерин: бахши давлатӣ; шахсони ҳуқуқӣ; шахсони алоҳида; лимити хавф барои қарзҳое, ки ба қарзгирандагони калон дода мешаванд; лимити хавф барои қарзгирандагоне, ки аз маҳалли ҷойгиршавии бонк дурдастанд; лимити хавф барои қарзҳои сари вақт пардохтшуда. Дар асоси лимитҳои овардашуда бонк намудҳои маҳсулоти қарзӣ ва ғоизҳои қарзиро вобаста ба он пешниҳод менамояд.

Барои фаҳмиши беҳтарини идоракунии хавфи қарзӣ дар низоми бонкии Тоҷикистон ва бо мақсади тақмили низоми идоракунии он мо пурсишнома тартиб дода, ҷиҳати баррасии масъалаҳои мубрами таҳқиқоти илмӣ хеш онро байни мутахассисони соҳа, омӯзгорон ва донишҷӯён ба роҳ мондем. Ба пурсишнома мутахассисон аз ТҚМ-и кишвар - КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ҚСК “Ориёнбонк”, КВД БССТ “Саноатсодиротбонк”, ҚСК “Бонки Эсхата”, ҚСК “Комерсбонки Тоҷикистон”, ҚСК “Алиф Бонк”, ҚСК “Тавҳидбонк”, ҚСП “Спитамен Бонк”, ҚСП Бонки “Арванд”, ҚСП “Халиқ Бонк Тоҷикистон”, ҚСП “Кафолатбонк”, Филиали бонки “Тичорат”-и ҚИЭ, ҚСП ТАҚХ “Имон интернешнл”, ҚСП ТАҚХ “Хумо” ва ҚДММ ТАҚХ “Душанбе Сити”, аз омӯзгорон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бошад, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ҷавоб доданд.

Назарсанҷӣ дар доираи саволнома (ниг. ба Замимаи 1) иборат аз 16 савол, ки дар қисми зиёди онҳо тартиби бисёринтихобӣ муқаррар шуда буд, ба тартиб оварда шуда, маҷмуи шумораи умумии пурсидашудагон 430 нафарро ташкил намуданд. Коркарди назарсанҷӣ дар асоси барномаи офисии Excel ва барномаи оморӣ IBM SPSS Statistics 22 ба роҳ монда шуда, натиҷагирӣ ва ҷамъбаст гардидааст.

Нуқтаи назари мутахассисон дар амалия ва назарияи баҳши бонкӣ оид ба услубҳои баҳодиҳии хавфи қарзӣ чунин натиҷагирӣ карда шуд (ҷадвали 3.1.5).

Ҷадвали 3.5. - Натиҷагирӣ аз рӯи назарсанҷӣ оид ба методологияи баҳодиҳӣ, таҳлил ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

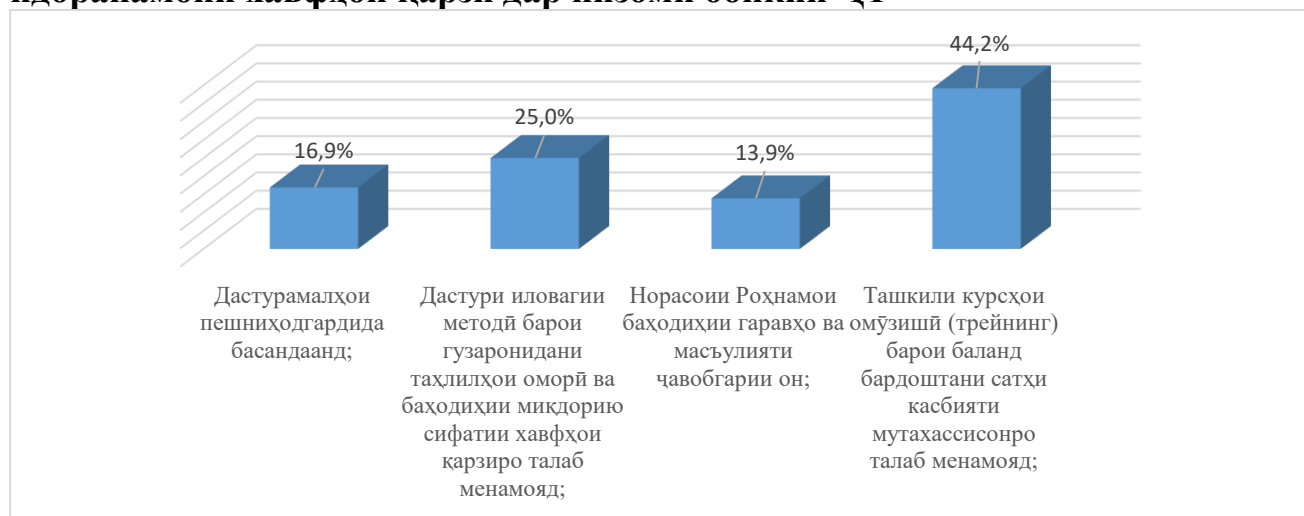
	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилотҳо и қарзии молиявӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс								
	мард	зан	мард	зан	мард	зан	N	бо % аз рӯйи ҷавобҳо	бо % аз рӯйи миқдори пурсида шудагон
Методологияи лозимаи пешниҳодшуда барои баҳодиҳӣ, таҳлил ва идораномии хавфи қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонеъкунанда аст?									
Дастуралалҳои пешниҳодгардида басандаанд	19	15	32	12	9	9	96	16,9%	22,3%
Дастури иловагии методӣ гузаронидани таҳлилҳои оморӣ ва баҳодиҳии миқдорию сифатии хавфҳои қарзиро талаб менамоянд	26	14	37	18	29	18	142	25,0%	33,0%
Норасоии Роҳнамои баҳодиҳии гаравҳо ва масъулияти ҷавобгариҳои он	14	10	19	11	13	12	79	13,9%	18,4%
Ташкили курсҳои омӯзишӣ (трейнинг) барои баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисонро талаб менамояд;	57	27	65	35	40	27	251	44,2%	58,4%
Ҷамагӣ	116	66	153	76	91	66	568	100,0%	132,1%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси барномаи IBM SPSS Statistics 22

Аз натиҷаи назарсанҷӣ оид ба саволи дар ҷадвали 3.5. зикршуда, ки дар маҷмуъ 568 интихоб аз ҷониби пурсидашудагон ҷамъоварӣ гардидааст, аз он ҳиссаи зиёди интихобҳо, ки ба 58,4%-и пурсидашудагон рост меояд, ба “ташкили курсҳои омӯзишӣ...” тарафдорӣ намудаанд, баъдан дар зинаи дуюм бо соҳибии 33,0% аз шумораи умумии пурсидашудагон ба ҷавоби “дастури иловагии

методӣ...” интихоб кардаанд. Дар диаграммаи дар поён тасвирёфта хиссаро аз рӯи ҷавобҳо дида мебароем.

Диаграммаи 3.1. - Талаботи методологияи баҳодихӣ, таҳлил ва идоранамоеи хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии ҚТ

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси барномаи IBM SPSS Statistics 22

Чуноне аз диаграмма бармеояд, 44,2%-и пурсидашудагон ташкили курсҳои омӯзиширо барои баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон ҷонибдорӣ намудаанд, ки аз он 33,5%-и овозҳо ба ТҚМ, 39,8% ба омӯзгорон ва боқимонда 26,6% ба донишҷӯён рост меояд. Афзалияти нисбатан бештар, ки дар сатҳи дувум қарор дорад, ба дастурҳои иловагӣ тақозо доштани методологияи баҳодихии хавфи қарзиро дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот менамояд. Аз тадқиқоти гузаронидашуда оид ба саволи мазкур бармеояд, ки ҷиҳати баҳодихӣ таҳлил ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии мамлакат талабот ба донишҳои назариявӣ бештар аст. Талабот ба дастурҳои методии иловагиро метавонем чунин пешниҳод намоем, ки БМТ ҳамчун мақоми ваколатдор заминаҳои фундаменталиро оид ба баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳо фароҳам овардааст, дар баробари ин, ҳар бонк метавонад дар ин асос услубҳои таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳо коркард ва мавриди амал қарор диҳад, ки он аз сиёсати қарзӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ бармеояд.

Сиёсати қарзӣ дар баробари дигар вазифаҳо, ҳамчунин, тартиби идоракунии хавфи қарзӣ ба сегментҳои алоҳида ҷудо намудани сандуқи қарзӣ ва ҷудо намудани қарзгирандагонро вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёт низ инъикос

менамояд. Одатан, сандуқи қарзиро метавон ба сегментҳои алоҳида ҷудо намуд, ки он аслан фарогирандаи қарзҳо ба шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва ба ташкилотҳои молиявӣ мебошад. Чуноне А.А. Данилов дар мақолаи худ қайд менамояд, “сиёсати қарзӣ метавонад қарзгирандагонро аз рӯйи соҳа, намуди қарзгир, ҷойгиршавии қарзгирандагон, мақсадҳои қарздиҳӣ ва дигар параметрҳои, ки роҳбарияти бонк ё қонунгузорӣ муайян кардааст, тақсим намояд”⁷⁸. Бар замми ин, сиёсати қарзӣ талаботро нисбат ба қарзгирандагон дар ҳоли пешниҳоди қарз бояд муқаррар намояд. Ҳангоми пешниҳоди қарз ба шахсони воқеӣ, чун қоида, ҳуҷҷатҳои тасдиқунандаи шахсият, даромади қарзгиранда, моликияти гавари пешниҳодшуда ва ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳоди оинномаи ташкилот, ҳисоботи молиявӣ дар ҷанд соли охир ва бизнес-нақша оид ба истифодаи маблағи қарз ва ба монанди инҳо талаб карда мешавад. Диққати асосӣ бояд ба вазъи молиявии қарзгиранда дода шавад, то қобилияти пардохтпазирӣ, эътимодноки ва устувории молиявии он омӯхта шавад. Мураккабӣ ва пайвастагии ин амалу тадбирҳо раванди идоракунии қарз ва аз ин рӯ, идоракунии хавфи қарзиро ташкил медиҳад.

Сиёсати идоракунии хавфи қарзии ба эътидоломада ё ба маънои дигар мувофиқу эътимодбахш барои ҳар ТҚМ ҷиҳати пешрафти фаъолияти самаранок ниҳоят нақши муҳимро бозида, тартиб ва иҷрои амалкардҳои, ки он барои маҳдуд ва кам кардани хавфҳои қарзӣ пешбинӣ менамояд, ҳам барои идоракунандаи хавфи қарзӣ ва ҳам барои дигар мутахассисони ТҚМ, ки ба хизматрасонии қарзӣ машғуланд, бояд ҳамчун дастури дохила хидмат намояд. Интиҳоби роҳу усулҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ қомилан аз сиёсати идоракунии хавфи қарзии қабулкардаи бонк вобаста аст. Чораҳои маҳдуд ва ё кам кардани хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо аслан дар иҷрои чунин амалҳо дида мешаванд:

- истифода аз хизматрасониҳои бюрои таърихи қарзӣ;
- баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда, ки дар он усулҳои хоса истифода мегарданд;

⁷⁸ Данилов, А.А. Кредитная политика - основополагающий документ кредитной деятельности банка /А.А. Данилов // LXXI INTERNATIONAL CORRESPONDENCE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE. – Boston. - 2020. - С. 39-45.

- дараҷаи таъминоти қарз ва баҳодиҳии пардохтпазирии гарав;
- мониторинг ва назорат аз рӯйи қарзҳои қаблан додашуда;
- пешниҳоди қарзҳои нав.

Вобаста ба шароити тағйирёбанда бонк метавонад тадбирҳои иловагии дигарро низ пешбинӣ намояд.

ТҚМ дар баробари назорат ва идоракунии ҷорӣ хавфҳои қарзӣ, инчунин, бояд дар давраи муайян хавфҳои қарзиро ояндабинӣ ва арзёбӣ намоянд, чунки барои ноилгарии ҳадафҳои стратегии миёнамуддат ва дарозмуддати бонкӣ баътидолории хавфҳои қарзӣ муҳиммияти хосса доранд. Иҷрои ин амал бо истифода аз моделҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар умум, ҷиҳати дарки васеи хавфҳои қарзӣ мебояд дар бораи алоқамандии он бо дигар хавфҳо маълумоти кофӣ дошт. Дар қисмати аввали зербоб алоқамандии хавфи қарзӣ бо хавфи пардохтпазирӣ, асърӣ, фоизӣ ва даромадноқӣ мавриди баҳодиҳӣ қарор гирифтааст, ки мо бештар вазни асосиро ба хавфи пардохтпазирӣ равона намуда, алоқамандии онро бо хавфи қарзӣ исбот намудем.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, қайд мекунем, ки заминаи институтсионалии рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии кишвар амал мекунад. Таҳлили заминаи меъёрию методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ як қатор норасоӣҳоро ошкор намуд, ки танзими он ба такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, рушди амалиёти қарзӣ ва дар ниҳоят, ба таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ мусоидаткунанда мебошад. Ҷиҳати таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ истифодаи методҳои ҳозиразамон ва мувофиқ ба шароити иқтисодӣ тавсия карда мешавад.

3.2. Моделҳои муосири баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ

Баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ вобаста ба методологияе, ки мақоми ваколатдор пешбинӣ намудааст, ба роҳ монда мешавад. Дар баробари ин, бонкҳо аз моделҳои мухталифи баҳодиҳӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ истифода мебаранд.

Аз рӯйи хусусият моделҳои мавҷудай идоракунии хавфҳои қарзиро мувофиқи меъёрҳои зерин тасниф кардан мумкин аст:

1. Бо равиши моделсозӣ: “аз боло ба поён” ва “аз поён ба боло”. Ин навъи моделҳо ба гурӯҳҳои калони якхелаи қарзгирандагон, ба монанди дорандагони қарзҳои қарзӣ ё тижоратии хурд татбиқ мешаванд. Дар моделсозии “аз поён ба боло” хавфҳои қарзӣ дар сатҳи як воситаи мушаххас ва қарзгирандаи инфиродӣ тавассути таҳлили хусусиятҳо, вазъи молиявӣ ва дурнамои он баҳо дода мешавад.

2. Аз рӯйи намуди хавфи қарзӣ: баҳодихии хавфи дефолт (дар ҳолати ғайри қобили пардохт будан) ва азнавбаҳодихӣ аз рӯйи арзиши бозорӣ. Дар моделҳои азнавбаҳодихӣ бо арзиши бозорӣ объекти таҳлилшаванда тағйирот дар арзиши бозории дороиҳо вобаста ба омилҳои хавфи бозорӣ ва қарзӣ, аз ҷумла тағйирёбии рейтингҳои қарзӣ ва дефолт мебошад. Ин моделҳо тасвири объективии хавфро бо уфуқи ҳисоббарорӣ ба давраи барҳамдиҳии дороиҳо медиҳанд.

3. Аз рӯйи усули баҳодихии эҳтимолияти дефолт: моделҳои шартӣ ва ғайришартӣ. Моделҳои шартӣ эҳтимолияти дефолти контрагентро бо назардошти омилҳои соҳавӣ ва макроиқтисодӣ, ки ба муфлисшавии зуд таъсири назаррас доранд, баҳо медиҳанд. Дар моделҳои ғайришартӣ эҳтимолияти дефолт одатан аз ҳолати муҳити беруна вобаста нест ва асосан бо хусусиятҳои дохилии қарзгир ва маҳсулоти қарзӣ муайян карда мешавад.

4. Аз рӯйи усули баҳодихии коррелятсияҳои дефолт: моделҳои сохторӣ ва ихтисоршуда. Моделҳои сохторӣ коррелятсияи байни дефолтро дар асоси тағйирот дар арзиши дороиҳо пешгӯӣ меkunанд. Дар моделҳои ихтисоршуда баҳодихии коррелятсияҳо ба таври ғайримустақим тавассути вобастагии функционалии эҳтимолияти дефолт аз маҷмуи муайяни омилҳои хавф ҳисоб карда мешаванд.

Аз ҷониби институтҳои бузурги молиявии хориҷӣ солҳои охир як қатор моделҳои баҳодихии хавфҳои қарзӣ таҳия карда шудаанд, ки аз ҷиҳати методология ва мураккабӣ фарқкунанда мебошанд. Ин моделҳо дар ҷаҳон эътироф гардидаанд ва дар асл ҳамчун стандарти соҳа қабул шудаанд. Маъруфтарини ин моделҳо: Credit Meteries (J.P. Morgan), Credit Risk+, (Credit

Suisse), Portfolio Manager (KMV) va Credit Portfolio View (McKinsey & Co., Inc.) маҳсуб меёбанд. Таҳлили муқоисавии моделҳоро мувофиқи меъёрҳои дар боло зикршуда роҳандозӣ менамоем.

Ҷадвали 3.6. - Муқоисаи хусусиятҳои моделҳои баҳодихии хавфи қарзӣ

Хусусият	<i>Credit Meteries</i>	<i>Credit Risk+</i>	<i>KMV Portfolio Manager</i>	<i>Credit Portfolio View</i>
Ширкати таҳиягар	<i>J. P. Morgan</i>	<i>Credit Suisse Financial Products</i>	<i>KMV Corporation</i>	<i>McKinsey & Co., Inc.</i>
Равиши моделсозӣ	Аз поён ба боло	Аз поён ба боло	Аз поён ба боло	Аз боло ба поён
Намуди хавфи қарзӣ	Тағйирёбии арзиши бозорӣ	Талафот аз дефолт	Тағйирёбии арзиши бозорӣ	Талафот аз дефолт
Омилҳои хавфҳои қарзӣ	Арзиши дороиҳо	Эҳтимолияти дефолт	Арзиши дороиҳо	Омилҳои макроиктисодӣ
Ҳолати қарзӣ	Тағйироти рейтинг қарзӣ/дефолт	Дефолт	Самти эҳтимолияти дефолт (EDF)	Тағйироти рейтинг қарзӣ/дефолт
Эҳтимолияти дефолт	Бечунучаро (бидуни шарт)	Бечунучаро (бидуни шарт)	Бечунучаро (бидуни шарт)	Шартан (ба таври шартӣ)
Ноустуворӣ	Бузургии доимӣ	Бузургии тасодуфӣ	Бузургии доимӣ	Бузургии тасодуфӣ
Коррелятсияи байни дефолтҳо	Соҳторӣ (дар асоси сахмияҳо)	Содакардашуда (раванди дефолт)	Соҳторӣ (дар асоси сахмияҳо)	Моделҳои омилӣ
Дарачаи барқароршавии қарз	Бузургии тасодуфӣ	Бузургии доимӣ дар ҳар як диапазон	Бузургии тасодуфӣ	Бузургии тасодуфӣ
Методологияи ҳисоб	Моделсозии имутатсионӣ/ҳалли таҳлилий	Ҳалли таҳлилий	Ҳалли таҳлилий	Моделсозии имутатсионӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Машнина Е.Н. Сравнительный анализ моделей оценки кредитного риска // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. - 2010. - №4-2.- С.104.

Аз соҳтори таҳлилии моделҳои дар ҷадвали 3.6. қайдшуда модели CreditRisk+ ва Credit Portfolio View вобаста ба хусусиятҳои баҳодихӣ ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар баҳши бонкӣ нисбатан мувофиқтар аст ва барои истифода тавсия карда мешаванд.

Пайдарпайии иҷрои амалкарди дар идоракунии хавфҳои қарзӣ истифодашаванда ҳатмӣ мебошанд, ки ин аз нақша, барнома ва ё аз даврияти идоракунии он вобаста аст. Зинаҳои умумии алгоритми онро чунин пешниҳод менамоем: ошкоркунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба омилҳои таъсиррасон, баҳодихии дараҷаи хавфи қарзӣ, интиҳоби стратегия, мониторинг, назорат ва минимизатсия (маҳдудкунӣ).

Дар бозори молияи ҷаҳонӣ Шурои суботи молиявӣ (Financial Stability Board) оид ба масъалаи дастгирии суботи молиявии муассисаҳои бонкӣ, ки як самти

асосии онро баҳодиҳии хавфҳои бонкӣ ташкил медиҳад, дар якҷоягӣ бо муассисаҳои молиявии байналмилалӣ (BCBS - Кумитаи байналмилалӣ назорати бонкӣ, CGFS - Кумитаи низоми молиявии ҷаҳонӣ, CPMI - Кумитаи пардохтҳо ва инфрасохтори бозор, IAIS – Ассотсиатсияи байналмилалӣ нозирони суғуртавӣ, IASB - Шурои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва IOSCO – Ташкилоти байналмилалӣ комиссияҳои коғазҳои қиматнок) амал мекунанд.

Шурои суботи молиявӣ дар соли 2014 насли нави **СБҲМ (IFRS) 9 “Воситаҳои молиявӣ”**-ро бар ивази **СБҲМ (IAS) 39 “Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва баҳодиҳӣ”** интишор кард. Бояд қайд кард, ки қаблан зинаи аввали коркарди стандарт аз тарафи Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон ҳанӯз соли 2008 оғоз гардида, тавлиди намудҳои он солҳои 2009, 2010, 2013 ва дар охир 24-уми июли соли 2014-ро дар бар мегирад⁷⁹, ки татбиқи он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар шароити муосир дида мешавад, истифодаи онро мо дар зербоби 2.3. дар мисоли КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дида баромадем.

Стандарти нав дорои талаботи тағйирёфтаи зерин мебошад:

1. Эътироф ва баҳодиҳии дороиҳо: сегментҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд (аз рӯйи арзиши истехлок (AC), арзиши одилона тавассути дигар равиши ҳамаҷониба (FVOCI) ва тавассути фоида ё зарар (FVTPL). Асоси таснифоти муосири дороиҳо ба бизнес-модел ташаккул ёфтааст, ки барои идоракунии дороиҳои молиявӣ ҳангоми таҳлили селҳои дороиҳои пулии дар шартномаи қарзӣ инъикосшуда истифода мешавад.

2. Баҳисобгирии беқурбшавӣ ва қатъи эътирофи воситаҳои молиявӣ: дар асоси модели зарари расонидашуда ҳангоми татбиқи равиши баҳодиҳии дугона анҷом дода мешавад: талафоти пешбинишуда дар давоми 12 моҳ - марҳилаи 1 - ва дар тамоми муҳлати амали дорои молиявӣ - марҳилаҳои 2 ва 3.

3. Истифодаи чунин восита ба монанди ҳеҷикунонӣ (ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии дороиҳо мусоидат мекунад).

⁷⁹ Экспертная группа КПМГ по международным стандартам. МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты»: первый опыт применения. Сентябрь, 2014 г. [электронный ресурс]. - URL: www.kpmg.com/ifrs (дата обращения: 14.08.2022)

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти чорумини ташкилоти **EY Global** СБҲМ 9 оид ба беқурбшавӣ барои бахши бонкӣ, дар асоси маълумоти 20 бонки пешрафтаи ҷаҳон натиҷаҳои зерини мутобиқати ин татбиқро муайян кардан мумкин аст:

- таъсир ба захираҳои беқурбшавӣ нисбати интизорӣ он қадар назаррас нест;
- ҳангоми истифодаи якҷанд сценарияҳо барои дороиҳо зуҳури конвергенсия мушоҳида мешавад;
- бавучудоии таҷрибаи бисёртарафаи самаранок дар заминаи санҷиш-фишороварӣ вучуд дорад;
- боқӣ мондани номуайянии таъсири дарозмуддати хавфи қарзӣ ба рушди бахши бонкӣ;
- тағйир додани барномаҳои дарозмуддат, ки дар муддати пешбинишуда тӯлонитар муқаррар шудаанд;
- мушкилоти ворид намудани миқдори зиёди маълумоти иловагӣ дар бораи хавфҳо ва маълумоти молиявӣ, равандҳо ва ҷузъиёти назорат;
- дар муассисаҳои молиявӣ ҳангоми ҳисоб кардани зарари қарзӣ дар оянда ҳаҷми тағйирот ба маълумот, низомҳо, моделҳои миқдорӣ, равандҳо ва низомҳои назорат баҳо дода намешаванд;
- мушоҳидаи ночизи баҳодиҳии ҳаҷми тағйирёбӣ барои маълумот, низом, моделҳои миқдорӣ, равандҳо ва низоми назорат дар муассисаҳои молиявӣ барои ҳисобкунии ояндаи хавфи қарзӣ.

СБҲМ 9 мафҳуми нави талафоти пешбинишударо қорӣ мекунад, ки модели талафоти дар амал бударо мутобиқи СБҲМ 39 иваз мекунад. Сабаби гузариш ба модели нави баҳодиҳии беқурбшавиро аз истодагарӣ ба чунин зуҳурот мебинем:

- воқуниш ба бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ;
- ҳалли эҳтиёҷоти иттилоотии истифодабарандагон - сари вақт ва пурра ошкор намудани маълумот;
- пойгоҳи ягона барои баҳодиҳӣ;
- инъикоси беҳтари тағйирот дар сифати қарз.

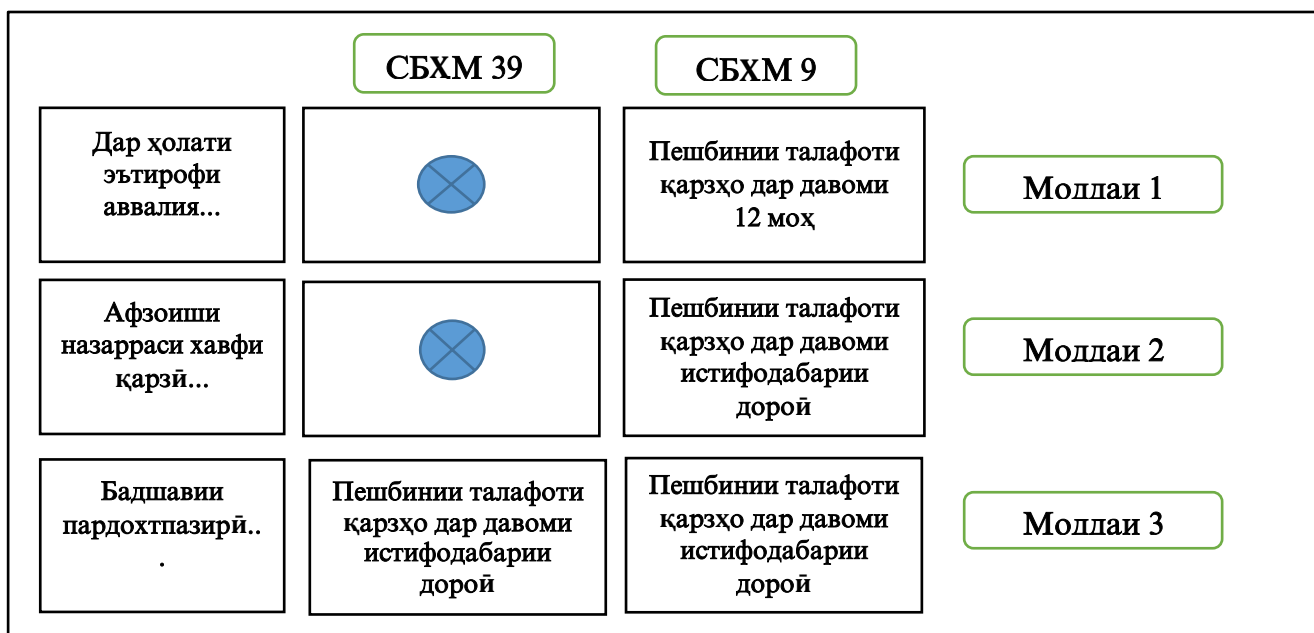
Навовариҳои СБҲМ 9-ро дар расми 3.5. пешниҳод менамоем.

Расми 3.5. Модели талафоти пешбинишуда мувофиқи СБХМ 9

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Практическое применение стандарта МСФО (IFRS) 9 “Финансовые инструменты”. ЗАО “Делойт и Туш СНГ”. – Москва, 2018. – С.5.

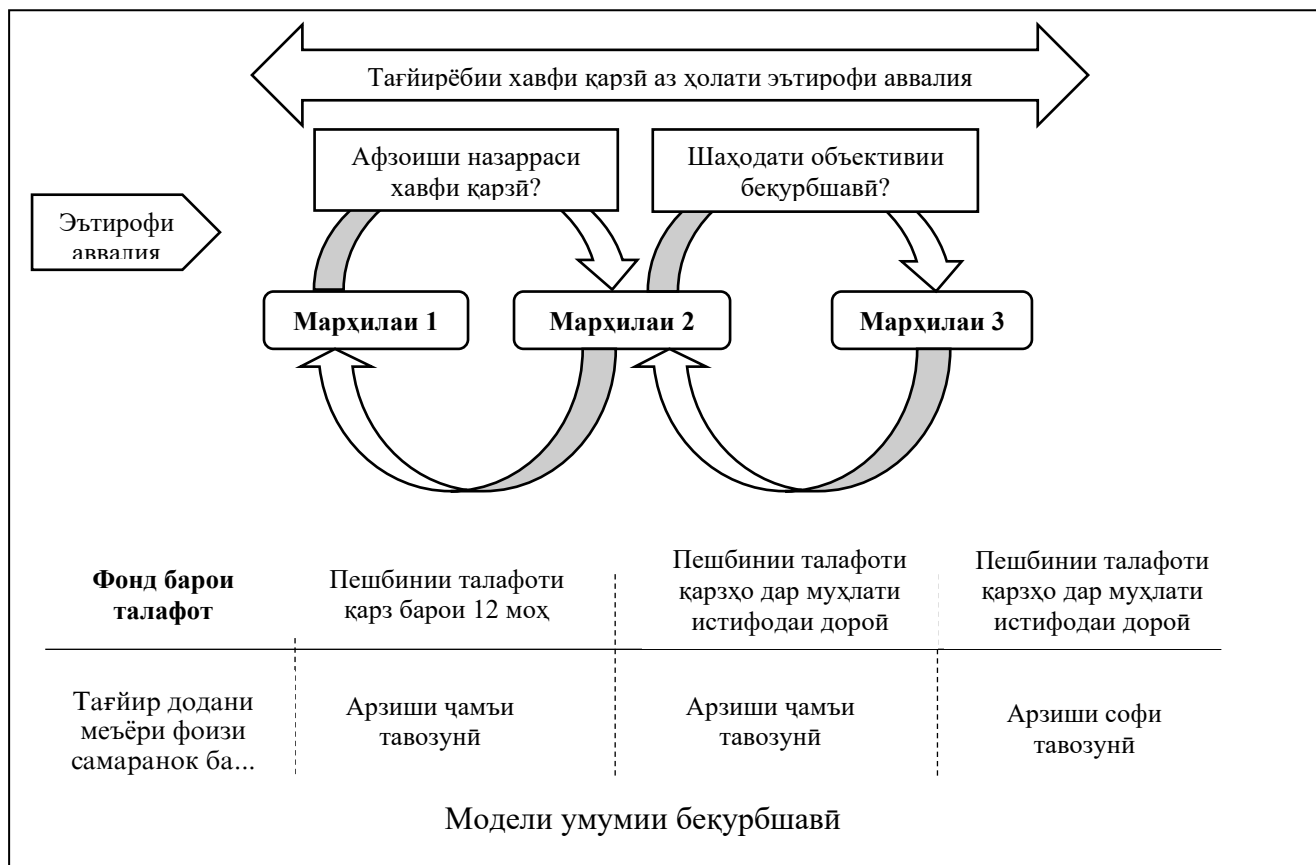
Ҳангоми муайян кардани талафоти имконпазирӣ қарз равишҳои умумӣ ва инфиродӣ истифода мешаванд. Захираи талафот ва беқурбшавии воситаҳои молиявӣ бо назардошти талафоти пешбинишудаи қарз ва кафолат ҳисоб карда мешавад. Дар марҳилаи аввал захираҳои тахминии беқурбшавии қарзҳо барои як воситаи молиявӣ ҳамчун зарари пешбинишудаи қарз дар давоми 12 моҳ ва дар марҳилаҳои дуюм ва сеюм ҳамчун зарари пешбинишудаи қарз дар давоми тамоми муҳлати амали воситаи молиявӣ муайян карда мешаванд. Марҳилаи аввал тахмин мекунад, ки талафоти имконпазирӣ қарз бо рӯйдодҳои таъхирмонӣ (дефолт), ки дар давоми 12 моҳи оянда имконпазиранд, вобаста аст. Дар марҳилаҳои дуюм ва сеюм тахмин карда мешавад, ки хавфи қарз пас аз эътирофи аввалия (дар асоси инфиродӣ ё умумӣ) ба таври назаррас афзоиш ёфта, беқурбшавии қарзро дар бар мегирад ва баҳодиҳии хавфҳо аз ҷониби бонкҳо дар асоси сатҳи кунунии талафот бесамар аст. Дар ин ҳолат бадшавии эҳтимолии ояндаи вазъи молиявии қарзгир дар ҳолати татбиқи омилҳои манфии хавф ба назар гирифта намешавад. Солҳои охир бо ҷорӣ намудани СБХМ 9 “Воситаҳои молиявӣ” ин мушкилот аз ҷониби бонкҳо қисман ҳал мешавад. Тибқи стандарти нав, эҳтимоли пардохт накардани қарзгиранда аллакай бо дарназардошти дурнамои макроиқтисодӣ ҳангоми баҳодиҳии зарари пешбинишудаи қарзии мизочони бонкҳо ҳисоб карда мешавад.

Расми 3.6. Афзалиятҳои СБХМ 9 дар муқоиса бо СБХМ 39

Сарчашма: пешниҳоди муаллиф дар асоси Практическое применение стандарта МСФО (IFRS) 9 “Финансовые инструменты”. ЗАО “Делойт и Туш СНГ”. – Москва, 2018. – С.12.

Аз расми дарҷёфта чуноне аён аст, афзалияти СБХМ 9 нисбат ба СБХМ 39 ҷиҳати баҳодиҳии талафоти имконпазирӣ қарз бештар мебошад, ки онро метавон вобаста ба моддаҳои қайдшуда мушоҳида намуд. Воситаҳои молиявӣ метавонанд дар асоси принципҳои яхела бо баинобатгирии хавфҳои қарзӣ муттаҳид карда шаванд, то ки талафоти қарзии пешбинишаванда ва тақсимои қарзҳо аз рӯйи марҳилаҳо моделсозӣ шаванд. Аксар вақт аз нав баҳодиҳии хавф барои ҳар як воситаи молиявии ба сегменти яхела дохилшаванда амалан ғайриимкон аст. Раванди идоракунии хавфҳо барои қарзҳои яхела низ одатан дар асоси маҷмӯӣ амалӣ карда мешавад. Доройҳои молиявӣ, дар ҳоле ки маълумоти кофӣ барои баҳодиҳии инфиродии онҳо дастрас нест, метавонанд ба таври маҷмӯӣ баҳо дода шаванд. Дар асоси инфиродӣ воситаҳои ғайриодӣ, ки онҳоро ба ягон сандуқи яхела нисбат додан мумкин нест, баррасӣ карда мешаванд. Бинобар ин, хусусиятҳои фарқкунандаи СБХМ 9 бо СБХМ 39-ро бамаврид ҳисобидем. Дар СБХМ 39 баҳодиҳии талафоти имконпазирро дар ҳолате ба инобат мегиранд, ки бадшавии пардохтпазирӣ мушоҳида гардад ва ин ҳолат мувофиқи СБХМ 9 дар ҳолати эътирофи аввалияи дорой ё қисми сандуқи қарзӣ ба роҳ монда мешавад. Бо дарназардошти баҳодиҳии вобастагии байни ин стандартҳо пешниҳоди модели умумии беқурбшавӣ мувофиқи мақсад аст (ниг. ба расми 3.7.).

Расми 3.7. Моделҳои нави концептуалии талафоти пешбинишаванда аз рӯйи қарз

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Экспертная группа КПМГ по международным стандартам. МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты»: первый опыт применения. - 2014. – сентябрь. - С.61-65. [электронный ресурс]. – URL: www.kpmg.com/ifrs (дата обращения: 25.08.22)

Қомаи бонкии ҷаҳонӣ ба сифати баҳодихӣ ва мониторинги хавфҳои бонкӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Оғоз аз январи соли 2018 бонкҳои, ки СБҲМ 9 “Воситаҳои молиявӣ”-ро дар амалия истифода мебаранд, дар самти баҳодихӣ ва ҳисоб кардани бекурбшавии талафоти қарзии пешбинишуда равандро назарраси дигаргуниро паси сар карданд ва ин махсусан ба бонкҳои тиҷоратӣ марбут мебошад.

Маҷмуан, дар оянда таҳияи ангориҳои баҳодихии натиҷаҳои фаъолияти қарздиҳии бонкҳо аз ҷониби мақоми ваколатдор бо назардошти навоариҳои қабулшуда вобаста ба татбиқи СБҲМ 9 дар баҳши бонкии Тоҷикистон дар назар аст, ки он метавонад бештар ба сифати баланди сандуқи қарзӣ ва самаранокии вазъи низоми бонкии кишвар мусоидаткунанда бошад.

Чадвали 3.7. - Нишондиҳандаҳои макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо															
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ММД-и номиналӣ, млн сомонӣ	1280 4,4	1760 9,3	2062 8,5	2470 4	3006 9	3616 1	4052 4	4560 5	4840 1	5447 1	6109 3	6884 4	7735 4	8254 3	9891 0.7	1157 39,4
Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4), млн сомонӣ	3327	3176	3759	4458	5 933	7093	8492	9092	1079 0	1478 8	1801 8	1894 9	2215 5	2614 0	2840 0	3988 3,8
Суръати гардиши пул М4	3.9	5.5	5.49	5.54	5.07	5.1	4.77	5.02	4.49	3.68	3.39	3.63	3.49	4.06	3.91	2,9
Қурби асъор (сомонӣ нисбат ба доллари ИМА)	3.47	3.45	4.37	4.4	4.76	4.76	4.77	5.31	6.99	7.88	8.82	9.43	9.69	11.3	11.3	10,2
Таваррум бо %	19.7	11.8	5	9.8	9.3	3.7	6.4	7.4	5.1	6.1	6.7	5.4	8	9.4	8	4,2
Маблағҳои интиқолгардида аз муҳоҷирони меҳнатӣ (млн сомонӣ)	5784.5	8794.1	7603. 8	9807. 6	1446 5.64	1737 8.76	1990 5.21	2046 4.74	1551 7.8	1520 0.52	2236 7.52	2407 4.79	2496 1.44	1967 3.3	2034 0	2276 4,9
Сандуқи қарзии ТҚМ (нетто), млн сомонӣ	3626	4443	2622	3241	3723	4709	7178	9397	1095 5	9592	8307	8426	9448	1088 3	1164 9	1326 9
Қарзҳои ғайристандартӣ (қарзҳои ғайрифайол >30 рӯз), бо %	15.38	46.4	9.8	7.2	7.4	9.1	13.7	21.2	26.3	47.6	36.5	31.1	26.2	23.4	13.7	12,2

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ 12 (197) 2011; 12 (245) 2015; 12 (281) 2018; 12 (293) 2019; 12 (305) 2020; 12 (315) 2021, Статистические данные Центрального банка России [электронный ресурс]. – URL: https://cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/, (дата обращения: 10.05.2022).

Вобаста ба ояндабинии хавфҳои қарзӣ ва таъсири он ба низоми иқтисодӣ, коркарди модели регрессиониро дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонем. Бо ин мақсад истифода аз нишондиҳандаҳое, ки ҳамчун омилҳои таъсиркунандаи хавфҳои қарзӣ муқаррар кардаем, пешниҳод мекунем (ниг. ба ҷадвали 3.7.).

Бо дарназардошти таҳлили назариявӣ дар расми 1.5. омилҳои хавфи қарзиро муайян намудем, ки аксари ин омилҳо аз натиҷаи назарсанҷӣ низ бармеоянд (Замимаи 6 ва 7) ва он нишондиҳандаҳои алоқамандии сандуқи қарзиро инъикоскунандаро дар ҷадвали болозикр пешниҳод намудем.

Аз динамикаи нишондиҳандаҳои миқдорӣ маълум гашт, ки сандуқи қарзӣ аз қурби асъор, таваррум ва маблағҳои интиқолгардида аз муҳочирони меҳнатӣ вобаста аст. Барои ошкор намудани таъсири қурби асъор, таваррум ва маблағҳои интиқолгардида аз муҳочирони меҳнатӣ ба сандуқи қарзӣ бояд модели сандуқи қарзӣ вобаста аз омилҳои номбаршуда таҳия карда шавад. Бинобар ин, барои таҳияи модели сандуқи қарзӣ ва дурнамои он зарурати истифодаи муодилаи регрессионӣ пеш омад. Азбаски муодилаи регрессионӣ бисёрномила аст, аз ин рӯ, пеш аз таҳияи он мавҷудияти проблемаи мултиколлинеарӣ байни тағйирёбандаҳои новобаста (қурби асъор, таваррум ва маблағҳои интиқолгардида аз муҳочирони меҳнатӣ) санҷида шуд. Натиҷа нишон дод, ки маълумоти пешниҳодшуда аз проблемаи мултиколлинеарӣ холӣ аст.

Бинобар ин, дар асоси ин таҳлил муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$$1. \quad \text{LOG}(\text{CP}) = 22,747310231 - 1,8440059603 * \text{LOG}(\text{E}) + 0,127501121012 * \text{LOG}(\text{CPI}) - 0,392785047511 * \text{LOG}(\text{REM}) + [\text{AR}(1)=0,960903345575, \text{ESTSMPL}="2007 \text{ } 2022"],$$

ки дар ин ҷо:

C (LOG(CP)) - сандуқи қарзӣ;

LOG(E) - қурби асъор;

LOG(CPI) - таваррум;

LOG(REM) - маблағҳои интиқолгардида аз муҳочирони меҳнатӣ;

AR(1) - авторегрессия.

Натиҷаи таҳлил дар ҷадвали 3.8. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.8. - Таҳлили регрессионӣ

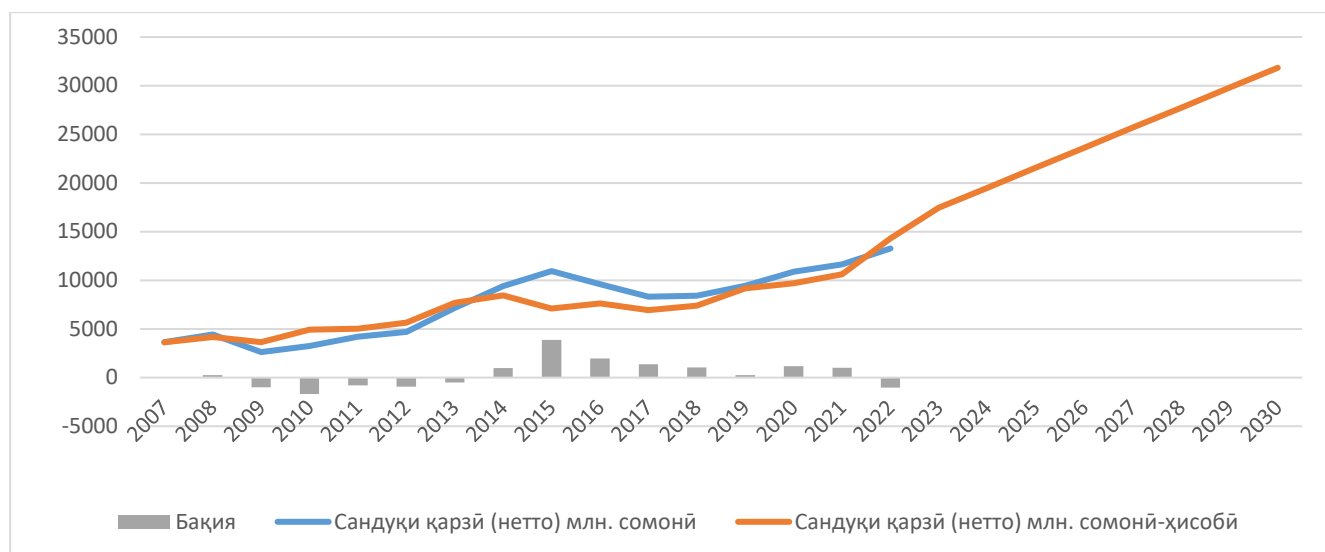
Dependent Variable: LOG(CP)				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Date: 11/04/22 Time: 15:42				
Sample (adjusted): 2007 2022				
Included observations: 16 after adjustments				
Convergence achieved after 138 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	22.74731	11.57715	1.964846	0.0810
LOG(E)	-1.844006	0.963753	-1.913359	0.0880
LOG(CPI)	0.127501	0.139441	0.914374	0.3844
LOG(REM)	-0.392785	0.418147	-0.939347	0.3721
AR(1)	0.960903	0.051101	18.80404	0.0000
R-squared	0.878526	Mean dependent var		8.810746
Adjusted R-squared	0.824538	S.D. dependent var		0.508600
S.E. of regression	0.213043	Akaike info criterion		0.017809
Sum squared resid	0.408487	Schwarz criterion		0.246044
Log likelihood	4.875334	Hannan-Quinn criter.		-0.003318
F-statistic	16.27252	Durbin-Watson stat		1.741011
Prob(F-statistic)	0.000376			
Inverted AR Roots	.96			

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэтимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омори Дарбин-Уотсон ва омори F аҳамияти коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд.

Бо истифода аз муодилаи регрессионии тахияшуда сандуқи қарзӣ то соли 2030 дурнамасозӣ карда мешавад (ниг. диаг. 3.2.).

Қобили зикр аст, ки сандуқи қарзӣ дар давраи солҳои 2023-2030 бо назардошти болоравии қурби асъор 10,2%, таваррум 4,2% ва бетағйир боқӣ мондани афзоиши интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар сатҳи соли 2022 ба ҳисоби миёна 8,9% афзоиш меёбад.

Диаграммаи 3.2. - Тамоюли сандуқи қарзӣ (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила) ва дурнамои он

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Тибқи назария, ММД аз пешниҳоди пул ва суръати гардиши пул вобаста аст. Барои ошкорсозии таъсири пешниҳоди пул ва суръати гардиши пул ба ММД модели регрессионӣ таҳия карда шуд. Пеш аз таҳияи муодилаи регрессионӣ мавҷудияти проблемаи мултиколлинеарӣ байни тағйирёбандаҳои новобаста санчида шуд. Натиҷа нишон дод, ки маълумоти пешниҳодшуда аз проблемаи мултиколлинеарӣ холӣ аст.

$$2. \quad \text{LOG}(\text{GDP}) = 3,07276311197 + 0,776959106167 * \text{LOG}(\text{M4}) + 0,307387801024 * \text{LOG}(\text{V}) + [\text{AR}(1)=0,387919262759, \text{ESTSMPL}="2007 \ 2022"]$$

ки дар ин ҷо:

C (LOG(GDP)) - ММД;

LOG(M4) - нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (M4);

LOG(V) – суръати гардиши пул (M4);

AR(1) - авторегрессия.

Натиҷаи таҳлил дар ҷадвали 3.9. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.9. - Таҳлили регрессионӣ

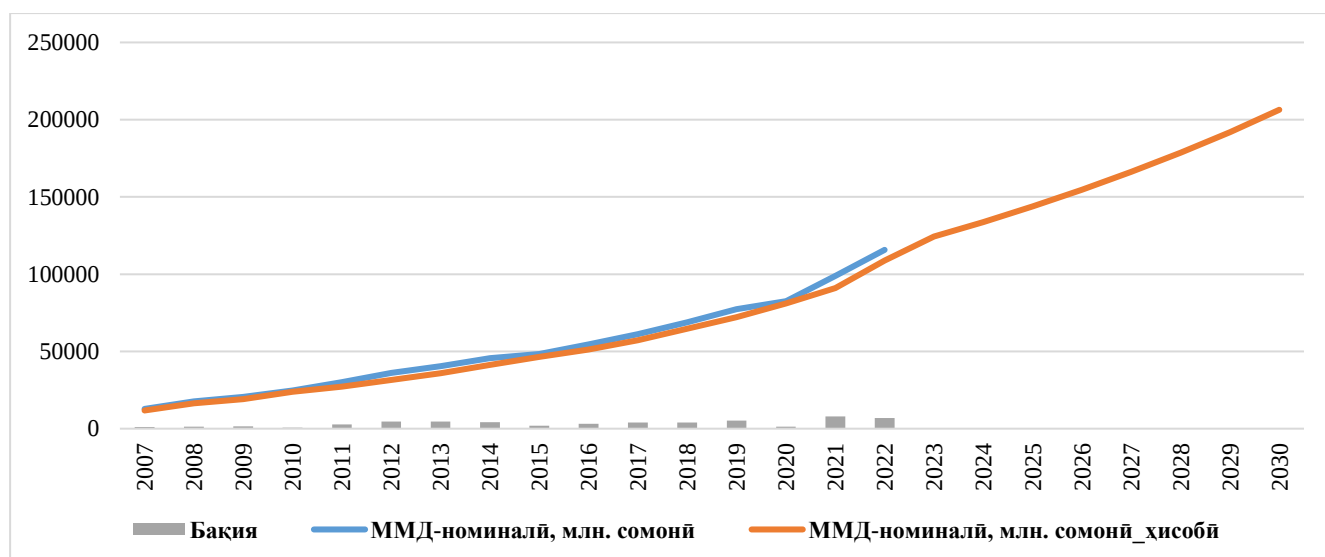
Dependent Variable: LOG(GDP)	
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)	
Date: 11/04/22	Time: 15:43
Sample (adjusted): 2007 2022	
Included observations: 16 after adjustments	
Convergence achieved after 9 iterations	
Coefficient covariance computed using outer product of gradients	

идомаи ҷадвали 3.9.				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.072763	1.202692	2.554904	0.0432
LOG(M4)	0.776959	0.093102	8.345255	0.0002
LOG(V)	0.307388	0.274094	1.121467	0.3050
AR(1)	0.387919	0.326128	1.189471	0.2792
R-squared	0.982233	Mean dependent var		10.93838
Adjusted R-squared	0.973349	S.D. dependent var		0.403732
S.E. of regression	0.065909	Akaike info criterion		-2.311895
Sum squared resid	0.026064	Schwarz criterion		-2.190861
Log likelihood	15.55948	Hannan-Quinn criter.		-2.444669
F-statistic	110.5673	Durbin-Watson stat		2.346619
Prob(F-statistic)	0.000012			
Inverted AR Roots	.39			

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэътимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омили Дарбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд.

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда ММД то соли 2030 ояндабинӣ карда мешавад.

Диаграммаи 3.3. - Тамоюли ММД (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила) ва дурнамои он

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Қобили зикр аст, ки ММД-и номиналӣ дар давраи солҳои 2023-2030 бо назардошти болоравии пешниҳоди пул 18,8% ва бетағйир боқӣ мондани афзоиши

суръати гардиши пул дар сатҳи соли 2022 ба ҳисоби миёна 7,5% афзоиш меёбад, ки ҳисоби мазкур мутаносибан бо маҳакҳои муқаррарнамудаи Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалигардонии Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 мувофиқат мекунад.⁸⁰

Таҳлил нишон дод, ки қарзҳои ғайрифавол бо тағйирёбии сандуқи қарзӣ зич алоқаманданд. Барои ошкорсозии ин алоқамандӣ, яъне таъсири сандуқи қарзӣ ба қарзҳои ғайрифавол зарурати истифодаи муодилаи регрессионӣ пеш омад. Дар муодилаи регрессионӣ ба сифати тағйирёбандаи вобаста қарзҳои ғайрифавол ва тағйирёбандаҳои новобаста бошад, сандуқи қарзӣ истифода мешавад. Бинобар ин, дар асоси ин алоқамандӣ муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$$3. RV*CP/100 = -245,220409872 + 0,271779193144*CP + [AR(1) = 0,466426818458]$$

ки дар ин ҷо:

C (RV) – қарзҳои ғайрифавол;

CP – сандуқи қарзӣ;

AR(1) - авторегрессия.

Натиҷаи таҳлил дар ҷадвали 3.10. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.10. - Таҳлили регрессионӣ

Dependent Variable: RV*CP/100				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Date: 04/08/23 Time: 13:37				
Sample (adjusted): 2007 2022				
Included observations: 16 after adjustments				
Convergence achieved after 11 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-245.2204	1148.433	-0.213526	0.0348
CP	0.271779	0.130264	2.086377	0.0610
AR(1)	0.466427	0.310072	1.504252	0.0607
R-squared	0.901725	Mean dependent var		1852.215
Adjusted R-squared	0.829311	S.D. dependent var		1297.372
S.E. of regression	890.0848	Akaike info criterion		16.60792
Sum squared resid	8714761.	Schwarz criterion		16.74486

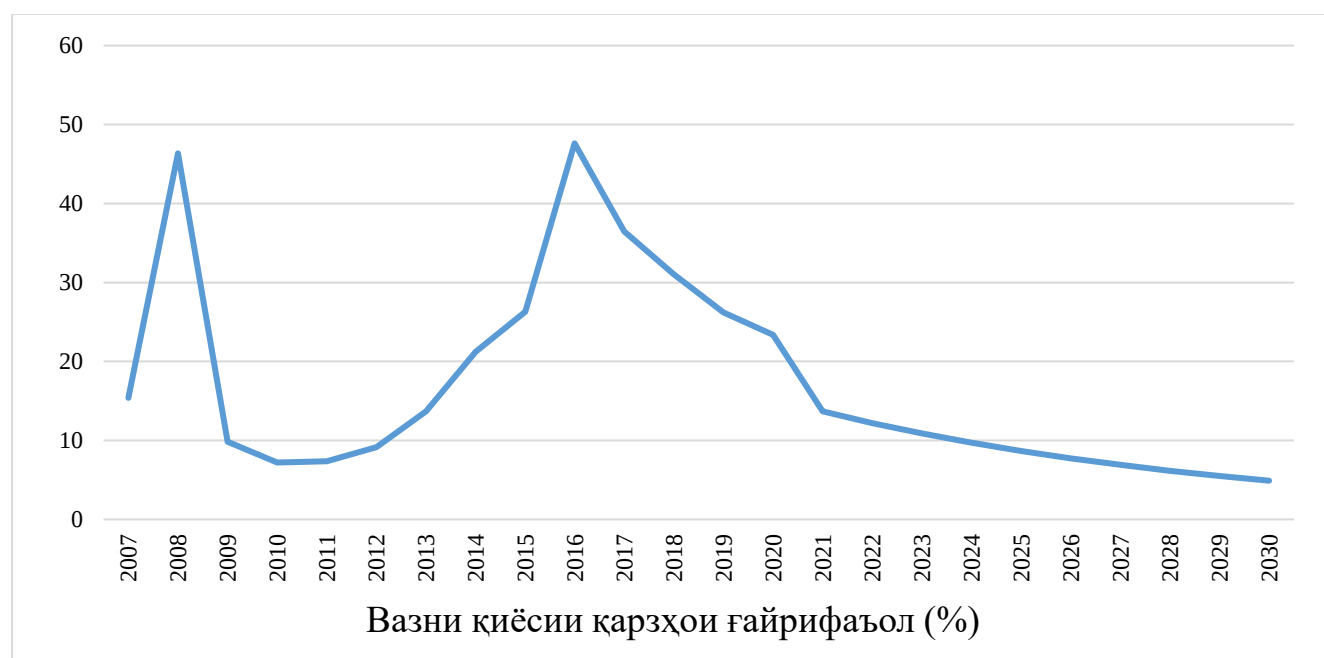
⁸⁰ Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалигардонии Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, таҳти №168.

идомаи ҷадвали 3.10.			
Log likelihood	-113.2554	Hannan-Quinn criter.	16.59524
F-statistic	8.309546	Durbin-Watson stat	1.512923
Prob(F-statistic)	0.006324		
Inverted AR Roots	.47		

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэтимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омили Дарбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд.

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда ва дурнамои сандуқи қарзӣ, ки дар асоси муодилаи регрессионии сандуқи қарзӣ ба даст оварда шуд, вазни қиёсии қарзҳои ғайрифайол то соли 2030 пешгӯӣ карда мешавад.

Диаграммаи 3.4. - Тамоюли вазни қиёсии қарзҳои ғайрифайол ва дурнамои он

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Қобили зикр аст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол бо назардошти афзоиши сандуқи қарзӣ дар давраи солҳои 2023-2030 ба ҳисоби миёна 12,2% коҳиш ёфта, дар соли 2025 8,65% ва дар соли 2030 ба 4,9% аз маблағи умумии сандуқи қарзиро қарзҳои ғайрифайол ташкил медиҳанд, ки нишондоди дар соли 2030 нисбат ба соли 2010, ки ҳиссаи ками қарзҳои ғайрифайол маҳз дар ин давра ба мушоҳида

мерасанд, 2,31 банди фоизӣ камтар мебошад. Бояд қайд кард, ки чунин натиҷа аз рӯйи ҳисобҳо ҳоло ҳам қонеъкунанда нест, чунки агар маълумоти ҷойдоштаро бо диаграммаи 2.2. қиёс намоем, маълум мегардад, ки ҳоло ҳам нишондиҳандаи қарзҳои ғайрифайол дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд арзёбӣ мегардад ва ин ҳолат зарурати татбиқи натиҷаҳои диссертатсияро боз ҳам муҳим нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, истифодаи моделҳои тавсифёфта ва таҳлилу ҳисобшудаи андозагирӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ барои идоракунии онҳо шароити мусоид дар ин самт фароҳам меоранд. Аз ин хотир, аҳамияти истифодаи онҳо на танҳо дар ҳуди низоми бонкӣ, балки дар низоми иқтисодӣ барои банақшагирӣ ва арзёбии дурнамои рушди иқтисодии кишвар низ тавсия карда мешавад.

3.3. Таҳияи дурнамои таҳлили хавфҳои қарзӣ ва баландбардории самарани чараёни қарздиҳии бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷоизаи Нобел дар соли 2022 нишонаи он аст, ки сарфи назар аз рушди босуръати инноватсияҳои молиявӣ, низомиҳои нави пардохт ва воситаҳои алтернативии молиявӣ дар воқуниш ба пандемияи COVID-19, новобаста аз он ки бонкҳо кадом шакли ташкилӣ доранд, тичорати бонкӣ асоси маблағгузорию иқтисодиёт боқӣ мемонад. Барандагони ҷоиза - Бен Бернанке, Дуглас Даймонд ва Филипп Дибвиг хуб қайд менамоянд, ки “вақте ҳуди бозор ба бозор тартибот меорад”, ин яке аз сабабҳои асосии ба онҳо додани мукофот гардид. Аммо, дар вазъияти пешбурди пасандозҳои бонкӣ, бонкҳо ҳудро беҳимоя меҳисобанд. Даймонд ва Дибвиг дуруст мешуморанд, ки давлат бояд дар тақдири бонкҳо иштирок кунад ва ба бонкҳо дар сатҳи танзимкунанда кумак кард. Муаллифон нақши асосии бонкҳоро дар ҷамъоварии маблағҳои амонатгузорию сершумор, ба онҳо пешниҳод намудани шартномаҳо бо имкони пеш аз муҳлат бастанӣ пасандозҳо⁸¹ ва додани қарз ба шумораи зиёди қарзгирандагони гуногун аз ҷиҳати хавфи қарзӣ, таъмини мониторинги самараноки эътимоднокии сандуқи умумии

⁸¹ Diamond, D.W. and Dybvig, P. H. (1983) ‘Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity’, Journal of Political Economy, 91(3), pp. 401-419.

Bernanke, B. S. (2018) ‘The Real Effects of Disrupted Credit: Evidence from the Global Financial Crisis’, Brookings Papers on Economic Activity, 2, pp. 251-342.

қарзӣ⁸² ва сатҳи кофии интизоми қарз асос меҳисобанд. Дар ин модел бонк ҳамчун агенте, ки хавфҳои зарбаи пардохтпазирӣ ва хавфҳои қарзиро диверсификатсия мекунад, баромад карда, табдил додани пасандозҳоро ба сармоягузориҳо нисбат ба бозори тақсимшудаи ҳама гуна воситаҳои дигари молиявӣ самараноктар таъмин намуда, дарвоқеъ, таъминкунандаи пардохтпазирии бахши воқеии иқтисодиёт мебошад.

Ҳамин тариқ, асарҳои барандагони Ҷоизаи Нобел дар риштаи иқтисодиёти соли 2022 ба мо дар бораи нақши марказии бонкҳо ҳамчун миёнаравҳои молиявӣ байни сармоягузoronу бахши воқеӣ ва зарурати дастгирии бахши бонкӣ дар давраи бухрони на танҳо молиявӣ, бо мақсади нигоҳ доштани хатҳои маблағгузории фаъолияти иқтисодӣ ва пешгирии бад шудани зухуроти бухронӣ вобаста ба хусусияти модели тичоратии бонкӣ хотиррасон мекунад.

Бад шудани вазъи иқтисодии берунӣ, таъсири таҳримҳои пай дар пай аз ҷониби мамолики Ғарб ба шароити муҳимми стратегӣ - Федератсияи Россия дар давраи нави бухронӣ ба бахши бонкӣ, ки як ҳалқаи калидии низоми молиявии муносири Тоҷикистон мебошад, таъсири манфӣ расонидааст. Сарфи назар аз динамикаи мусбати аксари нишондиҳандаҳои асосие, ки нақши бахши бонкиро дар иқтисодиёт тавсиф мекунанд, таҳлили хавфҳои манзараи нисбатан манфиро нишон медиҳад.

Омилҳои асосие, ки ҳамчун заифҳои бахши бонкӣ боқӣ мондаанд, инҳоянд:

- суғуртаи шудани вазъи молиявии контрагентҳои бонкҳо;
- дастрасӣ ба воситаҳои молиявии арзон ва дарозмуҳлат;
- афзоиши таҷаммуи дороиҳо ва хавфҳо, аз ҷумла аз сабаби кам шудани шумораи ташкилотҳои қарзии амалкунанда;
- пурзӯр намудани амалияи танзим ва назорат.

Дар тӯли солҳои охир бо мақсади тақвияти иқтисодии идоракунии БМТ дар самти назорат қарорҳои хеле зиёде ба анҷом расидаанд, аммо усулҳои асосии Базелӣ

⁸² Diamond, D.W. (1984) 'Financial Intermediation and Delegated Monitoring', The Review of Economic Studies, 51(3), pp. 393-414.

ханӯз ҳам пурра иҷро намешаванд ва қобилияти БМТ дар самти даҳлат намудан ба кори бахши бонкӣ дар ҳолати ошкорсозии мушкилот ханӯз ҳам маҳдуд боқӣ мемонад⁸³. Дар бораи Созишномаи Базел II, ки яке аз талаботи асосии он ба баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ нигаронида шудааст, ҷоринамоии қоидаҳои он дар санадҳои меъёрии бахши бонкӣ ва дар амалияи фаъолияти бонкҳо дар раванди татбиқшавӣ қарор доранд. Дар навбати дигар, бо дарназардошти шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ барои танзимгар (БМТ) талаботе ба миён омадааст, ки зина ба зина бояд барои қабул ва татбиқи Созишномаи Базел III “Механизми байналмилалӣ танзим барои бонкҳо” низ чораҳо андешад. Бояд қайд намуд, ки дар Созишномаи Базел III оид ба самти баҳодиҳӣ ва таҳлили хавфҳои қарзӣ ягон тағйироти ҷиддӣ дида намешавад. Навгонии асосии он ҷорӣ намудани ду буфери сармоя, яъне буфери консерватсия ва буфери контрсиклӣ мебошад⁸⁴.

Дар баробари ин, равиши асосие, ки дар созишномаи Базел III оид ба арзёбии кифоятии сармоя бо назардошти баҳодиҳии дороиҳо аз рӯи хавф пешбинӣ шудааст, тағйир наёфтааст. Бинобар ин, танзимгарон минбаъд низ ба баҳодиҳии идоракунии хавфҳо ва идоракунии корпоративӣ ҳамчун омилҳои асосии устувории бахши бонкӣ тамаркуз менамоянд.

Масъалаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар санадҳои стратегии миллии низ мавқеи мушаххас дошта, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташуда навоариҳоро дар назария ва амалия талаб менамояд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барои расидан ба ҳадафҳои дар пеш гузошташуда ба бахши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус бахши бонкӣ, таваҷҷуҳи хосса равона гардида, самтҳои гуногуни

⁸³ Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. - С.135.

⁸⁴ О приведении банковского регулирования в соответствие со стандартами Базельского комитета по банковскому надзору (Базель III) в условиях нестабильной экономической ситуации. Монография / коллектив авторов; под ред. И.В. Ларионовой. - Москва: КНОРУС, 2018. - 190 с.

фаъолият муайян ва натиҷаҳои интизории мушаххас пешбинӣ карда шудаанд. Ба монанди⁸⁵:

- чорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар ташкилотҳои молиявӣ;
- пурзӯр намудани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ қарзӣ аз ҳисоби чорисозии низоми стандартҳои байналмилалӣ фаъолият, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя, пурзӯр намудани талаботи захиравӣ барои таъмини афзоиши суботи молиявӣ онҳо, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳо;
- тақмили низом ва маданияти қарздиҳӣ;
- таъмини молиякунонии умумии иқтисодиёти миллий то 55-70%-и ҳиссаи ММД, аз ҷумла аз ҳисоби афзоиши қарзҳои бонкӣ - 40-50%.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз ҳадафҳои асосии Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти БМТ барои солҳои 2015-2019-ро андешидани чораҳои зарурӣ барои баргардонидани қарзҳои муҳлатгузашта ва беэтимод, инчунин, таҳкими идорасозии хавфҳои молиявӣ дар БМТ ташкил медиҳад.⁸⁶ Дар доираи ин барнома як қатор чораҳои вобаста ба хавфҳо, аз ҷумла хавфҳои қарзӣ, андешида шуда, асосҳои институтсионалии онҳо мукамал гардонида шуд.

Таҳлили татбиқи маҳакҳои санади стратегӣ дар ин самт бозгӯӣ онанд, ки барои расидан ба онҳо бояд механизмҳои қарздиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо тақмил дода шаванд.

Қисми таркибии раванди қарз идоракунии хавфи қарзӣ мебошад. Раванди қарздиҳӣ ба якчанд марҳила тақсим карда мешавад, ки ҳар яки он ба хусусиятҳои сифати қарз мусоидат намуда, дараҷаи этимодноӣ ва даромаднокии онро барои бонк муайян мекунад. Вобаста ба таснифоти хавфҳои қарзӣ, дар раванди идоракунии хавфҳои қарзӣ хусусиятҳои ҳар як унсури сохториро ба назар гирифтани лозим меояд. Ҳамин тариқ, барои таъмини манфиатҳои ҳам бонк ва ҳам

⁸⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.84-85.

⁸⁶ Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти БМТ барои солҳои 2015-2019. – Душанбе, 2015. – С.10-11.

истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ, дар шароити эҳтиёҷоти доимӣ ба захираҳои қарзӣ, зарурати объективии таҳияи стратегияи идоракунии хавфҳои қарзӣ дар маҷмӯъ ба миён меояд, ки онро дар доираи принсипи идоракунии хавфҳои қарзӣ - *“Шурои нозирон барои тасдиқ ва мунтазам (на камтар аз як маротиба дар як сол) азназаргузарониҳои стратегияи идоракунии хавфҳои қарзии бонк ва сиёсати асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ масъул мебошад. Стратегия бояд таҳаммулпазирии хавфи бонкӣ ва сатҳи даромаднокии онро инъикос намояд, ки бонк тавассути гирифтани хавфҳои гуногуни қарзӣ интизор аст”*, таҳия менамоям.

Қадвали 3.11. - Роҳҳои самаранок гардонидани стратегия ва сиёсати идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ

Масъулон бо алоқамандӣ	Талабот оид ба амалигардониҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ
Шурои нозирон, Кумитаи идоракунии хавфҳо, Хадамоти аудити дохила	Монанди дигар соҳаҳои фаъолияти бонк, Шурои нозирон бояд дар назорати фаъолияти қарздиҳии бонк ва идоракунии хавфҳои қарзӣ нақши муҳим бозад. Ҳар як бонк бояд стратегия ё нақшаи идоракунии хавфи қарзиро таҳия намояд, ки дар он мақсадҳои фаъолияти қарздиҳии бонк муайян карда шуда, сиёсат ва тартиби зарурии пешбурди чунин фаъолиятҳо муқаррар карда шаванд. Стратегияи идоракунии хавфҳои қарзӣ, инчунин, сиёсати асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ бояд тасдиқ ва мунтазам аз ҷониби Шуро баррасӣ карда шавад. Шуро бояд дарк кунад, ки стратегия ва сиёсат ба тамоми фаъолияти бонк, ки хавфи қарзӣ муҳим аст, бояд татбиқ карда шавад.
Тавассути таҳлили вазъи бозор ва сифати сандуқи қарзии бонк	Стратегия бояд изҳороти мақсади бонкро оид ба пешниҳоди қарз дар асоси намуди хавфи қарзӣ (тиҷоратӣ, истеъмолий, манзилӣ), бахши иқтисодӣ, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, асър, муҳлат ва даромаднокии интизориро дар бар гирад. Он, инчунин, метавонад муайян намудани бозорҳои мақсаднок ва хусусиятҳои умумии сандуқи қарзиро, ки бонк мехоҳад ба он ноил шавад (аз ҷумла сатҳи диверсификатсия ва концентратсияи қобили қабули хавф), дар бар гирад.
Вобаста ба ҳолати молиявии бонк	Стратегияи идоракунии хавфи қарзӣ бояд меъёрҳои афзоиши сифати қарз ва даромадро баррасӣ кунад. Ҳар як бонк, новобаста аз андоза, бояд ғоидаовар бошад ва аз ин рӯ, таносуби қобили қабули хавф ва ғоидаро дар фаъолияти худ муайян кунад, ки ба арзиши сармоя таъсир мерасонад. Шурои нозирони бонк бояд стратегияи бонкро оид ба интиҳоби хавфҳо ва ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар тасдиқ намояд. Шуро бояд фаъолияти молиявии бонкро мунтазам баррасӣ намуда, дар асоси ин нишондодҳо зарурати тағйир додани стратегияро муайян намояд. Шуро бояд қафолат диҳад, ки сармояи бонк хавфҳои дар тамоми қисмҳои ташкилот гирифташударо ба таври кофӣ пӯшонад.
Мувофиқ ба стратегия ва барномаҳои	Стратегияи идоракунии хавфҳои қарзии бонк бояд мувофиқ бошад. Аз ин рӯ, он бояд ҷанбаҳои даврии иқтисодиёт ва тағйироти ҷории таркиб ва сифати тамоми сандуқи қарзиро ба назар гирад. Гарчанде ки стратегия

идомаи ҷадвали 3.11.	
миллӣ	бояд мунтазам баррасӣ ва ислоҳ карда шавад, он дар тӯли дарозмуддат ва дар давраҳои гуногуни иқтисодӣ устувор бошад.
Раёсати бонк, роҳбарони бахшҳо ва шуъбаҳо	Стратегия ва сиёсати идоракунии хавфи қарзӣ бояд дар тамоми бахшҳои бонкӣ самаранок татбиқ карда шавад. Ҳамаи кормандони дахлдори муассисаи бонкӣ бояд муносибати бонкро ба ташаккули қарз ва идоракунии қарз дарк кунанд ва барои риояи сиёсат ва расмиёти муқарраргардида масъул бошанд.
Дар доираи сиёсати монетарии БМТ ва талаботи мавҷуда дар танзими фаъолияти бонкҳо	Шурои нозирон бояд мунтазам (яъне на камтар аз як маротиба дар як сол) дар доираи стратегияи идоракунии хавфҳои қарзӣ ё дар доираи изҳороти сиёсати қарзӣ меъёрҳои умумии қарздиҳии бонкро (аз ҷумла шартҳои умумиро) тасдиқ намояд. Ғайр аз ин, вай бояд тартиби ташкили фаъолияти қарздиҳии бонкро, аз ҷумла тафтиши мустақилонаи фаъолияти қарздиҳӣ, идоракунии қарз ва тамоми сандуқи қарзиро тасдиқ намояд.
Аъзои Шурои нозирон ва шахсони вобаста, ки мақоми ваколатдор муайян намудааст	Ҳарчанд аъзои Шурои нозирон, махсусан нозирони берун аз он, барои бонк як манбаи муҳими тичорати нав шуда метавонанд, аммо ҳангоми ба вучуд омадани имконияти қарз, ҳаҷм ва шартҳои қарз тибқи сиёсати бонк муайян карда мешаванд. Барои роҳ надодан ба бархӯрди манфиатҳо муҳим аст, ки аъзои Шуро қарорҳо қабул наkunанд, то раванди қарздиҳӣ ва мониторинги мавҷудаи бонкро убур кунанд.
Раёсати бонк, Шурои нозирон	Шурои нозирон бояд сиёсати ҷуброни бонкро ба стратегияи идоракунии хавфҳои қарзии он таъмин кунанд. Сиёсати ҷубронпулӣ, ки рафтори номуносибро ташвиқ мекунад, ба монанди ба даст овардани фоидаи зуд тавассути риоя накардани сиёсати қарзӣ ё аз меъёрҳои муқарраршуда гузаштан, равандҳои қарздиҳии бонкро заиф мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маълумоти ҷадвали 3.11. дар доираи принципҳои асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ ташаккул ёфтааст, ки он талаботро дар таҳияи стратегия ва сиёсати идоракунии хавфҳои қарзӣ инъикос мекунад. Чунин меъёри дохилибонкӣ аз қисми сиёсати бонк ба ҳисоб меравад ва ҳислати инфиродӣ дорад, чунки вобаста ба он аст, ки аз ҷониби ҳар кадом бонк мустақилона таҳия карда шуда, дар робита ба тағйирёбии шароити фаъолияти бонк мушаххас дигаргун мешавад, ки барои татбиқи он раёсати бонк муваззаф мебошад.

Олими ватанӣ Р.Ғ. Ғаниев чунин мешуморад, ки низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар асоси сиёсати қарзии таҳия ва тасдиқшудаи бонк тарҳрезӣ мешавад ва он муқаррароти дахлдори технологӣ ва методологии идоракунии хавфро дар бар мегирад.⁸⁷

⁸⁷ Ғаниев, Р.Ғ. Система управления кредитными рисками и ее эффективная реализация / Р.Ғ. Ғаниев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/10(219). – С. 290.

Дар сиёсати идоракунии хавфҳои қарзӣ воситаи асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки барои бонк муҳим аст, дақиқ карда шуда, марҳилаҳои идоракунии дар мувофиқа ба он муайян карда мешавад. Дар амалия вазифаҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ бо истифодаи чунин воситаҳо ҳал карда мешаванд: таъминоти меъёрӣ, методӣ, иттилоотӣ, низомҳои худкоркунонидашудаи идоракунии бонкҳо ва базаи маълумот. Истифодаи чунин воситаҳо дар бонкҳо ба интиҳоби Шурои нозирони бонк вобаста аст.

Ҳамчунин, дар ташкилотҳои қарзӣ вобаста ба вазъи молиявӣ роҳи усулҳои камкунии хавфи қарзӣ интиҳоб карда мешаванд, ки онҳо дар сиёсати идоракунии хавфи қарзӣ метавонанд шарҳ ёфта бошанд ё аз тарафи мутахассисони мақоми иҷроияи ташкилоти қарзӣ (Кумитаи идоракунии хавфҳо ё Кумитаи аудит) тавсия гардидаанд. Маъмулан, барои камкунии хавфҳои қарзӣ аз усулҳои мухталиф истифода мебаранд, ки онро мо дар боби якуми диссертатсия қайд намудем ва барои шарҳи пурра, баъзе аз онҳоро пешниҳод менамоем:

1. Усули **диверсификатсия** аз тақсим намудани қарзҳо дар байни доираи васеи қарзгирандагон иборат буда, аз ҳамдигар бо чунин хусусиятҳо (андозаи сармоя, шакли моликият) ва шароити ғайриқарбӣ (бахши иқтисодӣ, минтақаи ҷуғрофӣ) фарқ мекунад.

2. **Концентратсияи (таҷаммуи)** сандуқи қарзӣ маънои мутамарказгардони амалиёти қарзӣ нисбати қарзгирандаи инфиродӣ ё гурӯҳи қарзгирони марбута, инчунин, дар натиҷаи қарздорони бонк ё ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ё гурӯҳи соҳаҳои марбута мансубро дорад.

3. Дар усули **маҳдудият** бонкҳо метавонанд аз ҳисоби концентратсияи аҳаммияташро гумкардаи хавфи қарзӣ хароҷоти зиёдро пешгирӣ кунанд, инчунин, сандуқи қарзии худро диверсификатсия ва ғайриқарбӣ устуворро таъмин кунанд.

4. **Захиракунии** эътимодноки ва устувории бонкро баланд бардошта, амонатгузорону саҳмдоронро муҳофизат ва ҳамчунин, барнагардонидани маблағҳои қарзиро ҷуброн мекунад.

Вале барои дар амалия ва дар таҷрибаи ватанӣ истифода бурдани онҳо рӯй меорем ба натиҷаи назарсанҷии гузаронидашуда, ки он дар Замимаи 10 ва 11 инъикос ёфтаанд.

Чадвали 3.12. - Назарсанҷӣ оид ба роҳҳои пасткунии хавфҳои қарзӣ

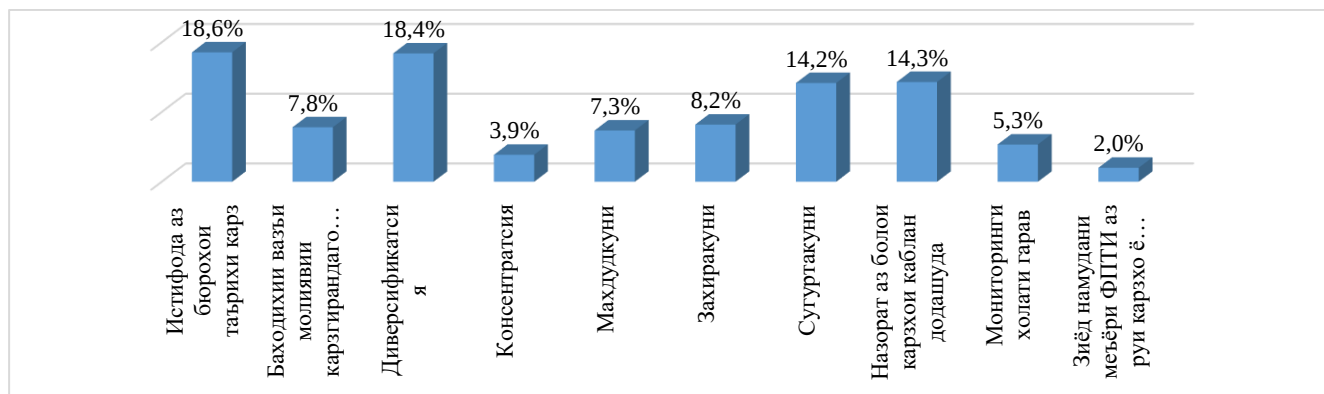
	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилотҳо и қарзии молиявӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс								
	мард	зан	мард	зан	мард	зан	N	бо % аз рӯйи ҷавобҳо	бо % аз рӯйи миқдори пурсидаш удагон
Роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ									
Истифода аз бюроҳои таърихи қарз	64	29	58	30	35	24	240	18,6%	55,8%
Баҳодиҳии вазъи молиявии қарзгирандагон, эмитентҳои коғазҳои қиматнок ва бонкҳои контрагент, назорати минбаъдаи вазъи молиявии онҳо:	14	13	21	13	26	14	101	7,8%	23,5%
Диверсификатсия	63	27	69	34	21	24	238	18,4%	55,3%
Консентратсия (таҷаммуъ)	12	6	12	8	8	4	50	3,9%	11,6%
Маҳдудкунӣ	22	13	24	11	16	9	95	7,3%	22,1%
Захиракунӣ	27	11	25	17	15	11	106	8,2%	24,7%
Суғуртакунӣ	43	26	46	30	20	18	183	14,2%	42,6%
Назорат аз болои қарзҳои қаблан додашуда	42	17	52	17	31	26	185	14,3%	43,0%
Мониторинги ҳолати гарав	9	10	19	12	7	12	69	5,3%	16,0%
Зиёд намудани меъёри ФПТИ аз рӯйи қарзҳо ё ташкили дигар фондҳо	4	2	6	5	3	6	26	2,0%	6,0%
Ҷамагӣ	300	154	332	177	182	148	1293	100,0%	300,7%

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси барномаи IBM SPSS Statistics 22

Чуноне аз ҷадвали 3.12. дида мешавад, воситаҳои мухталифи пасткунии хавфҳои қарзиро овардаем, ки ҷамъи посухи пурсидашудагон 1293 ададро ташкил медиҳад. Пурсидашудагон афзалияти бештарро барои пасткунии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ бо истифода аз бюроҳои таърихи қарз, диверсификатсияи сандуқи қарзӣ, суғуртакунӣ ва назорат аз болои қарзҳои қаблан додашуда медиҳанд. Мо низ афзалияти бештарро ба посухҳо аз ҷониби ТҚМ медиҳем, ки он ҷанбаи объективона дорад. Аз байни роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ ҳиссаи аксари ҷавобҳо ба 240 адад мерасад, ки 55,8%-и пурсидашудагон ҷонибдорӣ ба саволи якум ва баъдан, бо касби 238 ҷавоб ба саволи дуюм бо ҳиссаи 55,3%- и

ҷонибдории пурсидашудагон рост меояд. Барои воқиф шудан аз дараҷаи роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ дар диаграммаи 2.5. (инчунин Замимаи 11) маълумотро чунин инъикос менамоем.

Диаграммаи 3.5. - Роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси барномаи IBM SPSS Statistics 22

Нақши истифода аз бюроҳои таърихи қарз дар диаграмма бо ҷонибдории 18,6%-и ҷавобҳо аз ҷониби пурсидашудагон дар ҷойи аввал қарор дорад. Истифодаи дуруст аз чунин манбаи иттилоотӣ асоси таҳлили пешакӣ барои муайянсозии дараҷаи хавфи қарзгиранда маҳсуб меёбад. Бинобар ин, аз ҷониби мақоми ваколатдор чиҳати пузӯрнамоии таъмини амнияти иттилоотии фаъолияти бюроҳои қарзӣ тадбирҳо андешида шудааст, ки ба манфиат хоҳад буд.

Диверсификация тақсими қарзҳоро байни сегментҳои сандуқи қарзӣ дар назар дорад ва бо ҷонибдории 18,4%-и ҷавобҳо аз ҷониби пурсидашудагон дар ҷойи дуюм қарор дорад. Ҳамин тариқ, боқимонда усулҳои дар диаграмма овардашуда ҳамчун восита дар идоракунии хавфҳои қарзӣ истифода мегарданд, ки он ба интихоби сиёсати идоракунии хавфи қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ вобаста мебошад.

Р.В. Иванов дар мақолаи худ қайд менамояд, ки баъътидолории хавфҳои қарзӣ ин маънои андешидани чораҳо оид ба безараргардони хавф ба ҳисоб меравад, ки ба амонатгузoron, кредиторон ва суботи молиявии бонк таҳдид мекунад. Баъътидолории хавфҳои қарзӣ марҳилаи эҷодкоронаи идоракунии хавфҳо мебошад.⁸⁸

⁸⁸ Иванов, Р.В. Развитие методологии минимизации рисков коммерческих банков на современном этапе /Р.В. Иванов / Финансы, кредит и финансовое право.- 2011. - №11. – С.159.

Расми 3.8. Марҳилаҳои раванди қарздиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чун қаблан қисми таркибии раванди қарзро идоракунии хавфи қарзӣ ҳисобидем, вобаста ба он, марҳилаҳои идоракунии хавфҳои қарзиро пешниҳод мекунем (ниг. расми 3.8.).

Дар расми мазкур вобаста ба ҳар як давраи қарзӣ марҳилаҳои идоранамоии онро пешниҳод сохтаем, ки он имкон медиҳад то дар идораи хавфҳои қарзӣ интихоби дуруст карда, баъътидолории онро таъмин намоем. Бояд қайд кард, ки марҳилаҳои якум то сеюм, ки дар расми 3.8. дарҷ шудаанд, муҳим маҳсуб меёбанд, чунки аз таҳлил ва баррасии корҳои марбутаи ин марҳилаҳо қарор оид ба пешниҳоди қарз қабул карда мешавад ва ояндаи қарордод аз сифат ва эътимоднокии корҳои иҷрошуда дар ин марҳилаҳо зиёд алоқаманд мебошад.

Масъалаи муҳим барои бонк баҳогузори ва танзими хавфнокии сандуқи қарзӣ ҳамчун яке аз самтҳои асосии идоракунии самараноки фаъолияти қарзии он ва ҳадафи асосии раванди идоракунии сандуқи қарзӣ, яъне таъмини даромаднокии ҳадди аксар дар сатҳи муайяни хавф мебошад.

Вобаста ба ин, самтҳои зерини баъътидолории хавфи қарзиро муайян кардан мумкин аст:

- бонк сиёсати консервативии қарзиро риоя намуда, кӯшиш мекунад, ки хавфҳои худро пурра пӯшонад;
- бонк диверсификатсияи сандуқи қарзии худро аз рӯйи гурӯҳҳои хавф, аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ва минтақавӣ диверсификатсия мекунад;
- бонк ба қарзгирандагон танҳо пас аз баҳодиҳии муфассали ҳама хавфҳои эҳтимолии марбут ба фаъолияти ин қарзгирандагон маҳсулоти қарзӣ медиҳад;
- бонк аз додани қарз ба қарзгироне, ки бо хавфи баланди қарзӣ алоқаманданд, худдорӣ мекунад;
- сохтори сандуқи қарзии бонк аз рӯйи давраи ҷойгиркунии маблағҳо бо шартҳои ҷалби маблағ барои амалиётҳои ғайрифавол баробар карда мешаванд.

Маҳз ҳиссаи зиёди қарзҳои батаъхирафта аз ҳаҷми умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва дараҷаи баланди хавфҳои қарзии он, инчунин, воситаҳо ва чораҳои лозима ҷиҳати идоракунии он зарурати таҳлили хавфҳои қарзӣ ва

ташкили самаранокии чараёни қарздиҳиро дар баҳши бонкии Тоҷикистон тақозо мекунад, ки барои ташкили он иҷрои чунин равандҳоро лозим мешуморем:

1. Ташкили методологияи дохилибонкии мувофиқ оид ба таҳлили хавфҳои қарзӣ, усулҳои баҳодихӣ ва идоракунии он. Дар баробари он ки мақоми ваколатдор асосҳои институтсионалии таҳлили хавфҳо, аз ҷумла хавфҳои қарзиро, ба таври умум пешниҳод сохтааст, лекин вобаста ба сиёсати қарзӣ ва ҳисобдории бонк он метавонад дигар ҷонибҳоро фарогир бошад. Аз ин сабаб, бонкҳо бо истифода аз методологияи ватанӣ ва таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ метавонанд методологияи ҳоси худро фароҳам оваранд ва дар асоси он муҳити идоракунии хавфҳои қарзиро бунёд созанд.

2. Ташаккули сиёсати қарзии баэътидолномада. Сиёсати қарзии бонк бояд самаранокии фаъолияти бонкро дар самти кори қарзӣ ва баэътидолории хавфҳои қарзӣ таъмин намояд. Мубрамияти ҳадафҳо, вазифаҳо ва таъминоти иттилоотӣ, ки ба масъалаҳои таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ алоқаманданд, фарогир бошад.

3. Омӯзиши фарогири мутахассисони қарзӣ ва ҳавасмандгардонии моддии онҳо. Таҳлилҳои гузаронидашуда ва натиҷаи назарсанчиҳо бозгӯӣ онанд, ки дар ин самт мушкили асосӣ ҷой дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки мутахассиси қарзии дорои собиқаи бойи корӣ дар бонкҳо нисбатан кам вомехӯранд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мутахассис бо дили нохоҳам ва бо сатҳи касбияти ноустувор фаъолият мекунад. Аз ин лиҳоз, ташкили курсҳо, тренингҳои омӯзишии барномарезишуда оид ба таҳлил, баҳодихӣ, мониторинг ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо бояд ҷорӣ карда шаванд ва дар баробари он, ба қисми асосии музди кории мутахассиси қарзӣ ҳиссаи зиёди музди меҳнати ӯ афзалият дода шавад. Иловапулӣ, ки ҳамчун ҳавасмандӣ аз сифати сандуқи қарзии мутахассис ва ҳиссаи қарзҳои пешниҳодкарда пардохт карда мешавад, то андозае ба сатҳи хавфи қарзӣ таъсири манфӣ мерасонад.

4. Мониторинги пешгӯии хавфи қарзӣ. Ташаккули сиёсати самарабахши қарзӣ дар фаъолияти бонкӣ асосноккунии ҳамаҷонибаи самтҳои афзалиятнок ва роҳҳои мониторинги амалиёти қарзиро бо мақсади ноил шудан ба фаъолияти

динамикӣ ва мутавозини бонк талаб мекунад. Аз ин рӯ, барои фаъолияти устувори бонк воситаҳои нави самараноки мониторинги хавфи қарзӣ заруранд.

Мониторинги фаъолияти қарзӣ ба принципҳои умумии методологии мониторинги бонкӣ асос меёбад. Мониторинг бояд ҳамаҷониба бошад, то ба қорбарон маълумоти саривақтӣ барои қабули қарорҳои қарзии бидуни хавф пешниҳод карда шавад.

Дар масъалаи аҳаммияти мониторинги хавфҳои бонкӣ олими ватанӣ З. Султонов қайд менамояд, ки “Такмили усулҳои арзёбӣ ва идоракунии хавфҳои бонкӣ ва муайянкунии таъсири онҳо ба арзиши дороиҳо, бехтаргардони низоми идоракунии хавфҳо дар фаъолияти бонкӣ, инчунин, мониторинг ва пешгӯии бавучудоии хавфҳои бонкӣ масъалаҳои муҳимми амали самаранокии низоми бонкии мамлакат дар шароити муосир мебошанд”.⁸⁹

Мақсади асосии мониторинги қарзӣ пешгирии зиёдшавии хавфи қарзӣ аз сатҳи қобили қабул мебошад. Дар асоси мониторинги қарзӣ бояд баҳодиҳии хавфи сандуқи қарзӣ ва муайянсозии талаботи дурнамои зиёдкунии сармояи бонкҳо гузаронида шавад.

Барои ташкили самараноки мониторинги пешгӯии хавфҳои қарзӣ, ба андешаи мо, риояи принципҳои зерин заруранд:

- принципи таъминоти илмӣ мониторинг бо дарназардошти навгониҳои пешрафтаи методологӣ дар соҳаи пешгӯӣ ва баҳодиҳии хавфҳо;
- принципи пайгирона, ки имкон медиҳад мониторингро ҳамчун низоми унсурҳои ба ҳам алоқаманд баррасӣ кард, ки мақсади он ноил шудан ба нишондиҳандаҳои пешгӯии мақсадноки рушди фаъолияти қарзидиҳӣ мебошад;
- принципи муттасилӣ, ки ба ҷамъоварӣ ва қоркарди доимии иттилооти ҷорӣ ва пешбинишаванда оид ба хавфҳои қарзӣ нигаронида шудааст;
- принципи асоснокии иқтисодии мониторинг, ки мувофиқи он хароҷоти мониторинг набояд аз самараи гузаронидани он зиёд бошад.

⁸⁹ Султонов, З. Вопросы оценки и управления банковскими рисками /З. Султонов //Вестник университета. - 2020. - №4. - С.11.

Барои ташкили мониторинги пешгӯии хавфҳои қарзӣ бояд инҳо асос бошанд:

- таҳлили пешгӯии тағйироти вазъи умумии иқтисодии кишвар бо мақсади пешбинии зухуроти бухронӣ;
- назорати тағйироти вазъи молиявии қарзгиранда ва муайянсозии тамоилҳои манфии фаъолияти молиявии он;
- назорати иҷрои шартҳои шартномаи қарзӣ бо баҳисобгирии пардохтҳои ояндадор барои сари вақт муайян намудани қарзҳои мушкилотдор.

Таъсиси низоми мукаммали баҳодиҳии вазъи молиявии контрагентҳо ва муқаррарсозии маҳдудият барои амалиётҳои гуногуни бонкӣ муҳимтарин шarti рақобатпазирии бонк дар бозор мебошад. Чунин низом на танҳо ба мо имкон медиҳад, ки бонкро аз талафот муҳофизат намоем, балки барои пешбурди муътадили ҳамаи амалиётҳои фаъол заминаи асосӣ шуда, ба афзоиши даромади бонк мусоидат менамояд ва доираи контрагентҳои боэътимодно ва сармоядорро мегардонад.

Ҳамин тавр, дар шароити номуайяниҳои густурдаи иқтисодӣ ва рақобатпазирии шадид талабот ба таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо афзун гардида, механизмҳои муосиру мукамалро талаб мекунад, ки дар зербоби мазкур ҷиҳати таҳияи дурнамои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ меъёрҳои стандартҳои ҷойдошта, стратегия ва барномаҳои амалкунандаи соҳавӣ истифода гардида, вобаста ба онҳо пешниҳодҳои дорой хусусияти илмидошта оварда шудааст.

Хуллас, барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ҷой доштани талаботи ягонаи қарздиҳӣ дар низоми бонкиву риояи онҳо аз ҷониби бонкҳо ва бад-ин васила, баландбардории маданияти қарздиҳӣ нақш ва афзалияти хоса дорад.

Хулосаи боби 3

Бо тағйирёбии шароити иқтисодӣ ва таҳаввулот дар низоми бонкӣ талабот ба равишҳои муосири таҳлили хавфҳои қарзиву мутобикгардони он ба фаъолияти қарзии бонкӣ пайдо мегардад, ки ин талабот ҳатман бояд қонеъ карда шавад. Ҳалли чунин талабот донишҳои назариявии муосир ва ҳамчунин, таҷрибаи

амалии пешқадами ҷойдоштаро дар ин самт тақозо менамояд. Бо ин мақсад дар боби мазкур ҷиҳати тақмили заминаҳои методологии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ равишҳои меъёрий ва методии он мавриди таҳлил қарор гирифтанд ва дар ин баробар, пешниҳодҳои илмӣ таҳия гардиданд. Ҳамчунин, ҷиҳати ҳулосабарорӣ аз таҷрибаи ватании ҷойдошта оид ба истифодаи усулҳои баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ ва воситаҳои идоракунии онҳо баъзан натиҷаи саволҳои пурсишномаи гузаронидашуда истифода гардид ва кумаки ҳудро расонид.

Сараввал, яке аз роҳҳои асосии пасткунии хавфҳои қарзӣ бо роҳи таъмини пардохтпазирии бонк, ки хос барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, исбот гардида, баъдан истифодаи самаранок аз Бюроҳои таърихи қарз ва сифати баланди диверсификатсияи сандуқи қарзӣ унсурҳои асосӣ дар таъмин ва идоракунии хавфҳои қарзии бонкҳо ва ҳамчунин, баландбардории сатҳи касбияти мутахассисони қарзӣ, ки ба ин раванд мусоидаткунанда мебошад, муайян карда шуд.

Модели муосири баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси СБҲМ 9 “Воситаҳои молиявӣ”, яъне модели талафоти пешбинишуда таҳия карда шуда, аҳаммияти истифодаи онҳо барои бонкҳо арзёбӣ гардидааст. Инчунин, дар асоси нишондиҳандаҳои омории макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон модели регрессионии хавфи қарзӣ дар доираи омилҳои ба он таъсиррасон пешниҳод карда шуда, ҳолат ва дурнамои он то соли 2030 баҳодиҳӣ гардид. Тибқи ин дурнамо ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол бо назардошти афзоиши сандуқи қарзӣ дар давраи солҳои 2023-2030 ба ҳисоби миёна 12,2% коҳиш ёфта, дар соли 2025 8,65% ва дар соли 2030 4,9% аз маблағи умумии сандуқи қарзиро қарзҳои ғайрифавол ташкил медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, мубрамии дурнамои таҳлили хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо вобаста ба санадҳои стратегии миллий арзёбӣ гардида, чораҳо ҷиҳати баландбардории самаранокии чараёни қарздиҳӣ барои ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудаанд.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти диссертатсионии анҷом додашуда ба мо имкон дод, то ки чиҳати тақмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ хулосаю пешниҳодҳои илмӣ ва тавсияҳои амалиро пешниҳод намоем:

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Пайдоиши талабот ба идоракунии хавф дар фаъолияти иқтисодӣ бо гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисоди бозорӣ алоқаманд аст, ки унсурҳои иловагии номуайяниро ба фаъолияти соҳибкорӣ ворид мекунад ва самтҳои аломати хавфро васеъ мекунад. Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ, рушди динамикии иқтисодиёт, ба вучуд омадани бухронҳои молиявӣ, инчунин зарурати нигоҳ доштани устувории низоми молиявӣ дар ин шароит, яке аз шартҳои асосии омӯзиши хавфҳо мебошанд. Дар чараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ мо бо таҳқиқоти олимоне вохӯрдём, ки оид ба фаҳмиши хавф шарҳҳои гуногуну баҳодиҳии яктарафа доранд, ки бештари онҳо бар номуайяни асос меёбанд. Таърифи муаллифие, ки оид ба хавф пешниҳод намудаем, дарбаргирандаи унсурҳои номуайяни ва эҳтимолият буда, бар дурустии қабули қарорҳои мушаххас асос меёбад: *“Хавф - ин номуайяниҳои фаъолиятро иҷотакунанда, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин, ки баръакс, дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи алтернативӣ даромади иловагӣ ва фоидаи пешбинишуда мебошад”*. Омӯзиши хавфҳои қарзӣ нишон дод, ки фаҳмишҳо доир ба ин мафҳум, дар маҷмӯъ ба талафоти иқтисодӣ нигаронида мешавад, ки бо баинобатгирии ин ҷузъи муҳим ва дигар ҷузъҳои таркибии он шарҳи муаллифии хавфҳои қарзиро пешниҳод намудем: *“Хавфи қарзӣ – ин эҳтимолияти ба таъхир афтидани уҳдадорӣҳои молиявии иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадорӣҳои контрагент мебошад”* [1-М, 3-М].

2. Таҳлилҳои назариявӣ имкон фароҳам оварданд, ки дар мавриди намудҳои хавфҳои қарзӣ, омилҳои таъсиррасон ба онҳо ва таҳаввулоти низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, аз замони пайдошавии муносибатҳои қарзӣ то рушд ва ташаккули

низомии муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ, мавқеи худро муайян намуда, онҳоро тасниф намоем [3-М, 20-М, 21-М].

3. Ҷиҳати тақмили низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ таҷрибаи хориҷии кишварҳо, ба монанди ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Олмон, Шветсия, Чопон, Россия ва ғайра омӯхта шуда, дар ин ҷо услубҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ пешниҳод гардидаанд. Баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси талаботи Базел II таҳия карда шуда, таҳлили хавфҳои қарзӣ дар доираи баҳодиҳии миқдорӣ ва сифатӣ муайян гардида, пардохтпазирии қарзгиранда бо роҳи ҷунин усулҳо, ба монандӣ 5C, скоринг, CAMELS, PARSER, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet пешниҳод шудаанд. Ҷиҳати тақмили низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ сохтори низомии муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳҳои гуногун, ки он аз субъектҳо ва фишангҳои идоракунанда иборат мебошад, таҳия карда шуд. Ҳамчунин, аҳамияти нишондиҳандаи сифати сандуқи қарзӣ ба устувории молиявии бонк арзёбӣ гардид. [4-М, 14-М, 19-М].

4. Аз таҳлили вазъии муосири низомии бонкии кишвар, ҳолати низомии пардохт, рушди қарздиҳию ҷалби амонатҳо арзёбӣ гардида, муайян карда шуд, ки нақши низомии бонкӣ дар баҳши молиявии мамлакат калидӣ мебошад. Дақиқ гардид, ки ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ рушди қарздиҳии бонкӣ ва таъмини устувории фаъолияти низомии бонкӣ, баъътидолории нишондиҳандаи қарзҳои батаъхирафтада самти афзалиятноки дурнамои рушди баҳши бонкӣ маҳсуб меёбад [5-М, 16-М].

5. Сифати таҳлили хавфҳои қарзӣ аз манбаъҳои иттилоотии таҳлилшаванда вобаста буда, пуррагӣ ва дақиқии иттилооти мазкур эътимоднокии натиҷаҳои таҳлили гузаронидашавандаро таъмин менамоянд. Вобаста ба ин, муайян карда шуд, ки истифодабарии манбаъҳои муҳими иттилоотии санҷиши хавфҳои қарзӣ, ба монандӣ: ҳисоботи молиявӣ, ҳисоботи мутамаркази молиявӣ дар шакли FinA ва ҳисоботи таърихи қарзӣ аз Бюроҳои қарзӣ дар ҷараёни идоракунии хавфҳои қарзӣ муҳим мебошанд [6-М, 23-М].

6. Хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзии мамлакат таҳлил карда шуда, динамикаи қарзҳои ғайрифавол ва омилҳои таъсиррасон ба хавфҳои қарзӣ дар

мисоли як қатор бонкҳои қаблан низомсоз муайян ва арзёбӣ гардид. Таҷрибаи амалии идоракунии хавфҳои қарзӣ дар мисоли КВД БА ҚТ “Амонатбонк” мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта, аз натиҷаи он тавсия карда шуд, ки истифодаи тамсилаи нави идоракунии хавфҳои қарзӣ дар доираи СБҲМ-9 дар дигар ташкилотҳои қарзии мамлакат бояд роҳандозӣ гардад [9-М].

7. Асосҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳлил гардида, муайян карда шуд, ки мукамалгардонии ҳуччатҳои меъёрию методӣ воридкунии тағйиротро дар як қатор меъёрҳои ниҳодии идоракунии хавфҳои қарзӣ ва истифодаи гурӯҳи индикаторҳои таҳлилно чӣхати идоракунии хавфҳои қарзӣ талаб менамояд. Истифодаи тамсилаи мувофиқ барои андозагирӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ шароити мусоиди идоракуниро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо на танҳо дар низоми бонкӣ, инчунин барои низоми иқтисодии кишвар, чӣхати банақшагирӣ ва арзёбии дурнамои рушди он аҳамияти калон дорад [10-М, 12-М].

8. Муайян ва ошкор гардид, ки таъсиси низоми мукаммали идоракунии хавфҳои қарзӣ, баҳодиҳӣ ба вазъи молиявии контрагентҳо ва муқаррар намудани маҳдудият барои амалиёти гуногуни бонкӣ муҳимтарин шартҳои рақобатпазирии бонк дар бозор мебошанд. Амали чунин низом на танҳо бонкро аз талафот муҳофизат менамояд, инчунин барои дар сатҳи муътадил анҷом додани амалиёти фаъоли бонкӣ заминаи асосӣ гузошта, ба афзоиши даромади бонк мусоидат менамояд ва доираи контрагентҳои бозътимодно васеъ мегардонад [18-М, 22-М].

9. Ташкили босалоҳияти раванди қарз барои пешгирии пайдоиши хавфҳои зиёд, аз ҷумла хавфи қарзӣ ва таъмини ҳадди муайяни фоида аз маблағҳои ба қарз додашуда мусоидат мекунад. Дар шароити мавҷудияти муҳити баландсуръати тағйирёбии низоми бонкӣ аз рӯи принципҳо ва намудҳои муқарраршудаи қарздиҳӣ фаъолият нисбатан душвор мегардад, чунки рақибон бештар пешниҳодҳои ҷолибтар мегиранд. Аммо, аз дигар тараф, зарур аст, ки на танҳо тамоюлҳоро пайгирӣ кард, инчунин ба ҳама намудҳои хавфҳо диққат дода тавозуни байни мавҷудияти қарзҳо ва кафолати пардохти онҳоро, инчунин

тавозуни байни дороиҳо ва ухдадорихоро дар меъёри муайян бояд ба танзим даровард [13-М, 19-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Таҳқиқи намудҳои хавф ва таснифи онҳо нишон дод, ки дар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ намудҳои мухталифи хавфҳо дида мешаванд. Аз ин рӯ, хавфро дар бештар мавридҳо бо хатар, таваккал, таҳдид, талафёбӣ иваз мекунанд. Аммо, аз нигоҳи мо, истифодаи мафҳуми хавф дар баҳши молиявию бонкӣ қобили қабул мебошад. Номуайяни ва эҳтимолият бошанд, категорияҳои баҳодиханда ба хавф махсуб меёбанд [1-М].

2. Асоснок карда шуд, ки дар заминаи таснифот омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи хавфҳои қарзиро роҳандозӣ намуда, таҳлил, баҳодихӣ ва раванди идоракунии онҳоро пиёда гардонидан ба ноилгардӣ ба натиҷаҳои мушаххаси идоракунии хавфҳои қарзӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, муайянкунии омилҳои ба хавфҳои қарзӣ таъсиррасон ва таҳлили онҳо, гурӯҳбандии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба сатҳҳо, субъектҳо ва фишангҳои идоракунӣ, ки ба раванди идоракунии хавфҳои қарзӣ таъсир мерасонанд, барои ноилгардӣ ба мақсади баъътидолории сатҳи хавф ва коҳишдиҳии зиёни бонкӣ ниҳоят муҳим мебошанд [20-М, 24-М].

3. Равандҳои ҳамгирӣ дар фаъолияти низоми бонкӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои навҷорисозӣ ва густариши муносибатҳои иқтисодӣ зарурати тақмили таҷрибаи ҷойдошта ва коркарди равишҳои нави низоми идоракунии хавфҳои бонкиро талаб менамоянд. Асоснок карда шуд, ки дар чунин шароит истифодаи методикаи баҳодихӣ ба хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II, таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда бо усулҳои муосир ва таҷрибаи пешқадами хориҷӣ оид ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ зарурати объективӣ мебошанд [12-М].

4. Таҳлилҳои вазъи муосири низоми бонкии кишвар ва муқоисаи нишондиҳандаҳои устувории молиявии он бо як қатор кишварҳои ИДМ ва дигар кишварҳои пешрафта, арзёбиҳои ниҳодҳои байналмилалӣ оид ба низоми бонкии мамлакат нишон доданд, ки то ҳол ноустувориҳо дар фаъолияти низоми бонкии кишвар дида мешаванд. Ҷиҳати таъмини устувории фаъолияти низоми бонкии

кишвар азхудкунии таҷрибаи пешқадам дар самти таъмини устувории молиявии низоми бонкӣ, ки яке аз нишондиҳандаҳои онро сифати сандуқи қарзӣ ташкил медиҳад, тавсия дода мешавад [7-М, 15-М, 16-М, 25-М].

5. Барои таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ, дастрасӣ ба маълумоти таҳлилӣ муҳим ҳисобида мешавад. Бинобар ин, истифодаи манбаъҳои иттилоотии таҳлилӣ, ба монанди ҳисоботҳои молиявӣ, ҳисобот дар шакли FinA, ҳисоботи таърихи қарз, меъёрҳои пазируфташуда оид ба таҳлили хавфҳои қарзӣ ва гурӯҳбандии қарзҳои низоми бонкӣ тавсия дода мешавад [5-М, 19-М, 23-М, 24-М].

6. Таҷрибаи бонкҳои низомсозӣ ватанӣ нишон дод, ки пешгирӣ накардани хавфҳо, бахусус хавфҳои қарзии бонкҳо оқибатҳои манфии иқтисодиро ба бор оварда, онҳоро ба вартаи муфлисгардӣ ва барҳамхӯрӣ оварда мерасонад. Дар ҳолати ба чунин шароит дучор гардидани бонк, хусусан бонки низомсоз, таъсири манфии он на танҳо ба худӣ бонку низоми бонкӣ, инчунин ба низоми иқтисоди миллӣ низ мерасад. Таҳлили сандуқи қарзии низоми бонкӣ, тақсимои қарзҳо ба соҳаҳо ва аз рӯи шакли моликият нишон дод, ки сатҳи пасти гуногунсозии қарзӣ дар онҳо ба мушоҳида мерасад. Аз ин лиҳоз, дастгирии бевоситаи давлатӣ ҷиҳати кӯмак дар маблағгузорию иқтисодиёти миллӣ тавсия дода мешавад [2-М].

7. Ҷиҳати такмилдиҳии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ заминаҳои меъёрию ҳуқуқии як қатор ҳуҷҷатҳо мавриди таҳлил қарор гирифта, пешниҳодҳои мушаххас ва ҳамчунин нишондиҳандаҳои таҳлилӣ коркард шудаанд [6-М].

8. Вобаста ба ояндабинии хавфҳои қарзӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тамсилаи регрессионӣ таҳия карда шуд, ки тибқи он тамоюли сандуқи қарзии низоми бонкӣ то соли 2030 пешгӯӣ шудааст. Тибқи тамсилаи таҳияшуда, ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол, бо назардошти афзоиши сандуқи қарзӣ, дар давраи солҳои 2023-2030 ба ҳисоби миёна 12,2% коҳиш ёфта, дар соли 2030 4,9%-и маблағи умумии сандуқи қарзиро қарзҳои ғайрифаъол ташкил хоҳанд дод. Бо назардошти шароити ба миёномада ва баъътидолории хавфҳои қарзӣ, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар кишвар муҳим ҳисобида

мешавад, ки он субъектҳо ва фишангҳои хоси идоракуниро доро мебошад [13-М, 19-М].

9. Бо мақсади таъмини ташкилнамоии самаранокии чараёни қарздиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ иҷрои чунин равандҳо мубрам дониста мешаванд:

- ташкили методологияи дохилибонкии мувофиқ оид ба таҳлили хавфҳои қарзӣ, усулҳои баҳодиҳӣ ва идоракунии он;

- ташаккули сиёсати қарзии баэътидоломада;

- омӯзиши фарогири муттаҳассисони қарзӣ ва ҳавасмандгардонии моддии онҳо,

- мониторинги пешгӯии хавфи қарзӣ [18-М].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, №168 тасдиқ шудааст.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо Қарори Ҳукумати Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460 тасдиқ шудааст.
3. Бюллетени омили бонкӣ. – 2011. - №12 (197). -152 с.
4. Бюллетени омили бонкӣ. – 2015. - №12 (245). - 164 с.
5. Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. - №12 (281). - 125 с.
6. Бюллетени омили бонкӣ. – 2019. - №12 (293). - 121 с.
7. Бюллетени омили бонкӣ. – 2020. - №12 (305). - 122 с.
8. Бюллетени омили бонкӣ. – 2021. - №12 (315). - 98 с.
9. Бюллетени омили бонкӣ. – 2022. - №12 (329). -103 с.
10. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ»/ Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №304 аз 9 октябри с.2009 тасдиқ шудааст.
11. Дастурамали №181 “Дар бораи талабот ба низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилоти қарзӣ”/ Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №151 аз 25 июли с. 2011 тасдиқ шудааст.
12. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пушонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо”/ Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №50 аз 13 апрели с. 2016 тасдиқ шудааст.
13. Дастурамали №240 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” / Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №128 аз 24 октябри с. 2019 тасдиқ шудааст.
14. Дастурамали №244 “Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадорӣҳои дигари ба онҳо монанд” / Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №74 аз 3 майи соли 2021 тасдиқ шудааст.
15. Дастурамали №247 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” / Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №168 аз 19 ноябри с. 2021 тасдиқ шудааст.
16. Дастурамали № 255 “Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ” / Бо Қарори Раёсати БМТ таҳти №157 аз 30 декабри с. 2022 тасдиқ шудааст.
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 ш. Душанбе, (Қонун аз 3.08.2018с., № 1548).
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли ш. Душанбе, 2009 №524. (Қонун №782 аз 26.12.11с.).
19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 2 августи соли 2011, №758 ш. Душанбе, (Қонун аз 3.08.2018с., № 1551).

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом» аз 25 март соли 2011, №684 ш. Душанбе, (Қонун №1404 аз 24.02.17с.).
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таърихи қарз (кредит)» аз 26 март соли 2009, № 492 ш. Душанбе, (Қонун аз 2.01.2018с., № 1501).
22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гавари молу мулкӣ манқул ва бақайдгирии уҳдадорӣҳои таъминшуда» аз 2 январӣ соли 2019, №1576
23. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқарӣ», ш.Душанбе 26.07.2014, таҳти №1107.
24. Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 ноябри с. 2018 таҳти рақами №163 тасдиқ шудааст.
25. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 октябри соли 2016 [Матн]: Қарори №392
26. Нақшаи стратегияи солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019/ Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31.06.2015, №152 тасдиқ шудааст.
27. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, 2022. – 228с.
28. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 26.12.2019. [Захираи электронӣ].–Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 22.08.2020 с.).
29. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 26.01.2021. – [Захираи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 06.08.2021с.).
30. Роҳнамо “Дар бораи вусита ва усулҳои идоракунии ҳавфи қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ”/ Бо Қарори Раёсати БМТ аз 19-уми ноябри соли 2021, таҳти №170 тасдиқ шудааст.
31. Тавсияҳо дар бораи ошқор ва ирсол намудани аҳдҳои шубҳанок зимни баҳодиҳии ҳавф. Қарори Раёсати БМТ аз 20-уми июни с.2011, таҳти №121.

Захираҳои электронӣ

32. Байрамова, Ж.М., Толмачева В.А. Зарубежные методы анализа кредитоспособности заемщиков, как важный инструмент в управлении кредитными рисками банка // International correspondence scientific specialized conference. – Boston, USA: PROBLEMS OF SCIENCE, 2019. – С. 19-24.
33. БМТ. Захираи электронӣ. -Дастрасӣ: <https://nbt.tj/tj/news/9777/> (санаи мурочиат 27.03.2021с.)
34. Гринин Л.Е., Коротаев, А.В. Глобальный кризис в ретроспективе. Краткая история подъемов и кризисов: От Ликурга до Алана Гринспена. Материал

- является главой из монографии. [Электронный ресурс]. - URL: <http://worldcrisis.ru/crisis/3911583> (дата обращения: 15.05.2022)
- 35.Группа Всемирного Банка. Отчет о программе партнерства группы Всемирного Банка и Республики Таджикистан. Апрель, 2015. - С.3. [электронный ресурс]. - URL: <https://studylib.ru/doc/2496122/otchet-o-programme-partnerstva-gruppy> (дата обращения: 25.12.2021).
- 36.Группа Всемирного Банка. Таджикистан, экономический меморендум по стране, май. - 2019. – С.26.
- 37.Иттилоот дар бораи Бюроҳои таърихи қарзи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Захираи электронӣ: https://nbt.tj/tj/banking_system/credit-histories-bureau.php (санаи муроҷиат 27.03.2021).
- 38.Экономический кризис 2014 года в России и в мире: причины и последствия. [электронный ресурс].- URL: <https://promdevelop.ru/economy/ekonomicheskij-krizis-2014-goda-v-rossii-i-v-mire-prichiny-i-posledstviya/> (дата обращения: 16.10.2021).
- 39.Экспертная группа КПМГ по международным стандартам. МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты»: первый опыт применения. Сентябрь 2014г. [Электронный ресурс] – URL: www.kpmg.com/ifrs (дата обращения: 14.06.2022).
- 40.КРИФ – КИБТ. Новый расширенный скоринг. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.cibt.tj> (дата обращения: 27.03.2021).
- 41.Международная финансовая корпорация. Справочник по кредитным бюро. - 2006. - С.5-7.
- 42.Мирошниченко О.С. Рентабельность банковского сектора России в посткризисный период [Электронный ресурс] – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41158555> (дата обращения: 20.12.2021)
- 43.Международный Валютный Фонд. Оценка стабильности финансовой системы РТ. Декабрь 2008 года. Доклад МВФ по стране № 08/371. [Электронный ресурс] – URL: <http://pdf.knigi-x.ru/21ekonomika/135322-1-respublika-tadzhikistan-ocenka-stabilnosti-finansovoy-sistemi-vklyuchaya-dokladi-soblyudeni.php> (дата обращения: 25.12.2021).
- 44.Мировой экономический кризис. [электронный ресурс]. - URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(2008\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(2008)) (дата обращения: 08.10.2021).
- 45.Moody's Investors Service. [Электронный ресурс] – URL: https://www.moody's.com/research/Moodys-changes-outlook-on-Tajikistans-B3-rating-to-stable-affirms--PR_445330, (дата обращения: 01.07.2021).
- 46.Орлов, А.И., Пугач О.В. Подходы к общей теории риска // УБС. - 2012. - №40. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-obschey-teorii-riska> (дата обращения: 13.12.2019).
- 47.Практическое применение стандарта МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» ЗАО «Делойт и Туш СНГ». – Москва, 2018. - 109 с.
- 48.Регламентация банковских операций. Документы и комментарии // Методический журнал. – [Электронный ресурс] – URL:

- http://www.reglament.net/bank/reglament/2007_2_article (дата обращения: 18.04.2021).
49. Стешина, М.О., Михайлова, Н.А. Совершенствование международных принципов управления банковскими рисками // Международные банковские операции. - 2008. - №4. [Электронный ресурс] – URL: <https://wiseeconomist.ru/poleznoe/43788-sovershenstvovanie-mezhdunarodnyx-principov-upravleniya-bankovskimi-riskami> (дата обращения: 13.02.2022).
50. Сомонаи расмии КВД БА ҚТ “Амонатбонк”: <https://www.amonatbank.tj/ru/>
51. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: www.nbt.tj;
52. Сомонаи расмии Бонки миллии Қазоқистон: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/indikatory-finansovoy-ustoychivosti> ;
53. Сомонаи расмии Бонки миллии Ўзбекистон: www.cbu.uz;
54. Сомонаи расмии Бонки миллии Қирғизистон: <https://www.nbkr.kg/>;
55. Сомонаи расмии Бонки миллии Россия: www.cbr.ru;
56. Сомонаи расмии Бонки миллии Беларусия: <https://www.nbrb.by/statistics/financialcapability/?m=stat> ;
57. Сомонаи расмии Бонки миллии Украина: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-financial/data-sector-financial#4fsi> ;
58. Ташкилотҳои қарзии низомсоз ва эҳтимоли муайян гардиданд. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон. Бонкдорӣ – Тараққиёт - Ҷаҳонишавӣ. Январ-март 2021. - С.13. [Захираи электронӣ]. - URL: <https://nbt.tj/tj/jurnal/bonkdor-dar-to-ikiston.php> (санаи муроҷиат 27.03.2022с.)
59. Финансовая энциклопедия. Единый отчет о деятельности банка (UBPR) [Захираи электронӣ]. - URL: <https://nesrakonk.ru/uniform-bank-perf/> (санаи муроҷиат 27.03.2021с.)
60. Финансовый Ликбез. Risk, 冒险. [Электронный ресурс] – URL: https://vk.com/wall-177856413_295 (дата обращения: 19.12.2020).
61. Хазираи байналмилалӣ асбӯр. [Захираи электронӣ]. – URL: www.imf.org

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

62. Абдуалимзода, Ҳ.А. Фаъолияти бонкӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / Ҳ.А. Абдуалимзода. – Душанбе, 2019. – 340 с.
63. Абдуалимзода, Ҳ.А. Амалиётҳои бонкӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Ҳ.А. Абдуалимзода. – Душанбе, 2020. – 320 с.
64. Алескеров, Ф.Т. Анализ математических моделей Базель II. [Текст] / Ф.Т. Алескеров, И.К. Андриевская. - 2-е изд., испр. - М.:ФИЗМАТЛИТ, 2013. - 296 с.
65. Аминов, Х.И. Моделирование и информационные технологии оценки кредитного риска коммерческого банка в условиях Республики Таджикистан. Монография [Текст] / Х.И. Аминов. – Душанбе: Ирфон, 2010.- 200 с.
66. Ашуров, Н. Управление банковскими рисками [Текст] / Н. Ашуров, Ш. Рахимов. – Душанбе, 2000. - 183 с.

- 67.Ашуров, Н. Пул, қарз, бонк [Матн] / Н. Ашуров, Х. Махмадкаримов, Ш. Хайров. – Душанбе, 2011. – 307 с.
- 68.Бегматов, А.А. Идораи хавфҳои молиявӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / А.А. Бегматов, Б.Г. Сафаров. – Душанбе, 2019. – 270 с.
- 69.Базельский комитет по банковскому надзору. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы. Банк международных расчетов [Текст]. – июнь, 2004. – 255 с.
- 70.Барфиев, Қ.Х. Таҳлили иқтисодӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Қ.Х. Барфиев. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 400 с.
- 71.Иброҳимзода, И.Р. Теоретические основы банковского финансового риска: сущность и классификация риска [Текст] / И.Р. Иброҳимзода //Сборник научных трудов «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства». Под общей редакцией З.О. Адамановой. - Симферополь, 2021. - 314 с.
- 72.Иброҳимов, И.Р. Муомилоти пул ва қарз [Матн] / И.Р. Иброҳимов. – Душанбе, 2010. – 267 с.
- 73.Жариков, В.В. Управление кредитными рисками. Учебное пособие [Текст] / В.В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 244 с.
- 74.Кабушкин, Н.И. Управление банковским кредитным риском [Текст] / Н.И. Кабушкин. - М.: Новое знание, 2014. - 336 с.
- 75.Костюченко, Н.С. Анализ кредитных рисков [Текст] / Н.С. Костюченко. - СПб: ИТД «Ски- фия», 2010. - 440 с.
- 76.Куликова, Е.А. Риск-менеджмент. Учебное пособие [Текст] / Е.А. Куликова.- Екатеринбург: Изд-во Ур-ГУПС, 2014. - 259 с.
- 77.Лаврушин, О.И. Банковские риски. Учебное пособие [Текст] / О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцевой. - М.: КНОРУС, 2007. - 232 с.
- 78.Лаврушин, О.И. Банковское дело: современная система кредитования. Учебное пособие [Текст] / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. Под ред. О.И. Лаврушина. - 4-е изд., стер. - М.: КНОРУС, 2008. - 264 с.
- 79.Лаврушин, О.И. Банковские риски. Учебник [Текст] / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. - 3-е изд., перераб. и доп. (Бакалавриат и магистратура). - М. : КНОРУС, 2016. - 292 с.
- 80.Обидов, Ф.С. Деньги, кредит, банк [Текст] / Ф.С. Обидов, Д.А. Худоиназаров. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 100 с.
- 81.О приведении банковского регулирования в соответствие со стандартами Базельского комитета по банковскому надзору (Базель III) в условиях нестабильной экономической ситуации. Монография [Текст] / коллектив авторов; под ред. И.В. Ларионовой. - Москва: КНОРУС, 2018. - 190 с.

- 82.Раджабов, Р.К. Оптимальный кредитный портфель коммерческих банков в условиях высокого риска [Текст] /Р.К. Раджабов, Б.Ф. Исупова. - Душанбе: Ирфон, 2015. – 392 с.
- 83.Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 511с.
- 84.Рахимов, З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка. Учебное пособие [Текст] / З.А. Рахимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 244 с.
- 85.Севрук, В.Т. Банковские риски [Текст] / В.Т. Севрук. - М.: Дело Лтд, 2012. – С. 292
- 86.Синки, Дж. Ф.-мл. Управление финансами в коммерческих банках [Текст] / Науч. ред. Р.Я. Левиты, Б.С. Пинснера. - Пер. с англ. 4-го перераб. изд. - М.: Cattalaxy, 2010. – 982 с.
- 87.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. - М.: Наука, 1993 - 572 с.
- 88.Солодов, А.К. Основы финансового риск-менеджмента. Учебник и учебное пособие [Текст] / А.К. Солодов. - М.: Издание Александра, 2018. – 286 с.
- 89.Современный экономический словарь [Текст] / под ред. Б.А. Райзберга, Л.Ш. Лозовского, Е.Б. Стародубцовой. - 2-е изд., испр. – М.: ИнфраМ, 1999. – 479 с.
- 90.Умаров, Х.У. Денежно-кредитные проблемы развития национальной экономики [Текст] / Х.У. Умаров, З.Зарифова. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 121с.
- 91.Ҳикматов, У.С. Саводнокии молиявӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / У.С. Ҳикматов. - Душанбе: Ирфон. 2021. – 340 с.
- 92.Хикматов, У.С. Микрофинансовый сектор и развитие малого предпринимательства в Республике Таджикистан. Монография [Текст] / У.С. Хикматов. - Душанбе: Ирфон, 2010. – 235 с.
- 93.Хончонов, А. Асосҳои ғабӯлияти бонкӣ. Модули таълимию методӣ барои тренерҳо, кормандони соҳаи бонкдорӣ [Матн] А. Хончонов, Б.М. Шарипов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 222 с.
- 94.Хоминич, И.П. Финансы организаций: управление финансовыми рисками. Учебник и практикум для СПО [Текст] / И.П. Хоминич, И.В. Пещанская. - М.: Издательство Юрайт, 2018. – 345 с.
- 95.Хохлов, Н.В. Управление риском. Учебное пособие для вузов [Текст] / Н.В. Хохлов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. - 239 с.
- 96.Чӯраев, Б.М. Ғабӯлияти бонкӣ [Матн] / Б.М. Чӯраев. – Душанбе, 2014. – 432 с.
- 97.Шапкин, А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций. Монография [Текст] / А.С. Шапкин. - М.: Издательского-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2003. - С.544.
- 98.Шодиева, З.Н. Управление банковскими рисками [Текст] / З.Н.Шодиева, Т.Г. Шодиева. – Душанбе, 2016. - 103 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

99. Абдулназаров, У.М. Организационно-экономические аспекты минимизации риска микрокредитования в сфере розничной торговли Таджикистана [Текст] / У.М. Абдулназаров, Б.М. Шарипов // Экономика Таджикистана. - 2018. - №2. - С. 63-68.
100. Амиров, М.С. Идоракунии таваккалҳои молиявӣ дар шароити номуайяни [Матн] / М.С. Амиров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хисрав. – 2018. - №1/4 (57). - С. 125-131.
101. Амиров, М.С. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / М.С. Амиров // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. – 2021. - №4/1 (29). - С. 65-74.
102. Ашуров, Н. Роль банков в макроэкономической стабилизации экономики Республики Таджикистан [Текст] / Н. Ашуров, К.С. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 2. – С. 89-94.
103. Беляев, С.О. Классификация рисков: классический и неклассический подходы [Текст] / С.О. Беляев // Философия права. – 2008. – № 1(26). – С. 125-129.
104. Бердиев, Р.Б. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений - залог устойчивого развития национальной экономики [Текст] / Р.Б. Бердиев, Т. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2014. – №2/3(135). – С.209-218.
105. Бердиев, Р.Б. Экономическая сущность политики начисления процентов за использование банковских кредитов в рыночных условиях [Текст] / Р.Б. Бердиев, Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе: Сино. - 2012. – №2/8 (100). - Т.2. – С.72-81.
106. Витчукова, Е.А. Зарубежный опыт урегулирования проблемной ссудной задолженности [Текст] / Е.А. Витчукова // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. – 2017. – № 2(23). – С. 46-49.
107. Водолазкина, Т.В. Зарубежный опыт управления банковскими рисками [Текст] / Т.В. Водолазкина, Е.И. Карпова // Ресурсосбережение. Эффективность. Развитие : Материалы VII Международной научно-практической конференции – Донецк. - 2022. – С. 46-51.
108. Галустьян, К. Кредитные риски механизмы оценки и пути снижения [Текст] / К. Галустьян, А.Ильина // Банковское дело в Москве. – 2004. - №12. - С.20-22.
109. Ганиев, Р.Г. Система управления кредитными рисками и ее эффективная реализация [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – № 2/10 (219). – С. 286-294.

110. Ганиев, Р.Г. Классификация банковских рисков в современных условиях [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – №2/2. – С. 12-17.
111. Ганиев, Р.Г. Риски при кредитовании предпринимательской деятельности и пути их снижения [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестник Таджикского национального университета. – 2014. – № 2/6. – С. 22-25.
112. Ганиев, Р.Г. Управление экономическими рисками [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2013. – № 1(40). – С. 97-101.
113. Гарина, И.С. Совершенствование оценки уровня риска кредитного портфеля коммерческого банка [Текст] / И.С. Гарина // Проблемы экономики. - 2018. – №1. – С. 63-69.
114. Гришина, О.В. Практика риск-менеджмента в российских банках: риски есть, системы нет [Текст] / О.В. Гришина, П.А.Самиев // Управление финансовыми рисками. - 2006. - №2. - С.6-9.
115. Давлатов, И.Х. Экономическая природа глобализации и ее влияние на банковскую систему Таджикистана [Текст] / И.Х. Давлатов // Век глобализации. – 2015. – № 2 (16). – С.181-195.
116. Давлатов, И.Х. Влияние мирового финансового кризиса на банковскую систему Таджикистана [Текст] / И.Х. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2012. - № 2/2 (83). - С. 150-155.
117. Давлатов, И.Х. Антикризисные задачи банковской системы и их решения [Текст] / И.Х. Давлатов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2015. – № 1(48). – С. 129-137.
118. Данилов, А.А. Кредитная политика - основополагающий документ кредитной деятельности банка [Текст] / А.А. Данилов // LXXI INTERNATIONAL CORRESPONDENCE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE. – Boston. - 2020. - С. 39-45.
119. Дубков, С. Основы структурного анализа и оценки кредитного риска банка / С. Дубков // Банковский вестник. – 2012. – № 13(558). – С. 21-25.
120. Дыдыкин, А.В. Зарубежная практика управления банковскими рисками [Текст] / А.В. Дыдыкин // Финансы и кредит. – 2011. – № 9(441). – С. 75-80.
121. Ермоленко, О.М. Минимизация кредитного риска и повышение качества кредитного портфеля коммерческого банка [Текст] / О.М. Ермоленко // Научный вестник ЮИМ. – 2017. – №2. – С.18-23.
122. Завьялов, С.О. Оценочные подходы к методам анализа кредитоспособности заемщика [Текст] / С.О. Завьялов // Бизнес в законе. - 2011. - №2. – С.345-347.
123. Иванов, Р.В. Развитие методологии минимизации рисков коммерческих банков на современном этапе [Текст] / Р.В. Иванов // Финансы, кредит и финансовое право. - 2011. - №11. – С. 159-162.

124. Каюмов, Н.К. и другие. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана [Текст] / Н.К. Каюмов и другие // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2003. - №4. - С.5-64.
125. Каюмов, Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана [Текст] / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2006. - №1. - С.23-27.
126. Костина, Н.В. Основные этапы развития теории риска [Текст] / Н.В. Костина // Экономика. – 2010 -№2. - С.194-199.
127. Махшулов, С.Қ. Пайвастагии чараёни ҳаракати хатарҳои бонкӣ дар иқтисодиёти имрӯза [Матн] / С.Қ. Махшулов // Паёми Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. - Душанбе. - 2016. – №4(8). - С.62-66.
128. Машнина, Е.Н. Сравнительный анализ моделей оценки кредитного риска [Текст] / Е.Н. Машнина // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. - 2010. - №4-2. - С.101-106.
129. Мирзоева, Е.Ш. Хусусиятҳои идоракунии хавфҳои молиявии давлатӣ [Матн] /Е.Ш. Мирзоева // Молия ва ҳисобдорӣ. – Душанбе. - 2020.- №7 (166). - С.35-37.
130. Назаров, Т.Н. Таджикистан: стимулы экономического роста в контексте формирования и развития социально-ориентированных рыночных отношений [Текст] / Т.Н. Назаров// Экономика Таджикистана – 2004. - №2. – С. 34-58.
131. Олейви, Х.З. Расчет и анализ риска ликвидности коммерческого банка в кризисных условиях функционирования [Текст] / Х.З. Олейви // Научный результат. Экономические исследования. - 2021. - Т.7. - №2. - С. 66-73.
132. Раҳимзода, Ш.Н. Методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои энергетикӣ [Матн] / Ш.Н. Раҳимзода, Н.С. Назарова// Паёми ДДТТ. - 2021. - №2. - С.17-22.
133. Рахимов, Р.Р. Основные риски ипотечных жилищных кредитов и пути их снижения [Текст] / Р.Р. Рахимов // Вестник университета (РТСУ). - Душанбе. – 2021. – № 2 (74). – С. 69-78.
134. Сафаров, К.С. Усулҳои кам кардани хатари қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Тоҷикистон [Матн] / К.С. Сафаров, Н.Самандарзода //Кишоварз. - 2019. - №2. - С.221-224.
135. Сколотянная Ю.С. Система управления банковскими рисками [Текст] / Ю.С. Сколотянная, А.Ю. Аджиева // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – № 5-3(87). – С.76-78.
136. Содиқов, Р.Х. Усулҳои кам намудани хавфҳои молиявӣ ҳангоми таъмини беҳатарии иқтисодии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Х. Содиқов // Паёми ДТТ. - 2013. - №2. - С.104-110.
137. Солеҳзода, А.А. Таҳқиқи назариявии амнияти иқтисодӣ ва хавфҳои бонкӣ [Матн] / А.А. Солеҳзода, Қ. Сафаров// Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2020. - №2 (22). - С.33-34.

138. Стахович, Л.В. Модель финансового регулирования и надзора при реализации практики ответственного кредитования: механизмы и инструменты [Текст] /Л.В. Стахович, Е.В. Семенкова, Л.Ю. Рыжановская // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2015. - №13 (247). - С. 29-41.
139. Султонов, З.С. Роль банковского сектора и банковского кредита в обеспечении устойчивого развития национальной экономики [Текст] / З.С. Султонов // Вестник университета (РТСУ). - №3 (55). - 2016. - С.95-99.
140. Султанов, О. Зарубежный опыт управления банковскими рисками [Текст] / О. Султанов // Аэтерна. - 2018. - №. – С. 62-65.
141. Султонов, З.С. Вопросы совершенствования взаимодействия банковской системы с экономикой [Текст] / З.С. Султонов // Вестник университета (РТСУ). - 2015. - №1 (48). - С.99-105.
142. Султонов, З. Эффективная финансовая политика банка как важное условие преодоления кризисных явлений (банкротства) [Текст] / З. Султонов, Ш.Б. Салимов, З.Н. Шодиева //Вестник университета. - 2020. - №4. - С.10-21.
143. Султонов, З. Вопросы оценки и управления банковскими рисками [Текст] // Вестник университета. - 2020. - №4. - С.9-13.
144. Толкачева, Е.Г. Технология стресс-тестирования кредитного риска банка [Текст] / Е.Г. Толкачева // Молодежь в науке и предпринимательстве. - Под науч. ред. А.П. Бобовича. - 2018. – С. 190-193.
145. Тотьмянина, К.М. Обзор моделей вероятности дефолта, управление финансовыми рисками [Текст] / К.М. Тотьмянина // Аналитические методы в риск - менеджменте - 2011.-№01(25). – С.27-39.
146. Умаров, Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. - 2019. - №8. - С.175-182.
147. Уроков, Д.У. Финансово-кредитные рычаги оздоровления экономики Таджикистана [Текст] / Д.У. Уроков, Х. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета.- 2001. - №4. - С. 31-47.
148. Файзуллоев, М.К. Таҷрибаи муосири идоранамоӣ ва ташкилнамоии захираҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ [Матн] / М.К. Файзуллоев, А.А. Солеҳзода //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2019. - №1. - С. 33-37.
149. Хусейнова Д.К. Банковский сектор Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса [Текст] / Д.К. Хусейнова // Бизнес в законе. - 2012.- 2'. - С.278-279.
150. Хайрзода, Ш.К. Некоторые вопросы формирования системы антикризисного управления в системно значимых банках Республики Таджикистан [Текст] / Ш.К. Хайрзода, А.А. Баратов // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. - № 9. - С. 18-22.

151. Хайрзода, Ш.Қ. Ҷабҳаҳои молиявӣ ва институтионалии ғайрибағавдони ба баландбардории қарздиҳии бонкӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода, С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 4 (20). - С. 33-43.
152. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили ҳавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Х. Зувайдуллоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. - 2021. - №1 – С. 97-103.
153. Хикматов, У.С. Необходимость и значение кредитного бюро в сокращении рисков микрофинансирования [Текст] / У.С. Хикматов, М.С. Хикматов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2013. – Т.13.- №2. – С. 22-25.
154. Хикматов У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / У.С. Хикматов, С. Сайфуллозода // Вестник университета (РТСУ). Душанбе. – 2019. – № 3 (67) – С. 41-52.
155. Шарипов, Б.М. Роль денежных переводов в обеспечении макроэкономической стабильности экономики Республики Таджикистан [Текст] / Б.М. Шарипов // Материалы международной научной конференции «Актуальные вопросы экономических наук». «Молодой ученый». Уфа. – 2014. – С. 84-88.
156. Шарипов, Б.М. Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть первая) [Текст] / Б.М. Шарипов, С.А. Азизов, // Таджикистан и современный мир. – 2018. – № 4 (63). – С.89-98.
157. Шоасалов, Б. Афзалияти пасандоз ҳамчун сарчашмаи асосии захираҳои қарзӣ дар бонкҳои тижоратӣ [Матн] / Б. Шоасалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2018. - № 10. - С. 156-161.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

158. Аминов, Х.И. Моделирование оценки кредитного риска коммерческого банка в условиях Республики Таджикистан: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.13, 08.00.10 [Текст] / Х.И. Аминов. - Санкт-Петербург, 2009. – 20 с.
159. Борщёва, А.Н. Управление кредитными рисками коммерческого банка в условиях глобального финансово-экономического кризиса: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / А.Н. Борщёва. - Москва, 2012. - 26 с.
160. Давлатов, И.Х. Анализ кредитоспособности предприятий: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.12 [Текст] / И.Х. Давлатов. - Москва, 1992. - 22 с.
161. Боймуродов, Дж.Дж. Особенности банковского финансового риска и пути его снижения в современных условиях (на примере Республики Таджикистан):

- дисс. на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Дж.Дж. Боймуродов. - Душанбе, 2019. - 172 с.
162. Каюмов, Н.Н. Развитие розничного банковского бизнеса в Республике Таджикистан: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10 / Н.Н. Каюмов; [Место защиты: Гос. ун-т упр.]. - Москва, 2011. - 158 с.: ил РГБ ОД, 61 11-8/1265
 163. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики: дис.... д.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Рахимов Закирулло Ашурович. – М., 2003. – 258 с.
 164. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и.: 08.00.10 [Текст] /Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. - 177 с.
 165. Фошкин, А.Е. Формирование системы управления кредитными рисками на основе кредитно-рейтинговой позиции заемщика банка: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / А.Е. Фошкин. - Москва, 2016. - 23 с.
 166. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология ва амалия): дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ д.и.и.: 08.00.10 [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021. - 430 с.
 167. Хетагуров, А.Н. Кредитные риски в системе банковской деятельности: автореферат диссертации ... к.э.н.: 08.00.10 / А.Н. Хетагуров. - Владикавказ, 2011. - 27 с.
 168. Щурина, Е.К. Минимизация кредитных рисков в банковской деятельности: автореферат диссертации на соис.. к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Е.К. Щурина. - Москва, 2005. - 28 с.

Маводҳои илмӣ бо забони хориҷӣ:

169. Basel III: Finalising post-crisis reforms. Bank for International Settlements 2017. 162с.
170. Bernanke, B. S. (2018) ‘The Real Effects of Disrupted Credit: Evidence from the Global Financial Crisis’, Brookings Papers on Economic Activity, 2, pp. 251–342.
171. Diamond, D. W. and Dybvig, P. H. (1983) ‘Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity’, Journal of Political Economy, 91(3), pp. 401–419.
172. Diamond, D. W. (1984) ‘Financial Intermediation and Delegated Monitoring’, The Review of Economic Studies, 51(3), pp. 393–414.
173. Donncha M. Lending by numbers: credit scoring and the constitution of risk within American consumer credit. Economy and Society Volume 36, Issue I, 2007.
174. Bhekisipho Twala. Multiple classifier application to credit risk assessment. Expert Systems with Applications Volume 37, Lssue 4, April 2010, Pp. 3326-3336.
175. Principles for the Management of Credit Risk. Basel Committee on Banking Supervision, Basel September 2000 pg.26.

176. RiskMetrics, J.P. Morgan /Reuters. RiskMetrics – Technical Document. URL: [http://www.jpmorgan.com/Risk Management/ RiskMetrics/RiskMetrics.html](http://www.jpmorgan.com/Risk%20Management/RiskMetrics/RiskMetrics.html). Pp 5.
177. The Application of Basel II to Trading Activities and the Treatment of Double Default Effects (July 2005).
178. Christopher M. Bishop Pattern, Recognition and Machine Learning, Springer Science+Business Media, LLC, 2006.
179. Peter Burns, Anne Stanley/ Managing Consumer Credit Risk. Federal Reserve Bank of Philadelphia Payment Cards Center Discussion Paper No. 01-03, 2001

ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Оев, А.Д. Табиати иқтисодӣ ва паҳлӯҳои назариявии моҳияти хавфҳо [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2020. – № 2 (27). – С.155-161. ISSN 2663-0389.

[2-М]. Оев, А.Д. Мушкилоти сармоягузори низоми бонкии кишвар ба бахши воқеии иқтисодиёт [Матн] / А.Д. Оев // Кишоварз. – Душанбе. - 2020. – №4 (89) – С.273-277. ISSN 2074-5435.

[3-М]. Оев, А.Д. Таълимоти илмӣ оид ба хавфҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2021. – № 3 (27). – С.188-194. ISSN 2663-0389.

[4-М]. Оев, А.Д. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии хавфҳои қарзии дар бонкҳо истифодашаванда ва дар адабиёт тавсияшаванда [Матн] / А.Д. Оев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2021. – № 7. – С.91-102. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Оев, А.Д. Масъалаҳои назариявии таҳлили устувории молиявии низоми бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2022. – № 2. – С.252-258. ISSN 2663-0389.

[6-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2022. – № 4/1 (33) – С.23-30. ISSN 2663-0389.

[7-М]. Оев, А.Д. Мавқеи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ ва аҳамияти он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2023. – № 9. – С.17-23. ISSN 2413-5151.

Дар дигар нашрияҳо

[8-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ ва таъсири он ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон дар низоми муносири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналмилалӣ” (Душанбе, 26-уми ноябри соли 2021). - ДДМИТ. - 2021. – С. 472-475.

[9-М]. Оев, А.Д. СБҲМ – 9 ва тақмили дурнамои баҳодихии талафоти имконпазири қарз [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.и., профессор Уроқов Д.У. дар мавзӯи “Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ” қисми 2. (Душанбе). – ДМТ. - 2022. – С.163-168.

[10-М]. Оев, А.Д. Баҳодихии дурнамои талафоти имконпазири қарз дар асоси СБҲМ – 9 [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити

гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва саноатикунони босуръати кишвар” (Рашт, 28-уми майи соли 2022). – ДОТ дар н.Рашт. – С.24-29.

[11-М]. Оев, А.Д. Развитие банковской системы Республики Таджикистан в условиях недостаточности финансовых ресурсов [Текст] / А.Д. Оев, Р.Н. Саидов // Материалы IV-ой международной научно-практической конференции «Наука и технологии» (Казахстан, г. Алматы- 2022). – МИЦ.-2022. – С. 234 – 239.

[12-М]. Оев, А.Д. Таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии равишҳои муосир дар инноватсияи бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев, Қ.Х. Хушвахтзода // Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Самтҳои стратегии рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ” (Душанбе, 25 ноябри соли 2022). – ДБССТ. - 2022. – С.17-23.

[13-М]. Оев, А.Д. Таҳлили суботи молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити номуайяни [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣю амалӣ дар мавзӯи “Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ” (Душанбе, 10-уми феввали соли 2023). – ДМТ. -2023. - С.303-307.

[14-М]. Оев, А.Д. Асосҳои методологии баҳодиҳӣ ва таҳлили хавфҳои қарзии бонкҳо бо истифодаи усулҳои омӯрӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣю назариявӣ дар мавзӯи “Иқтисоди рақамӣ ва зарурати ҷорӣ намудани низоми нави ҳисобҳои миллӣ” (Душанбе, 17-уми феввали соли 2021). – ДМТ. -2021. – С.127-132.

[15-М]. Оев, А.Д. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар суботи низоми молиявӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ баҳшида ба Рӯзи кормандони мақомоти молия (Душанбе, 11-уми декабри соли 2021). – ДДМИТ. - 2021. – С. 283-288.

[16-М]. Оев, А.Д. Таҳлил ва баҳодиҳии суботи молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Бонкдорӣ-тараққиёт-ҷаҳонишавӣ (Душанбе, апрел-июни соли 2022). – БМТ. - 2022. - С. 55-57.

[17-М]. Оев, А.Д. Таъсири пандемияи COVID-19 ба суботи молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Вазъи низоми бонкии ҶТ дар давраи пандемияи короновирус (COVID-19)” (Кӯлоб, 11-уми декабри соли 2021). – ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. - 2021. - С.170 -176.

[18-М]. Оев, А.Д. Таҳлили ҷараёни қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ ва баландбардории самаранокии он дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣю назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣю қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ” (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021). – ДМТ. - 2021. - С.178-182.

[19-М]. Оев, А.Д. Асосҳои таҳлили сохторӣ ва идоранамоии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми татбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализакунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо” (Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). – ДДМИТ. - 2021. - С.215-221.

[20-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ: намудҳо ва омилҳои ба он таъсиррасон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо” (Душанбе, 11-уми март соли 2023). – ДДМИТ. - 2023. - С.274-280.

[21-М]. Оев, А.Д. Асосҳои назариявии хавфҳои қарзӣ ва таснифоти онҳо дар шароити муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” (2019-2021), (Душанбе, 12-17 апрели соли 2021). – ДДМИТ. - 2021. - С.268-271.

[22-М]. Оев, А.Д. Рушди технологияи иттилоотӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳамчун асоси рақобатпазирии бонкҳои муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммо ва дурнамо” (Душанбе, 8-уми апрели соли 2021). – ДДМИТ. -2021. - С.163-167.

[23-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили ҳисоботҳои молиявии бонкҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Вазъи муосир ва дурнамои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 27-уми март соли 2021). – ДССХ. - 2021. - С.132-134.

[24-М]. Оев, А.Д. Мақсад ва вазифаҳои таҳлили ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев, Б.И. Изатуллоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ дар мавзӯи “Баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт” (Душанбе, 28 - уми март соли 2020). – ДССХ. - 2020. - С.101-103.

[25-М]. Оев, А.Д. Хавфи пандемияи COVID-19 ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040), (Душанбе, 13-18 апрели соли 2020). – ДДМИТ. - 2020. - С.124-126.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1.

ПУРСИШНОМА ОИД БА ХАВФҲОИ ҚАРЗИИ БОНКҲО

Таҳқиқоти мазкур барои баланд бардоштани фаҳмиши беҳтарини таҷрибаи идоракунии хавфҳои қарзӣ дар низомии бонкии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Иштирок ихтиёрӣ буда, дар он ному насаб зикр намегардад. Барои посух ба саволҳои Пурсишнома ва сарфи вақти пурғанимати Шумо сипосгузорем!

1. **Чинс** ☐ Мард ☐ Зан
2. **Номи ташкилотҳои қарзӣ:** _____
3. **Сабабҳои асосии баланд будани дараҷаи хавфи қарзиро дар чӣ мебинед?**
 - 3.1. Афзалияти бештар ба таъмини ғарав нисбат ба таҳлили қобилияти қарзидокунии қарзгирандагон;
 - 3.2. Бухрони молиявии ҷаҳонӣ;
 - 3.3. Сатҳи пасти дониши мутахассисони соҳаи қарздеҳӣ;
 - 3.4. Вазъи душвори макроиқтисодии кишвар;
 - 3.5. Сатҳи пасти идоракунии молиявӣ дар бонкҳо;
 - 3.6. Номуқаммалӣ фаъолияти бюрократии таърихи қарз;
 - 3.7. Бегона будани сармояи бонк;
 - 3.8. Норасоии воситаҳои молиявии худӣ;
 - 3.9. Вобастагии иқтисодиёт ба кишварҳои хориҷа;
 - 3.10. Гаронии сармоягузориҳои хориҷӣ;
 - 3.11. Ғайримаксаднок истифодабарии қарз;
 - 3.12. Надоштани дониши кофӣ молиявии шахрвандон.
4. **Сабабҳои асосии паст будани сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар чист?**
 - 4.1. Дараҷаи пасти дороиҳои пардохтпазир дар тавозуни ташкилот;
 - 4.2. Сари вақт барнагаштани қарз ё худ дараҷаи баланди хавфи қарзӣ;
 - 4.3. Мутаносиби ноустувор миёни фоизҳои қарзу пасандоз ва муҳлатнокии он;
 - 4.4. Ҳиссаи нисбатан ҷашмраси қарзҳои ғайрифайёл;
 - 4.5. Риоя нагардидани таносуб миёни дороиҳо ва уҳдадорӣҳои ташкилот;
 - 4.6. Дар давраҳои муайян тибқи супориш тамдид намудани пардохти мизочон.
5. **Омилҳои асосии ба хавфҳои қарзии бонк таъсиррасон қадомҳоянд?**
 - 5.1. Концентрация (таҷаммуи) сандуқи қарзӣ;
 - 5.2. Шумораи зиёди муштариёне, ки мушкilotи молиявиро аз сар мегузаронанд ё мушкilotи наvero, ки барои арзёбии хавфҳои қарзӣ маълумоти ноқофӣ пешниҳод кардаанд;
 - 5.3. Сиёсати қарзии содакардашудаи тартиби баҳодихии пешакии хавфи қарзӣ ва имконияти гирифтани қарз бидуни ғарав;
 - 5.4. Имкон надодани қарз бо арзишҳои хеле пардохтпазир;
 - 5.5. Ноустувории муҳити беруна - сиёсӣ ва иқтисодӣ;
 - 5.6. Таъсири қурби асъори хориҷӣ, интиқоли маблағ, таваррум, рушди ММД, даромаднокии аҳоли;
 - 5.7. Муносибати байниҳамдигарии қарзгирони ҳуқуқӣ, вобаста ба шахсӣ;
 - 5.8. Ҷой доштани ҳолатҳои коррупсионӣ дар муносибатҳои қарзӣ;
 - 5.9. Ба инобат гирифтани таъминот ҳамчун қаролат;
 - 5.10. Ҳангоми пешниҳоди қарз бо асъор ба инобат нагирифтани даромади қарзгиранда бо асъор.
6. **Қадом услубҳои баҳодихии хавфҳои қарзиро меписандед?**
 - 6.1. Усули таҳлилӣ;
 - 6.2. Усули омӯрӣ;
 - 6.3. Баҳодихии миқдорӣ хавфҳои қарзӣ;
 - 6.4. Таҳлили сифатӣ хавфҳои қарзии бонк;
 - 6.5. Скоринг;
 - 6.6. Скрининг;
 - 6.7. Истифода аз бюрократии таърихи қарз.
7. **Роҳҳои пасткунии хавфи қарзӣ:**
 - 7.1. Баҳодихии вазъи молиявии қарзгирандагон, эмитентҳои қоғазҳои қиматнок ва бонкҳои контрагент, назорати минбаъдаи вазъи молиявии онҳо;
 - 7.2. Диверсификация;
 - 7.3. Концентрация;
 - 7.4. Маҳдудкунӣ;
 - 7.5. Захиракунии;
 - 7.6. Суғуртакунии;

- 7.7. Назорат аз болои қарзҳои қаблан додашуда;
- 7.8. Мониторинги ҳолати гарав;
- 7.9. Зиёд намудани меъёри ФПТИ аз рӯи қарзҳо ё ташкили дигар фондҳо;
8. **Кадам методҳои истифодашавандаи идоракунии хавфҳои қарзиро қабул доред?**
 - 8.1. Ошкоркунии хавф;
 - 8.2. Баҳодиҳии хавф;
 - 8.3. Мониторинг;
 - 8.4. Назорат;
 - 8.5. Минимизатсия;
9. **Методологияи лозимаи пешниҳодшуда барои баҳодиҳӣ, таҳлил ва идоранамони хавфҳои қарзӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонёкунанда аст?**
 - 9.1. Дастурамалҳои пешниҳодгардида басандаанд;
 - 9.2. Дастури иловагии методӣ барои гузаронидани таҳлилҳои омӯрӣ ва баҳодиҳии микдорию сифатии хавфҳои қарзиро талаб менамояд;
 - 9.3. Норасоии Раҳнамои баҳодиҳии гаравҳо ва масъулияти ҷавобгарии он;
 - 9.4. Ташкили курсҳои омӯзишӣ (трейнинг) барои баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисонро талаб менамояд.
10. **Ҷиҳати ба ҳадди ақал (минимизатсия) овардани хавфҳои қарзӣ кадом чорахоро андешидан лозим аст?**
 - 10.1. Истифода аз таҷрибаи пешқадам;
 - 10.2. Ташкили Манбаи ягонаи иттилоотӣ дар ҚТ;
 - 10.3. Бароҳмони ҳамакории бонк бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
 - 10.4. Бароҳмони ҳамакории бонк бо Хадамоти гумрук;
 - 10.5. Истифода аз фишангҳои андозӣ;
 - 10.6. Омӯзиши аҳолии ҳангоми пешниҳоди қарз;
 - 10.7. Омода намудани мутахассисон (донишҷӯён) бо донишҳои муносири бахши бонкӣ.
11. **Сабабҳои баланд будани фоизи маҳсулотҳои қарзии бонкҳо дар ҷуст?**
 - 11.1. Ҳиссаи ночизи сармояи худии бонк дар сармояи умумӣ;
 - 11.2. Камии маблағҳои пардохтпазирӣ таъминоти қарзӣ, барзиёдӣ талабот ба қарзҳо нисбат ба пешниҳодот;
 - 11.3. Баланд будани дараҷаи хавфи қарзии қарзгирандагон;
 - 11.4. Таъмин набудани пардохтпазирӣ;
 - 11.5. Баинобатгирии даромаднокии аҳолии;
 - 11.6. Норасоии захираҳои дохилии молиявӣ ва фоизи баланди пасандозҳо;
 - 11.7. Иштиқмандии бадастории фондаи бештар аз ҷониби бонк;
 - 11.8. Гаронии андоз.
12. **Бештар роҳҳои баланд бардоштани самаранокии қарзҳои аз ҷи мебинед?**
 - 12.1. Риояи меъёрҳои байналмилалӣ, талаботи Базелӣ, принципҳои назорати бонкӣ ва рейтингҳои байналмилалӣ дохилишироқатӣ таъмин шаванд;
 - 12.2. Таъмини сабукиҳои бештар ба қарзгирон;
 - 12.3. Роҳандозии назорати бештар аз ҷониби бонк;
 - 12.4. Таъбиқи истифодаи моделҳои ҳозиразамон;
 - 12.5. Васеъ истифодабарии таҷрибаи қабули дархостҳои онлайнӣ маҳсулоти қарзӣ аз ҷониби таъминоти қарзӣ молиявӣ.
13. **Тавсияҳо оид ба паҳ қарзҳои хавфҳои қарзии бонкҳо дар ҷи мебинед?**
 - 13.1. Пурзӯр қарзҳои аудит ва назорати хавфҳо;
 - 13.2. Қоринамоии сугуртақунонӣ, ҳеҷқунонӣ ва маҳдудқунии қарзҳо;
 - 13.3. Тақмили дониши қормандон;
 - 13.4. Рушди ҳавасмандқунии қормандон –моддӣ ва маънавӣ барои беҳтар будани сифати сандуқи қарзӣ;
 - 13.5. Омӯзиши фарогирии молиявии шаҳрвандон.
14. **Тавсияҳо барои баландбардории саводнокии молиявии қормеаро дар ҷи мебинед?**
 - 14.1. Таваҷҷуҳи ҷиддӣ нисбати донишҳои базавӣ, баландбардории сифати таълим дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи қасбӣ;
 - 14.2. Қоринамоии фанҳои таълимӣ дар донишгоҳҳо ва нашри китобу васоит дар самти саводнокии молиявӣ;
 - 14.3. Аз ҷониби таъминоти қарзӣ пеш аз бастани шартномаҳои қарзӣ ва амонатӣ гузаронидани машваратҳо ва фаҳмондадиҳиҳо ба шаҳрвандон;
 - 14.4. Бо роҳи таблиғот ва таъмили видеороликҳо дар ВАО.
15. **Назари Шумо оид ба баланд бардоштани маданияти қарздорӣ ва истифодаи қарз:**

Ташаққур барои ҷавоб!

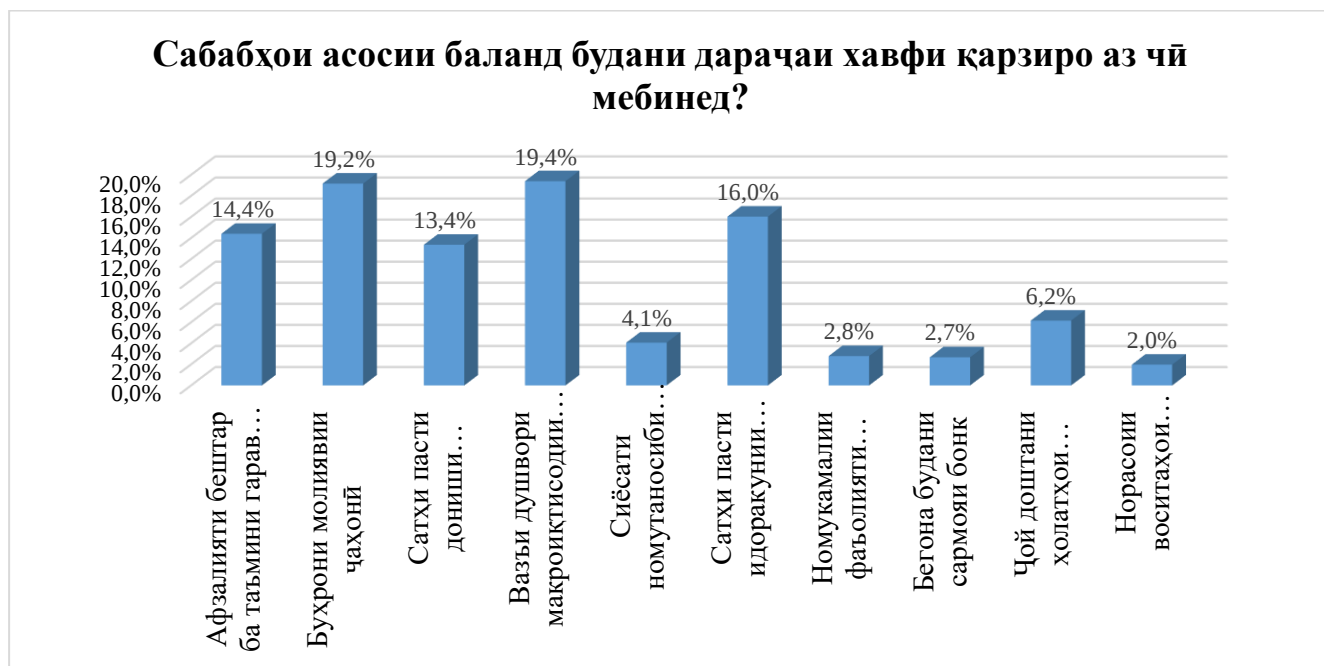
Ҷавобро метавонед таваассути суроғаи электронии oev.anis.d@mail.ru равон қунед.
тел: 93 451 11 12

Натиҷаи пурсишнома

Замимаи 2.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯйи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯйи миқдори пурсидашудагон
Сабабҳои асосии баланд будани дараҷаи хавфи қарзиро аз ҷӣ мебинед?									
Афзалияти бештар ба таъмини гарав нисбат ба таҳлили қобилияти қарзадокунии қарзгирандагон;	24	16	29	24	21	10	124	14.4%	28.8%
Бухрони молиявии ҷаҳонӣ;	43	21	44	26	19	12	165	19.2%	38.4%
Сатҳи пасти дониши мутахассисони соҳаи қарзидҳӣ;	14	10	35	14	24	18	115	13.4%	26.7%
Вазъи душвори макроиқтисодии кишвар;	42	19	44	20	24	18	167	19.4%	38.8%
Сиёсати номутаносибии пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон;	5	4	12	6	3	5	35	4.1%	8.1%
Сатҳи пасти идоракунии молиявӣ дар бонкҳо;	32	19	39	20	15	13	138	16.0%	32.1%
Номукамалии фаъолияти бюроҳои таърихи қарз;	2	2	5	2	7	6	24	2.8%	5.6%
Бегона будани сармояи бонк;	6	4	6	3	1	3	23	2.7%	5.3%
Ҷой доштани ҳолатҳои коррупсионӣ дар муносибатҳои қарзӣ;	9	3	13	6	12	10	53	6.2%	12.3%
Норасоии воситаҳои молиявии худӣ.	0	2	7	6	0	2	17	2.0%	4.0%
Ҷамагӣ	177	100	234	127	126	97	861	100.0%	200.2%

Замимаи 3.

Замимаи 4.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашуда гон
Сабабҳои асосии паст будани сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар ҷист?									
Дарачаи пасти дороиҳои пардохтпазир дар тавозуни ташкилот	37	19	37	20	17	8	138	28.3%	32.1%
Сари вақт барнагаштани қарз ё худ дараҷаи баланди хавфи қарзӣ	31	18	56	27	32	29	193	39.5%	44.9%
Мутаносиби ноустувор миёни фоизҳои қарзу пасандоз ва муҳлатнокии он	18	10	21	12	16	15	92	18.9%	21.4%
Ҳиссаи нисбатан ҷашмраси қарзҳои ғайрифаъл	19	7	20	5	9	5	65	13.3%	15.1%
Ҷамагӣ	105	54	134	64	74	57	488	100.0%	113.5%

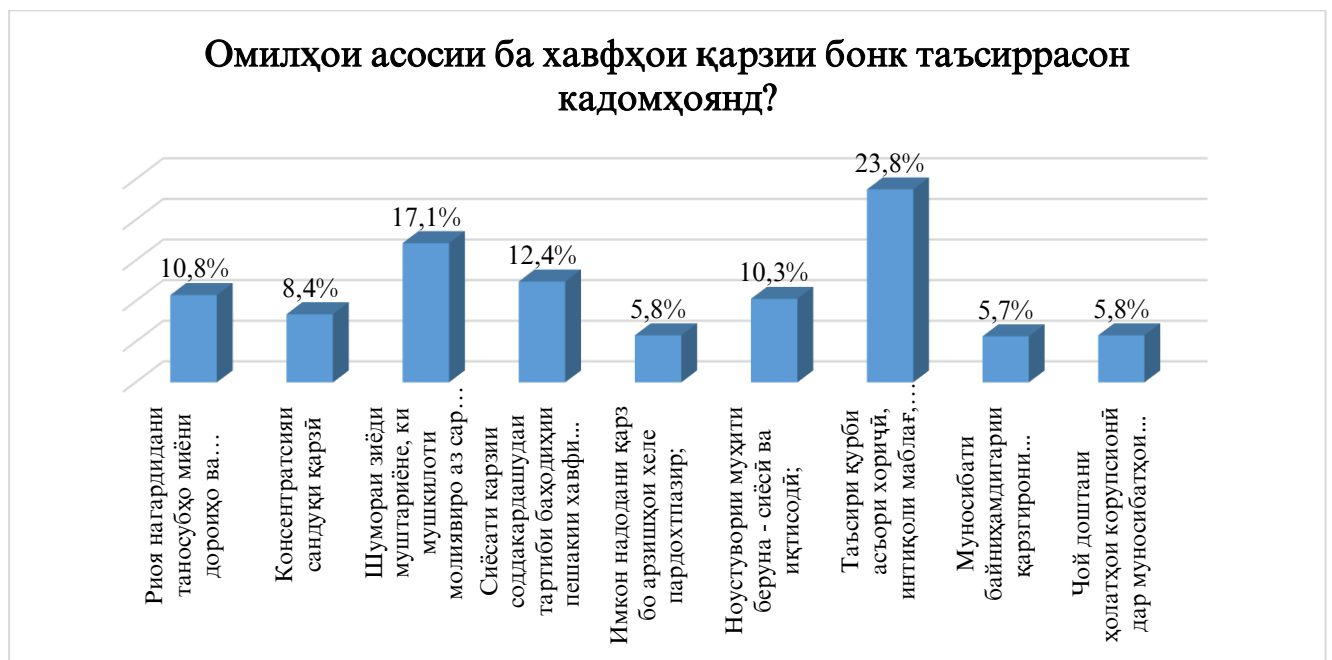
Замимаи 5.

Замимаи 6.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯйи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯйи миқдори пурсидашудагон
Омилҳои асосии ба хавфҳои қарзии банк таъсиррасон кадомҳоянд?									
Риоя нагардидани таносубҳои миёни дороиҳо ва уҳдадорҳои ташкилот	14	7	26	14	19	11	91	10.8%	21.2%
Консентратсияи сандуқи қарзӣ	17	12	19	10	7	6	71	8.4%	16.5%
Шумораи зиёди муштариёне, ки мушкилоти молиявиро аз сармегузaronанд ё мушкилоти навро, ки барои арзёбии хавфи қарзии маълумоти ноқофия пешниҳод кардаанд;	31	14	39	21	27	13	145	17.1%	33.7%
Сифати қарзии содакардашудаи тартиби баҳодиҳии пешакии хавфи қарзӣ ва имконияти гирифтани қарз бидуни гарав	24	14	23	18	13	13	105	12.4%	24.4%
Имкон надодани қарз бо арзишҳои хеле пардохтпазир;	12	7	12	11	5	2	49	5.8%	11.4%
Ноустувории муҳити беруна - сифӣ ва иқтисодӣ;	19	8	25	8	20	7	87	10.3%	20.2%
Таъсири қурби асъори хориҷӣ, интиқоли маблағ, таваррум, рушди ММД, даромаднокӣ аҳоли;	42	24	52	26	29	28	201	23.8%	46.7%
Муносибати байниҳамдигарии қарзгирони ҳуқуқӣ, вобаста ба шахсӣ;	10	8	10	11	5	4	48	5.7%	11.2%
Ҷой доштани ҳолатҳои коррупсионӣ дар муносибатҳои қарзӣ	6	0	19	3	12	9	49	5.8%	11.4%
Ҳамагӣ	175	94	225	122	137	93	846	100.0%	196.7%

Замимаи 7.

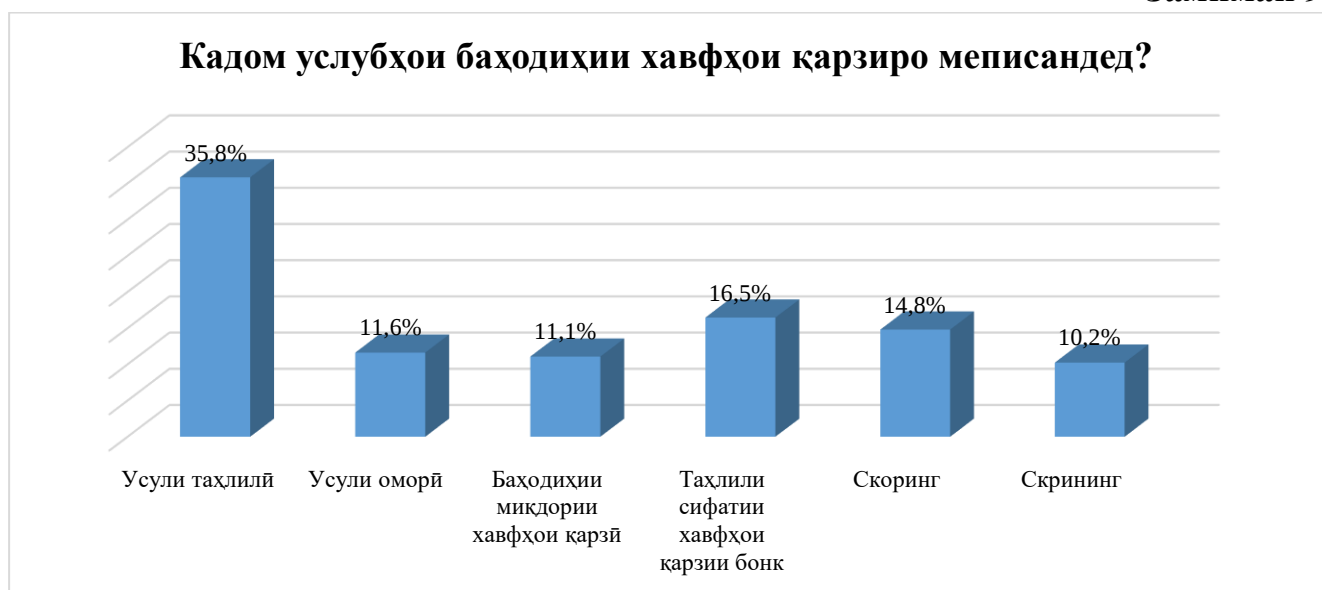

Замимаи 8.

	Номи ташкилот ё муассиса	Ҷавобҳо
--	--------------------------	---------

	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашуда гон
Кадом услубҳои баҳодихии хавфҳои қарзиро меписандед?									
Усули таҳлилий	58	32	67	36	36	30	259	35.8%	60.2%
Усули оморӣ	10	9	23	13	13	16	84	11.6%	19.5%
Баҳодихии миқдории хавфҳои қарзӣ	15	9	16	14	14	12	80	11.1%	18.6%
Таҳлили сифатии хавфҳои қарзии банк	27	8	37	12	22	13	119	16.5%	27.7%
Скоринг	27	18	24	19	12	7	107	14.8%	24.9%
Скрининг	17	10	18	14	8	7	74	10.2%	17.2%
Ҳамагӣ	154	86	185	108	105	85	723	100.0%	168.1%

Замимаи 9.

Замимаи 10.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Роҳҳои пастикунии хавфҳои қарзӣ:									
Истифода аз бюроҳои таърихи қарз	64	29	58	30	35	24	240	18.6%	55.8%
Баҳодихии вазъи молиявии қарзгирандагон, эмитентҳои коғазҳои қиматнок ва банкҳои контрагент, назорати минбаъдаи вазъи молиявии онҳо:	14	13	21	13	26	14	101	7.8%	23.5%
Диверсификация	63	27	69	34	21	24	238	18.4%	55.3%
Консентратсия	12	6	12	8	8	4	50	3.9%	11.6%
Маҳдудкуни	22	13	24	11	16	9	95	7.3%	22.1%
Захиракуни	27	11	25	17	15	11	106	8.2%	24.7%
Суғуртакуни	43	26	46	30	20	18	183	14.2%	42.6%
Назорат аз болои қарзҳои қаблан	42	17	52	17	31	26	185	14.3%	43.0%

додашуда									
Мониторинги ҳолати гарав	9	10	19	12	7	12	69	5.3%	16.0%
Зиёд намудани меъёри ФПТИ аз рӯи қарзҳо ۽ ташкили дигар фондҳо	4	2	6	5	3	6	26	2.0%	6.0%
Ҳамагӣ	300	154	332	177	182	148	1293	100.0%	300.7%

Замимаи 11.

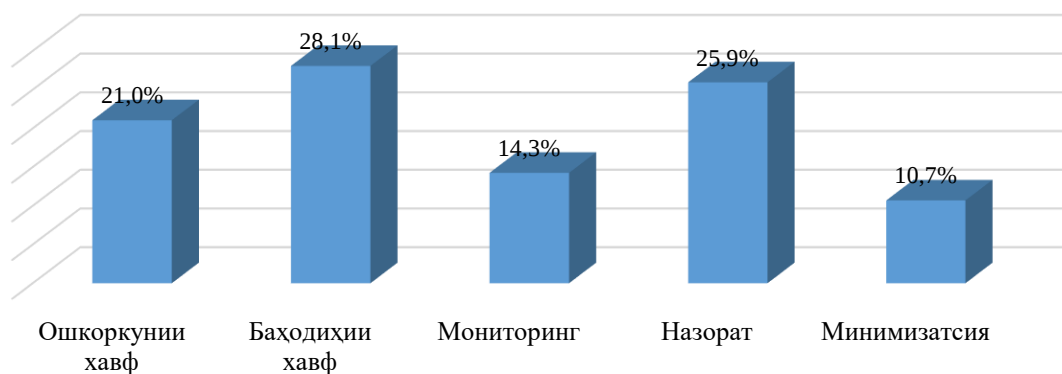

Замимаи 12.

	Номи ташкилот ۽ муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашуда гон
Қадам методҳои истифодашавандаи идоракунии хавфҳои қарзиро қабул доред?									
Ошкоркунии хавф	43	23	54	26	28	15	189	21.0%	44.0%
Баҳодиҳии хавф	60	28	66	34	35	29	252	28.1%	58.6%
Мониторинг	23	11	39	12	25	18	128	14.3%	29.8%
Назорат	55	22	59	30	36	31	233	25.9%	54.2%
Минимизатсия	18	18	21	21	10	8	96	10.7%	22.3%
Ҳамагӣ	199	102	239	123	134	101	898	100.0%	208.8%

Замимаи 13.

Кадам методҳои истифодашавандаи идоракунии хавфҳои қарзиро қабул доред?

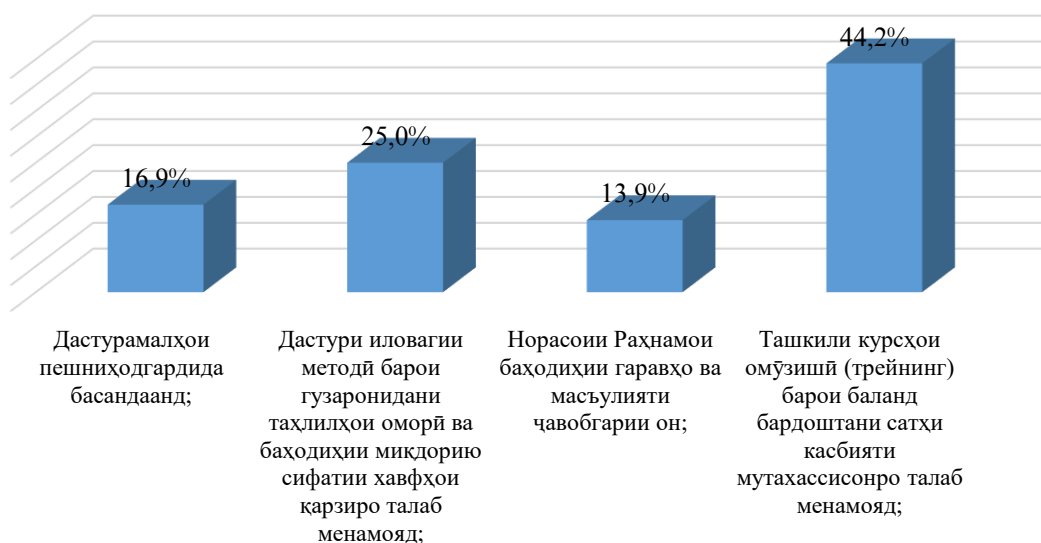

Замимаи 14.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯйи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯйи миқдори пурсидашудагон
Методологияи лозимаи пешниҳодшуда барои баҳодиҳӣ, таҳлил ва идоранамоии хавфи қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонеъкунанда аст?									
Дастурамалҳои пешниҳодгардида басандаанд	19	15	32	12	9	9	96	16.9%	22.3%
Дастури иловагии методӣ барои гузаронидани таҳлилҳои омории ва баҳодиҳии миқдорию сифатии хавфҳои қарзиро талаб менамояд	26	14	37	18	29	18	142	25.0%	33.0%
Норасоии Раҳнамои баҳодиҳии гаравҳо ва масъулияти ҷавобгарии он	14	10	19	11	13	12	79	13.9%	18.4%
Ташкили курсҳои омӯзишӣ (тренинг) барои баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисонро талаб менамояд	57	27	65	35	40	27	251	44.2%	58.4%
Ҷамағӣ	116	66	153	76	91	66	568	100.0%	132.1%

Замимаи 15.

**Методологияи лозимаи пешниҳодшуда барои баҳодихӣ,
таҳлил ва идоранамоии хавфи қарзӣ дар низоми бонкии
Ҷумҳурии Тоҷикистон қонёкунанда аст?**

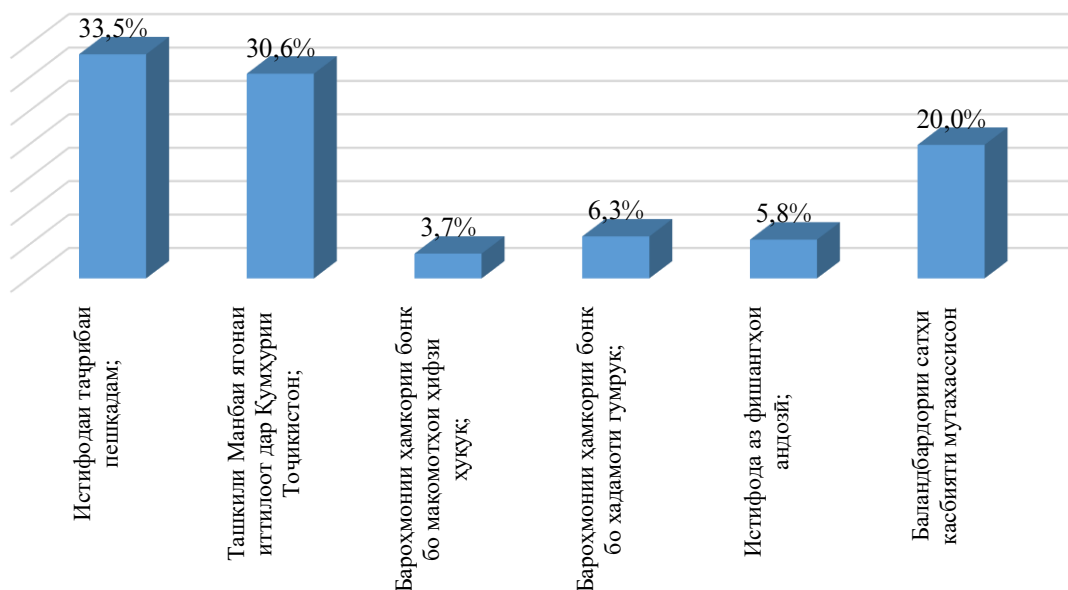

Замимаи 16.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Ҷиҳати ба ҳадди ақал (минимизатсия) овардани хавфи қарзӣ кадом чораҳоро андешидан лозим аст?									
Истифодаи таҷрибаи пешқадам	43	22	60	29	28	26	208	33.5%	48.4%
Ташкили манбаи ягонаи иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	48	22	51	25	25	19	190	30.6%	44.2%
Бароҳмонии ҳамкории бонк бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	2	2	2	3	9	5	23	3.7%	5.3%
Бароҳмонии ҳамкории бонк бо Хадамоти гумрук	6	3	8	7	9	6	39	6.3%	9.1%
Истифода аз фишангҳои андозӣ	7	7	9	8	4	1	36	5.8%	8.4%
Баландбардорӣ сатҳи касбияти мутахассисон	21	11	30	15	26	21	124	20.0%	28.8%
Ҳамагӣ	127	67	160	87	101	78	620	100.0%	144.2%

Замимаи 17.

Чихати ба ҳадди ақал (минимизатсия) овардани хавфи қарзӣ кадом чораҳоро андешидан лозим аст?

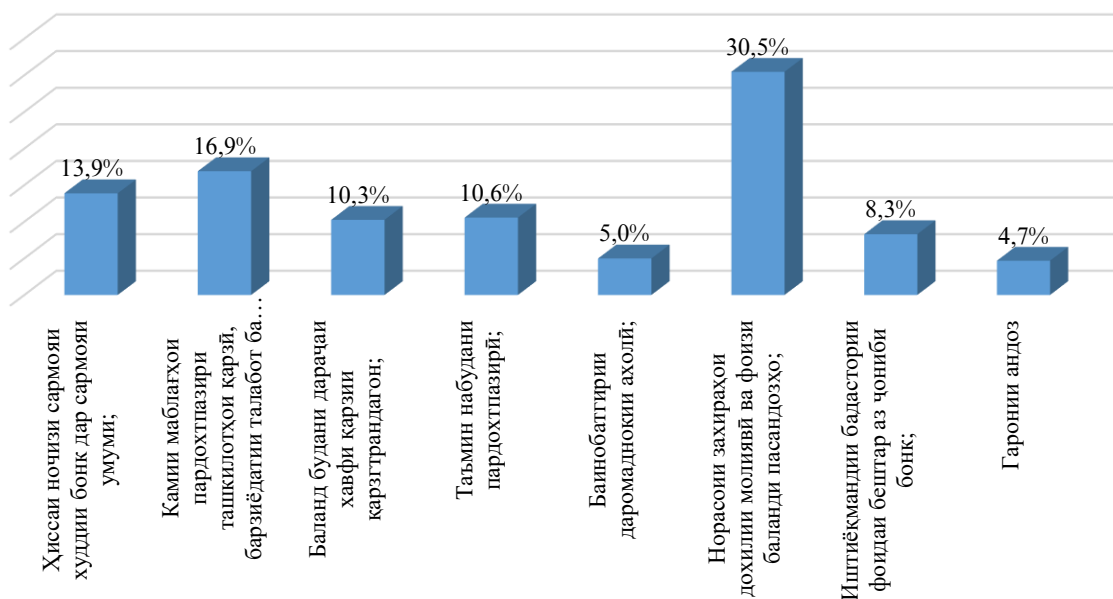

Замимаи 18.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Сабабҳои баланд будани фоизи маҳсулотҳои қарзии банкҳо дар ҷуст?									
Ҳиссаи ночизи сармояи худии банк дар сармояи умумӣ	20	9	27	10	13	13	92	13.9%	21.4%
Камии маблағҳои пардохтпазирӣ ташкилотҳои қарзӣ, барзиёдии талабот ба қарзҳо нисбат ба пешниҳодот	19	11	28	19	21	14	112	16.9%	26.0%
Баланд будани дараҷаи хавфи қарзии қарзгирандагон	11	11	15	13	10	8	68	10.3%	15.8%
Таъмин набудани пардохтпазирӣ	12	12	13	13	12	8	70	10.6%	16.3%
Баинобатгирии даромаднокии аҳоли	5	6	8	5	6	3	33	5.0%	7.7%
Норасоии захираҳои дохилии молиявӣ ва фоизи баланди пасандозҳо	49	20	57	23	27	26	202	30.5%	47.0%
Иштиёқи бадастории фондаи бештар аз ҷониби банк	17	5	14	6	12	1	55	8.3%	12.8%
Гаронии андоз	3	1	7	1	12	7	31	4.7%	7.2%
Ҳамагӣ	136	75	169	90	113	80	663	100.0%	154.2%

Замимаи 19.

Сабабҳои баланд будани фоизи маҳсулотҳои қарзии бонкҳо дар чист?

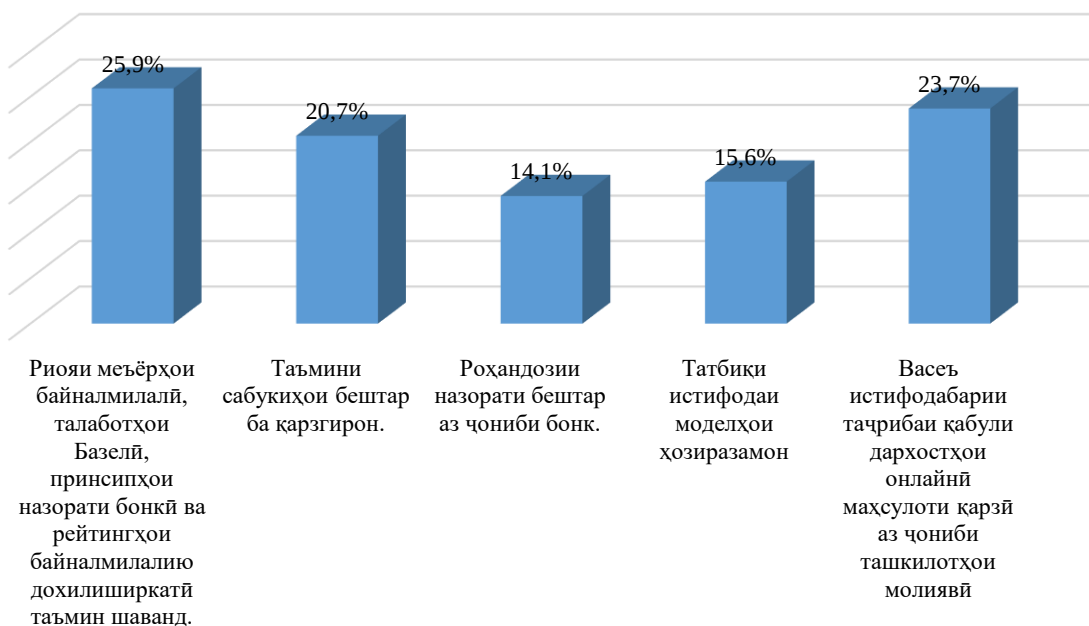

Замимаи 20.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Бештар роҳҳои баланд бардоштани самаранокии чараҳои қарздиҳиро аз чӣ мебинед?									
Риояи меъёрҳои байналмилалӣ, талаботи Базелӣ, принципҳои назорати бонкӣ ва рейтингҳои байналмилалӣ дохилиширкатӣ таъмин шаванд.	32	15	42	27	28	20	164	25.9%	38.1%
Таъмини сабукиҳои бештар ба қарзгирон	22	13	38	14	26	18	131	20.7%	30.5%
Роҳандозии назорати бештар аз ҷониби бонк	20	6	26	6	18	13	89	14.1%	20.7%
Татбиқи истифодаи моделҳои ҳозиразамон	21	10	26	11	18	13	99	15.6%	23.0%
Васеъ истифодабарии таҷрибаи қабули дархостҳои онлайнӣ маҳсулоти қарзӣ аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ	31	19	41	21	21	17	150	23.7%	34.9%
Ҳамагӣ	126	63	173	79	111	81	633	100.0%	147.2%

Замимаи 21.

Бештар роҳҳои баланд бардоштани самаранокии чараҳои қарздиҳиро аз чӣ мебинед?в

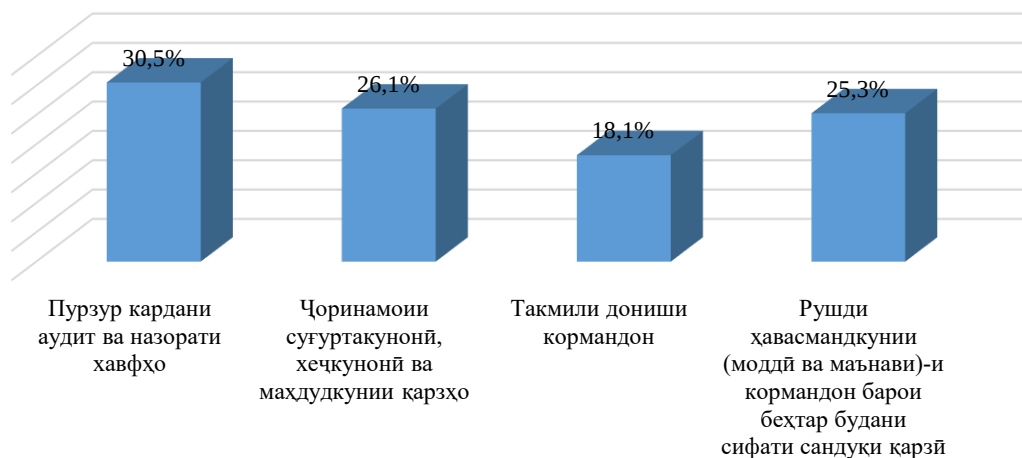

Замимаи 22.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Тавсияҳо оид ба пасти кардани хавфҳои қарзии банкҳоро дар чӣ мебинед?									
Пурзӯр кардани аудит ва назорати хавфҳо	33	24	46	30	31	28	19 2	30.5%	44.7%
Ҷоринамоии суғуртакунонӣ, ҳечкунонӣ ва маҳдудкунии қарзҳо	40	16	48	21	21	18	16 4	26.1%	38.1%
Такмили дониши кормандон	25	5	30	10	22	22	11 4	18.1%	26.5%
Рушди ҳавасмандкунии (моддӣ ва маънавӣ) -и кормандон барои беҳтар будани сифати сандуқи қарзӣ	30	17	42	21	31	18	15 9	25.3%	37.0%
Ҳамагӣ	128	62	166	82	105	86	629	100.0%	146.3%

Замимаи 23.

Тавсияҳо оид ба паст кардани хавфҳои қарзии банкҳоро дар ҷӣ мебинед?

Замимаи 24.

	Номи ташкилот ё муассиса						Ҷавобҳо		
	Ташкилоти қарзӣ		Муассисаи таълимӣ		Донишҷӯ				
	Ҷинс		Ҷинс		Ҷинс				
	Мард	Зан	Мард	Зан	Мард	Зан	N	бо фоиз аз рӯи ҷавобҳо	бо фоиз аз рӯи миқдори пурсидашудагон
Тавсияҳо барои баландбардории саводнокии молиявӣ ҷомеаро дар ҷӣ мебинед?									
Таваҷҷуҳи ҷидди нисбати донишҳои базавӣ, баландбардории сифати таълим дар макотибҳо	50	19	53	26	32	24	204	30.1%	47.4%
Бо ҷорӣ намудани фанҳои таълимӣ дар донишгоҳҳо ва нашри китобу васоитҳо дар самти саводнокии молиявӣ	34	11	36	19	26	20	146	21.6%	34.0%
Дар баробари хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ гузаронидани машваратҳо ба шахрвандон пеш аз бастани шартномаҳои қарзӣ ва амонатӣ	36	13	59	32	36	29	205	30.3%	47.7%
Бо роҳи таълимот ва ташкили видеороликҳо дар ВАО	24	14	32	17	20	15	122	18.0%	28.4%
Ҷамағӣ	144	57	180	94	114	88	677	100.0%	157.4%

Тавсияҳо барои баландбардории саводнокии молиявии ҷомеаро дар чӣ мебинед?

